

Når fortællinger påvirker adfærd

-En analyse af fortællingers indflydelse på optimismen forud for den seneste finanskris

MARIE WESTHAUSEN GOTTLIEB 17.01.87

VEJLEDER: PER H. HANSEN

AFGANGSPROJEKT HD FINASIERING

AFLEVERINGSDATO: 02.08.2018

SIDEANTAL, INKL. BILAG: 88

Abstract

This thesis explores the narratives that sparked an optimism leading to the financial crisis in 2009. It is investigated how these narratives were partly fueling the housing bubble in the Danish real estate market. Furthermore, the thesis examines how behavioral changes affected the population's optimism and willingness to take financial risks. Different actors have been selected to examine how these narratives have been communicated through various channels such as TV, radio, newspapers, reports etc.

The thesis presents a theoretical framework based on a modified version of the Narrative Policy Framework (NPF), called the Narrative Actor Framework (NAF). The NPF is a framework that presents a systematic, scientific approach to narrative policy analysis. As such, NPF examines the public policymaking contextualized through narratives and social constructions (Jones and McBeth 2010; Jones, McBeth, and Shanahan 2014; Pierce, Smith-Walter, and Peterson 2014; Shanahan et al. 2013). As the NPF focuses on narratives from politicians, the NAF examines narratives from all relevant actors related to the subject. By looking at different angles from various actors, the thesis sheds light on these selected narratives that potentially fueled the optimism that led to the housing bubble and consequently the financial crisis. The analysis is performed on three levels, micro, meso, and macro, which is hypothesized, to have influenced the increasing level of this optimism.

Methodologically, social constructivism is applied as a lens to examine the narratives. The empirical data used is a combination of primary and secondary data. The primary data consists of collected quotes and statements from different actors and media, whilst secondary data have been collected through books, articles and other materials related to the theoretical framework of the thesis.

At the micro level, different narratives from relevant actors have been identified. At the meso level, the thesis presents several narratives that have an inter-correlated cohesion, thus showing a correlation between narrative elements, narrative strategies and beliefs. At the macro level the framework is supported by the theory of cultural capture (Hansen 2016:9; Kwak 2013) as well as Douglas North's framework about formal and informal institutions (North 2005). Finally, the thesis discusses the categorization of villains, heroes and victims.

The findings of the thesis show different narratives were influencing the public's behaviour prior to the financial crisis in Denmark. The NAF identifies several correlations between the actors' narratives, thus indicating that narratives did affect the public optimism and behaviour. However, it has not been possible to conclude why some narratives were more dominating than others, suggesting the complexity of the theoretical field.

Indholdsfortegnelse

Abstract	1
Del 1 - Indledning	3
1.1 Problemstilling	4
1.2 Problemformulering	5
1.3 Begrebsafklaring af problemformuleringen.....	5
1.4 Afgrænsning.....	6
1.5 Literature review	7
Del 2 - Teori	19
2.1 Narrative Policy Framework	19
2.2 Variant af Narrative Policy Framework.....	23
Del 3 - Empiri	24
3.1 Primær og sekundær data	24
3.2 Operationalisering	24
Del 4 - Metode.....	27
4.1 Forskningsdesign	27
4.2 Forskningsfilosofi - videnskabsteori.....	27
4.3 Forskningsstrategi – komparativ metodologi	28
4.4 Forskningspraksis.....	29
4.5 Motivation og bias	30
4.6 Kildekritik	31
4.7 Reliabilitet og validitet.....	34
Del 5 - Analyse	36
5.1 Boligmarkedet fra 2000-2008	36
5.2 Optimismens udbredelse	37
5.3 Det individuelle lag - mikro	41
5.37 Delkonklusion	53
5.4 Gruppelaget – meso	55
5.41 Strategiske gruppeinteresser	56
5.42 Strategiske overbevisninger.....	59
5.43 Strategiske fortælleudgangspunkter	62
5.44 Delkonklusion	64
5.5 Kulturelle og institutionelle lag (makro)	66
5.6 Delkonklusion	71
Del 6 - Diskussion.....	72
6.1 Den gode, den onde og.....	72
Del 7 - Konklusion.....	75
Del 8 - Litteraturliste.....	80
Del 9 - Bilag.....	88
9.1 Bilag 1	88

Del 1 - Indledning

Fortællinger har igennem tusinder af år præget vores liv. De har optaget mennesker til alle tider og i mange henseender. Folk har samlet sig på markedspladsen for at høre historiefortælleren berette om Ali Baba og de fyrretyve røvere; menigheden har samlet sig i kirken, for at høre præsten læse op fra Biblen om, hvorledes det skete i de dage, da Jesus kom til verden. Medierne har fortalt om historiske lave renter og afdragsfrie realkreditlån, som har påvirket bl.a. køb og salg af boliger — dette er eksempler på forskellige fortællersituationer og forskellige slags fortællinger (Lübcke 1994).

Fælles for fortællinger er, at de er fremførte og hørte. De fremkommer i alle mulige typer af skriftlige, audio og læste udgaver. Fortællinger er fundamentale i forhold til menneskets evne til at erindre og sammenfatte. Det skyldes, at vi orienterer os i samfundet ved at tillægge fænomener betydning, hvilket sker gennem sproget og fortællinger (Hansen 2016:6–7). En fortælling meddeler et forløb, ser tilbage på det, kan reproducere og sammenfatte tid. Fortællinger kan koble fortid, nutid og fremtid og påvirke vores forestilling om, hvad der ligger forude (Hansen 2016:6). Derved kan fortællinger synes at have en vigtig plads i forhold til handlemønstre og forventninger, som kan påvirke fremtiden (Jones and McBeth 2010; Shiller 2017).

Finansielle bobler er ofte understøttet af fortællinger, da fortællinger kan skabe optimisme om fremtiden, hvilket netop er essensen af de finansielle boblers indhold (Hansen 2016:4). Igennem historien har finansielle bobler vist sig i forskellige former f.eks. i forbindelse med Tulipankrisen i det 17. århundrede, Wall Street-krakket i 1929 og dot.com-boblen med rutsjeturen af IT-aktier i 1999. Dog har disse bobler nogle fællestræk: Investeringer i gældsfinansierede spekulationsobjekter og lemmingeadfærd/"herd behaviour" (Hamilton 1971; Raafat, Chater, and Frith 2009; Shiller 2015) som tilsidesætter sund fornuft, fordi der skabes en tro på, at denne gang må det være anderledes (Hansen 2016:6).

I kølvandet på den seneste finansielle krise i 2008 blev flere kommissioner og udvalg nedsat til at undersøge, hvorfor det gik galt (igen). Flere af disse udvalg (FCIC 2009; de Larosière 2009; Rangvid 2013) har alle nævnt "optimisme" i deres rapporter, som en afgørende faktor for, at der opstod en boble, som blev større og større, indtil den bristede og udløste en finansiell krise. Dog undlader udvalgene og kommissionerne at forklare, hvad der drev denne optimisme.

Den seneste finansielle krise er blevet betegnet af Det Økonomiske Råds formandskab (DØR, dersom består af en række vismænd), som den mest ekstreme prisboble i verden¹. Allerede tilbage i 2001, i deres rapport *Dansk Økonomi*, beskrev DØR boligmarkedets betydning for dansk økonomi og anførte det også som en vigtig indikator for graden af den optimisme, som kunne ses, og som påvirkede forbrug og investeringer (Munch et al. 2001).

1.1 Problemstilling

Hvad var den bagvedliggende årsag til optimismen? Var der andre årsager, såsom et politisk bestemt skattestop, som bidrog til optimismen?

Det kan formentlig ikke udelukkes, at "ny æra"-fortællinger (Aalbers 2015), "sparkede" almindelige økonomiske begrænsninger ud til "hjørne" og bidrog til optimismen. Ny æra-fortællinger kan skabe en gruppeadfærd, der får individer til at købe aktiver, f.eks. boliger i forventningen om fortsatte prisstigninger (Hansen 2016:6). Op til den seneste finansielle krise i Danmark bredte der sig først en smitsom informationskaskade (Shiller 2017), som understøttede, at priserne kun kunne gå én vej - opad.

Flere aktører, regeringen, Nationalbanken, vismændene i DØR, Finanstilsynet og andre, mente, at de kunne kontrollere de gode tider.

"Efter syv års ubrudt fremgang er vi et af verdens rigeste lande med en bomstærk økonomi...." (Ritzaus 2000).

Indikationer på fornyet vækst i privatforbruget, stor optimisme i dele af erhvervslivet samt et fortsat fald i ledigheden tyder på, at opsvinget igen har taget fart i andet kvartal. Betingelserne for en fortsat stigning i indenlandsk efterspørgsel er til stede i form af stigende realløn, lav rente, et stærkt boligmarked og en velkonsolideret husholdningssektor, skrev Nationalbanken i deres kvartaloversigt for tredje kvartal 2005.

Aktørernes tro på dette skyldtes, at der var rigelig finansiering, renterne var nedadgående ligesom afkastkravene til ejendomsinvesteringer. Samtidig var der aktører, som havde en økonomisk interesse i at påvirke boligmarkedet og bidrog til den kollektive jubel. Det var specielt firmaer, som entreprenørselskaber og andre udviklere, der bygger boliger, som brugte (og misbrugte) den information, de besad om boligmarkedet. Flere almindelige huskøbere blev opmuntret til at købe med henvisning til markedets store optimisme og stigende priser (Rangvid 2013:15).

¹ Hvor handelsprisen ligger langt over ligevægtsprisen (Munch et al. 2001).

1.2 Problemformulering

Opgaven vil undersøge og analysere de fortællinger, som var med til at påvirke den optimisme, der opstod forud for den seneste finanskrise, og hvordan disse var med til at skabe en boligboble i Danmark. Der vil blive set nærmere på, hvordan ny æra-fortællinger, "herd behaviour" mm. kan forklare de adfærdsændringer, som har påvirket danskernes boligkøb op til den seneste finanskrise.

I forlængelse af ovenstående vil forskellige relevante aktørers indvirkning på disse fortællinger blive kortlagt på baggrund af udtalelser i diverse medier, rapporter mm. Dette indebærer dels tekstuelle, dels verbale udtryksformer. Der vil blive set nærmere på, hvilke aktører der var de mest dominerende i forhold til disse fortællinger. På baggrund af denne kortlægning vil opgaven undersøge, hvad disse aktørers bevæggrunde var for at præge fortællingerne.

1.3 Begrebsafklaring af problemformuleringen

I det følgende vil nogle centrale begreber fra problemformuleringen blive konkretiseret. Idet opgaven har et begrænset sideantal og strækker sig over en begrænset tidsperiode, skal nedenstående konkretiseringer ses som en nødvendig afgrænsning af opgavens omfang.

Med fortællinger menes vores adgang til at forstå verden. Vi anvender fortællinger til at skabe årsagssammenhænge og til at sortere i, hvad der er relevant og irrelevant for os. Enhver fortælling har en begyndelse, en midte, en slutning og en morale (Hansen 2013, s. 12), hvilket denne opgave vil belyse. Fortællinger er menneskelige konstruktioner, som er en kombination af faktuelle oplysninger, følelser, menneskelig interesse etc. Der vil blive foretaget en specifik gennemgang af dette centrale begreb for opgaven i afsnittet literature review.

I forbindelse med identifikationen af fortællinger, vil følgende danske dagblade udgøre en del af det empiriske grundlag: Berlingske Tidende, Politiken, Jyllands-Posten, Information, Weekendavisen, Børsen m.fl. Følgende internetmedier vil ligeledes udgøre en del af det empiriske grundlag: Mandag Morgen, Finanswatch og Finans.dk. Følgende radiokanaler vil blive anvendt: Radio24/7 (Millionærklubben) og DR P1. Følgende TV-medier vil blive anvendt: TV2 nyhederne samt DR nyhederne. Endelig vil videnskabelige artikler ligeledes blive inddraget, hvor deres relevans gør sig gældende i forhold til opgavens problemformulering.

Aktørerne er danske aktører, som har påvirket den generelle adfærd og forandring. Disse er afgrænset til at omfatte følgende danske banker: Danske Bank, Nordea, Sydbank, Jyske Bank og Nykredit. Nationalbanken i form af udtalelser fra tidligere Nationalbankdirektører (Jens Thomsen, Torben Nielsen og Nils Bernstein), udtalelser fra tidligere Økonomi –og erhvervsministre (Bendt Bendtsen og Lene Espersen) samt

Finansministre (Lars Løkke Rasmussen og Claus Hjort Frederiksen), DØRs rapporter og analyser, Finanstilsynet (daværende direktør Henrik Bjerre-Nielsen og vicedirektør Flemming Nytoft-Rasmussen), og medierne (nævnt ovenfor). Flere aktørers fortællinger ville have været interessante at se nærmere på, har dette ikke været muligt, grundet opgavens begrænsede omfang i sideantal, samt den begrænsede tidsperiode, den strækker sig over.

Optimisme er et centralt begreb for opgaven, idet det er omdrejningspunktet for de fortællinger, som vil blive identificeret. Optimisme vil i denne opgave blive berørt yderligere i opgavens literature review samt operationaliseringsafsnit, hvor det ligeledes vil blive gennemgået, hvordan begrebet defineres og måles i opgaven.

Opgaven vil analysere perioden op til den seneste finanskrisen. Årsagen til at denne periode er valgt, skyldes at den forudgående boble, som bristede før finanskrisen, var IT-boblen. Denne bristede i 1999. Derfor anses perioden fra 2000-2008 som interessant, idet denne periode formentlig vil indikere, hvordan optimismen gradvist opbyggedes i årene op til finanskrisens udbrud i 2008. I opgavens analyse vil de lovgivningsmæssige tiltag, der fandt sted mellem 2000-2008 i Danmark kort blive gennemgået, og derefter vil der blive set på deres indvirkning på fortællingerne fra de centrale aktørers udtalelser i medierne.

1.4 Afgrænsning

Der er mange fortællinger om den seneste finansielle krise. Denne opgave har afgrænset sig til at beskæftige sig med de fortællinger, som fandt sted i Danmark op til den seneste finansielle krise. Fokus er dermed koncentreret om en afgrænset tidsperiode (01-01-2000 til 31-12-2008), udvalgte aktører og udvalgte medier. Dette giver ikke et fuldstændigt billede af alle de fortællinger, der fandt sted, men kan give en øget forståelse for sammenhængen mellem fortællingerne og deres indvirkning på den optimisme, som opstod.

Kultur vil blive anvendt i denne opgave, dog eksisterer der så mange aspekter og facetter af kulturbegrebet, at det ikke er muligt, ej heller relevant at medtage dem alle i denne opgave. Den fortolkningsorienterede socialkonstruktivistiske tilgang til kultur vil blive anvendt, hvilket afskriver mange andre interessante betragtninger af kultur, men der afgrænses fra disse, idet det er udenfor opgavens problemformulering, fokus og forskningsfilosofi at medtage dem.

Opgaven har ikke til formål at belære og generalisere om begrebet fortællinger, idet det vil stride imod forskningsfilosofien for opgaven samt det øvrige metodiske grundlag. Derimod ønsker denne opgave at bidrage med et bud på, hvordan fortællinger har været med til at påvirke individer til at agere optimistisk og bidrage til udviklingen af en boligboble i Danmark. I forlængelse af dette skal forståelsen af de anvendte

citater og udtalelser i opgaven ikke udelukkende ses igennem en økonomisk teoretisk linse, som primært fokuserer på udvalgte aspekter af virkeligheden (Hansen 2016, s. 9). Derimod vil andre videnskaber bidrage til, at så meget som muligt vil blive synligt i relation til de fortællinger, som identificeres.

1.5 Literature review

I det følgende vil forskellige centrale begreber for opgaven blive gennemgået. Gennemgang af begreberne anvender forskellige videnskabelige retninger. Det skyldes, at den teori, som er skrevet om f.eks. fortællinger, udspringer fra forskellige videnskaber.

1.51 Fortællinger

Økonomer undlader ofte at anvende fortællinger som et redskab til at forklare økonomiske begivenheder som den store depression i 1930'erne, eller den seneste finanskriser. Andre videnskaber har dog i flere årtier studeret fortællinger. Siden starten af det 20 århundrede har forskellige videnskabelige discipliner, navnlig socialvidenskaber studeret fortællinger som et begreb, der indeholdt mere end blot en god historie. Fortællinger er blevet set som en central del af den menneskelige tænkning og motivation. Eksistentialisten og filosofen Jean-Paul Sartre har bl.a. formuleret fortællinger således:

A man is always a teller of tales, he lives surrounded by his stories and the stories of others, he sees everything that happens to him through them; and he tries to live his life as if he were recounting it (Natanson, Sartre, and Barnes 1958).

Ifølge Sartre har vi som individer fortællinger iboende, og de fylder i vores bevidsthed og underbevidsthed. De danner rammen om vores liv og handlinger og kan være med til at forklare, hvorfor vi agerer, som vi gør (Natanson et al. 1958). Inden for neurovidenskaben har man beskrevet drømme som en underbevidst fortælling, hvor karakterer, steder og strukturer ligger som et fortæller-instinkt i os alle (Pace-Schott 2013).

Det er dog ikke kun i det underbevidste, at fortællinger eksisterer. Antropologer har igennem deres forskning indsamlet materiale om adfærd fra forskellige stammer rundt om i verden. De har observeret, at det er universelt, at individer anvender fortællinger til at forklare, hvordan verden er blevet til (Brown 1991). Samtidig besidder vi som individer også et behov for at få bekræftet og afkræftet vores tanker om verdens tilblivelse og mange andre eksistentielle aspekter af livet. Igennem historien har vi siddet samlet om først ildstedet, senere TV'et og ventet på at lære om andres reaktioner og interesseret os for feedback på vores tanker. Tilsyneladende har vi et behov for at opnå en forståelse for de hændelser som finder sted, hvilket vi gør ved at forme dem til fortællinger, som har rod fæste i sociale interaktioner (Shiller 2017:972).

Det sociale aspekt spiller en central rolle i forhold til fortællinger, hvor bl.a. sociale normer kan dannes igennem fortællinger og er med til at påvirke vores handlinger. Psykologerne Schank og Abelson skrev i

1977 om fortællinger, som udspringende af det enkelte individs sind (Schank and Abelson 1977). De skrev om fortællinger som værende menneskelige konstruktioner. Altså en kombination af faktuelle oplysninger, følelser, menneskelig interesse og meget mere. Fortællinger er i Schank og Abelsons optik en form for et velkendt "skuespilsmanuskript", man kan anvende, når/hvis man befinder sig i en situation, som kan tolkes på flere måder. Derved bliver fortællinger et redskab, som individet kan tænke tilbage på og trække frem, når det har behov for at vælge mellem forskellige muligheder/roller til at agere i forskellige situationer. En vanskelig social situation kan løses ved, at individet kan bruge det velkendte manuskript til at påtage sig en rolle som i et skuespil, de før har set, og hvor de kender handlingen samt ikke mindst slutningen (Shiller 2017:972).

Fortællinger kan også bruges som et redskab til at markere magtforhold, hvor medlemmer fra én gruppe kan konspirere mod én eller flere andre, hvor der således opstår et "os vs. dem". Netop konspiration er iboende i det menneskelige sind og med til at opbygge egeninteresse, forme personlighed og loyalitet overfor venner samt opbygge en afskærmende "mur" over for fjender (Gächter S.; Fehr 2000). På denne måde indeholder fortællinger et kulturelt magtelement, som kan anvendes bevidst eller ubevidst af individet alt afhængig af, om dette føler sig truet eller ej. Fortællinger er afgørende for kulturel forandring og ultimativt økonomisk adfærd. Det er dog vanskeligt at sige, hvorfor nogle fortællinger spredes, mens andre ikke gør, men man kan med sikkerhed sige, at nogle fortællinger kan spredes i en sådan grad, at de kan indvirke på makroøkonomiske strukturer (Shiller 2017:972).

Også lingvister (Paredes 1976; Propp, Liberman, and Martin 1984) og historikere (MacMullen 2003), har undersøgt begrebet fortællinger. Nogle af disse har fundet ud af, at specifikke basale strukturer i fortællinger bliver gentaget, selvom navne og begivenheder kan ændres fra én fortælling til en anden. Derved mener disse videnskabsfolk, at den menneskelige hjerne har receptorer, hvori fortællinger lagres (Shiller 2017:970). Flere lingvister (Booker 2004; Klages 2006; Propp et al. 1984; Tobias 1993) mener, at der eksisterer et vis antal fortællinger/ plots. Det vil sige, at blandt alle de fortællinger der eksisterer, er der nogle fælles karakteristika som gør, at man kan kategorisere dem i grundlæggende fortællinger. Dog er der ikke enighed om hvor mange grundlæggende fortællinger, der eksisterer. Fælles for lingvisterne er imidlertid, at fortællinger besidder nogle strukturelle mekanismer, som kan skabe et system af mening, en form for "sensemaking" (Brooks 1992:749; Klages 2006:33).

Der findes mange definitioner på fortællinger/narrativer. I det følgende vil begrebet blive behandlet for at forklare dets mange facetter og betydninger.

Økonomen og nobelprismodtageren Robert Shiller anskuer fortællinger således: *"...a simple story or easily expressed explanation of events that many people want to bring up in conversation or on news or social*

media, because it can be used to stimulate the concerns or emotions of others, and/ or because it appears to advance self-interest. To be stimulating, it usually has some human interest either direct or implied... a narrative is a gem for conversation, and may take the form of an extraordinary or heroic tale or even a joke. It is not generally a researched story, and may have glaring holes, as in urban legends. The form of the narrative varies through time and across tellings, but maintains a core contagious, when it may even "go viral", may be hard to understand, unless we reflect carefully on the reason why people like to spread the narrative." (Shiller 2017:968).

Shillers lange definition af fortællinger anskuer begrebet som et middel/redskab til at skabe en specifik følelse. Fortællinger kan tage flere former og spænde bredt. De kan være alt fra en heltefortælling til en vittighed. Derved er fortællinger, ifølge Shiller, ikke veldokumenterede, de kan have "huller", ligesom legender, eventyr, sagn og sagaer. Fortællinger kan variere over tid, men vil altid have et smittende element, som gør, at de succesfuldt spredes. Hvorfor nogle fortællinger spredes fremfor andre, kan være vanskelig at forklare, men Shiller mener, at svaret på dette skal findes i menneskets nysgerrighed og ønske om at sprede/genfortælle en fortælling. Fortællingens sammenhængende kraft deles af flere teoretikere, ligesom fortællingens egenskab til at samle og skabe meninger.

Historikeren Per H. Hansen definerer fortællinger således: *"Fortællinger er vores adgang til at forstå verden og helt nødvendig til at skabe orden i vores opfattelse af denne verden. Som mennesker bruger vi fortællinger til at skabe årsagssammenhænge og til at gøre klart, hvad der er vigtigt, og hvad der er uden betydning. Enhver fortælling har en begyndelse, en midte og en slutning, den har helte og skurke og en morale."* (Hansen 2016:12).

Hansens definition af fortællinger anskuer fortællinger som en ramme, der kan holde sammen på det billede, vi måtte have af verden. Derved bliver fortællingens sammenhængende kraft fremhævet og gjort til et centralt aspekt i definitionen af begrebet. Hansen understreger med sin definition også, at fortællinger har et tidselement, en begyndelse, en midte og en slutning, der henleder til nogle faser, som en fortælling gennemgår. Endelig mener Hansen, at fortællinger har flere sider - gode og onde (helte og skurke) samt et budskab i form af en morale, som har til hensigt at lære os noget.

Med deres politisk historiske tilgang har professorerne Michael D. Jones og Mark K. McBeth defineret fortællinger således:

"A narrative is a story with a temporal sequence of events unfolding in a plot that is populated by dramatic moments, symbols, and archetypal characters that culminates in a moral to the story. Narrative, understood here as both a particular category of communication and a method of cognitive functions as a seemingly

universal device for individuals to sharpen certain elements of reality while leveling others.” (Jones and McBeth 2010:329–30)

Jones og McBeth tilslutter sig i deres definition af fortællinger, at disse indeholder en morale. Samtidig mener de, at fortællinger formes af både kommunikationselementer samt kognitive mekanismer, som ethvert individ besidder. I deres definition mener de, ligesom Shiller og Hansen, at fortællinger har en sammenhængende kraft, der gør det muligt for individer at forstå virkeligheden omkring dem. Dog gør denne forståelse af virkeligheden, at der skabes en linse eller en form for perception, hvor ikke alt er synligt.

I denne opgave vil fortællinger blive set som kombination af ovenstående definitioner. Fortællinger defineres således som:

Fortællinger er rammen om vores billede af diverse fænomener og begivenheder. Fortællinger kan ændre sig over tid, men har grundlæggende en sammenhængende kraft, som gør dem i stand til at stimulere følelser, forklare årsager og fænomener. Det er ikke kun på det bevidste plan, at vi påvirkes af fortællinger. Fortællinger kan ubevidst skabe associationer, som kan aktivere følelser og fantasi, som gør dem til et strategisk ”værktøj”. Der findes derfor fortællinger i mange former, og de varierer i forhold til afsender, modtager og kontekst. Derved kan fortællinger ”åbne døre” til viden og indsigt, som kan hjælpe os til at forstå det gode og det onde, samt bidrage til at koble situationer og lære af disse.

1.511 ”Ny æra” -fortællinger

Igennem historien har ”ny æra”- fortællinger unddraget økonomiske ”mure” og har bidraget til udviklingen af bobler og efterfølgende kriser (Hansen 2016:6). ”Ny æra”- fortællinger kan skabe en gruppetænkning og gruppeadfærd, der får forskellige aktører til at agere (over)optimistisk, idet troen om fortsatte prisstigninger tager overhånd (Hansen 2016:6). Derved kan aktører f.eks. købe boliger i troen på, at disse vil være en solid investering, som kun kan og vil stige. For at forklare ”ny æra”- fortællinger har adfærdsøkonomer anvendt psykologiske betragtninger af økonomien, mens sociologer, antropologer, historikere, lingvister m.fl. har bidraget med kontekstuelle og kulturelle vinkler på finansielle markeder, kriser og fortællingers indflydelse på disse (Hansen 2016:7; Shiller 2017:982–97).

Igennem historien har nye æraer skabt en optimisme og tro på, at højkonjunktoren kun kunne gå én vej – opad. Som eksempler på dette kan nævnes: Udviklingen af dels teknologi og industri i 1920’erne, den såkaldte ”*The New Era*”, som skabte en ubalance i navnlig USA og på sigt førte til Wall Street-krakket i 1929. I 1990’erne opstod en ny fortælling om ”*The New Economy*”, hvor bl.a. udviklingen af computere og hele IT-industrien førte til dot.com-krakket. Sidst, men ikke mindst, opstod den såkaldte ”*The Great Moderation*” i

2000'erne (Christensen, Craig, and Hart 2001), hvor den finansielle sektor udviklede nye investeringsprodukter (CDO'er og CDS'er) og bankerne nye lånemuligheder, som til dels var med til at skabe Finanskrisen i 2008 (Aalbers 2015). De nævnte eksempler fra historien vidner om, at individet har et behov for at få den store gevinst, og at en længerevarende højkonjunktur skubber til dette behov, alle vil gerne tjene millionen på den halve tid (Hansen 2016:10). Alfred Horwitz har beskrevet dette fænomen således:

"Der spilles overalt og med alt! Der spilles på fælleden, på trav- og galopbanen, på kunstauktionerne, med landejendomme – på Børsen! Hvad sidstnævnte angår, er der vist ikke mange, der mere tænker på, at Børsen en gang var og aldrig burde være blevet andet end handelslivets centrum, pengemarkedets hjertekammer, hvis pulsslag satte erhvervslivets organisme i gang. ... Denne hang til at tjene så meget som muligt i den kortest tænkelige tid og helst uden at bestille noget, er det, som har skabt den betegnelse, der står over disse linier [minut-millionærer]." (Horwitz 1923)

1.52 Optimisme

Videnskabelige definitioner af optimisme fokuserer på forventninger til fremtiden. Optimisme forbindes med modeller inden for forventningsteori og motivation. Inden for forventningsteori antages, at adfærd afspejler ønsket om at forfølge et mål. Jo vigtigere et mål er, desto større værdi kan det give individet at realisere målet (Austin and Vancouver 1996). Et andet aspekt inden for teori om motivation er forventningen om, at mål kan realiseres. Nogle individer kan have den holdning, at et mål virker umuligt at realisere. Disse individer vil stoppe med at nå målet, før de egentlig er begyndt. Individer, der er meget optimistiske, vil overbevise sig selv (og andre om), at de vil realisere det umulige mål, og derfor vil de ofte lykkes med at realisere målet, trods modgang (Carver, Scheier, and Segerstrom 2010:880).

Det er svært at placere individer i en gruppe, som enten meget optimistiske eller meget pessimistiske. De fleste vil befinde sig et sted imellem disse yderpunkter. Omvendt er det muligt at identificere personer, som er optimistiske i en absolut forstand, fordi disse er enige om optimistiske elementer: F.eks. "I usikre tider forventer jeg normalt det bedste" og er uenig med pessimistiske elementer: F.eks. "Hvis noget kan gå galt, så går det galt for mig". Via sådanne studier kan man se, at pessimister er et mindretal. Grundlæggende er de fleste individer (på tværs af race, sociologisk baggrund mm.) altovervejende optimistiske (O'Connell 2007).

Graden af optimisme kan dog variere set i et både kortere og længere perspektiv. Individer, der f.eks. forbereder sig på at konfrontere en trussel, kan midlertidigt skifte til enten optimistisk adfærd eller det modsatte, uanset deres grundlæggende adfærdstype (Sweeny, Carroll, and Shepperd 2006).

En anden tilgang til optimisme hviler på tanken om, at et individs forventninger til fremtiden er rodfæstet i deres fortolkninger af fortiden (Peterson and Seligman 1984). Indstillingen til fremtiden er mere optimistisk, hvis den specifikke årsag (til den tidligere fiasko) ikke længere eksisterer, eller er til stede. I forlængelse af dette anses årsager til hændelser som et mønster, som individet anvender til at konkludere en sammenhæng og kobling til det forventede (Peterson and Seligman 1984).

Der er ulemper ved optimisme og optimistisk adfærd. F.eks. har Gibson og Sanbonmatsu fundet en sammenhæng mellem positive forventninger og vedholdenhed, som kan være kontraproduktive. Der kan være en række bekymrende tendenser blandt optimister, da disse kan have en mere positiv tilgang til at spille, end pessimister har. Optimister er mindre tilbøjelige til at reducere deres indsats, selv efter tab eller dårlige udfald (Gibson and Sanbonmatsu 2004). Studier har vist, at optimisters vedholdenhed kan skabe problemer, fordi de ikke erkender, hvad de ikke kan opnå. Derved kan der blandt optimister være en tendens til, at de ikke ved, hvornår de skal afslutte en handling. Det er kun gennem erindring og genkendelse af omstændigheder, at optimister kan se, hvornår de skal stoppe en handling (Wrocs et al. 2003).

På baggrund af ovenstående, vil optimisme blive defineret således:

Optimisme er en individuel variabel, der afspejler, i hvilken grad det enkelte individ har generelle positive forventninger til dets fremtid eller ej. Jo højere grad af optimisme, desto bedre velbefindende vil det enkelte individ have, navnlig i tider med modgang og vanskeligheder. Samtidig gør optimisme, at individet agerer ud fra den overbevisning, at den verden og kontekst man er en del af, ansues ud fra et (idylliseret) billede om fremgang. Derved tror optimisten ikke på undergang og nedtur, men derimod på fremgang og vækst.

1.53 Bobler

Bobler er ikke et nyt fænomen, de har eksisteret i flere århundreder. Tilbage i 1637, under det såkaldte Tulipankrak i Holland steg tulipanløg svarende til 10 gange en årsløn for en håndværker. Krakket på Wall Street i 1929 og dot.com-boblen er andre eksempler på, at der kan være et stort misforhold mellem den reelle værdi af et aktiv, og den værdi forskellige individer, i en afgrænset periode, får påvirket hinanden til at tro, at aktivet er værd.

Økonomen Hyman P. Minsky var én af de første til at forklare udviklingen i finansiel ustabilitet og samspillet med økonomien (Minsky 1977). I den forbindelse definerede han fem stadier for en typisk kredittcyklus. Trods forskellige tolkninger af denne cyklus, har hans stadier mange ligheder med kendetegnene for bobler. De fem stadier er:

1. **Displacement:** Denne fase finder sted, når investorerne begynder at lægge mærke til et nyt paradigme, såsom et nyt produkt, en teknologi eller historisk lave renter.
2. **Boom:** Priserne begynder at stige moderat i starten, men opnår hurtigt momentum, når flere investorer kommer ind på markedet. Dette er begyndelsen på boomet. Der opstår en generel følelse af at man skal være "med på vognen" som investor, hvilket får endnu flere investorer til at købe aktiver.
3. **Euphoria:** Når euforien rammer og aktivpriserne stiger med himmelflugt, bliver forsigtighed blandt investorerne tilsidesat.
4. **Profit taking:** Det er ikke let at fastslå, hvornår boblen vil bryde. Når en boble først er sprunget, vil den ikke puste sig op igen. Dog kan enhver, der ser på advarselsskiltene tjene penge, hvis de sælger deres positioner, før boblen brister.
5. **Panic:** Aktiekurserne ændrer retning og falder lige så hurtigt, som de steg, når boblen er bristet. Investorer og andre ønsker at afvikle deres positioner til enhver pris. Aktiekurserne falder, eftersom udbuddet overstiger efterspørgslen (Minsky 1977).

Minsky mente, at selve systemet kunne skabe chok gennem sin egen interne dynamik. Hans overbevisning var, at i perioder med økonomisk stabilitet bliver banker, firmaer og andre økonomiske agenter selvtilfredse og overoptimistiske. De antager, at de gode tider vil fortsætte og begynder at påtage stadig større risici for at opnå profit. Derved mente Minsky, at frøene til en krise bliver sået, når der er en økonomisk højkonjunktur.

"*The Minsky-moment*", er et begreb, som er opstået på baggrund af Minskys idéer, og beskriver det tidspunkt, hvor "korthuset" falder sammen (Cassidy 2008; Minsky 1986). Ponzi-finansiering² understøttes af stigende aktivpriser, og når aktivpriserne i sidste ende begynder at falde, så indser låntagere og banker, at der er gæld i systemet, der aldrig kan betales. Folk skynder sig at sælge deres aktiver, der forårsager et endnu større fald i priserne. Dette kan sammenlignes med en tegneseriefigur, som tror den har fast grund under fødderne, men reelt set løber i luften ud over en klippe. Der opstår derved et øjeblikks erkendelse fra tegneseriefiguren, "*the Minsky-moment*", hvor den hænger i luften og indser den er ved at falde, hvorefter dette bliver udfaldet (Minsky 1986).

Minskys ovennævnte stadier indeholder ikke økonomiske beregninger, de fortæller om et forløb. Minsky mente, at selv om matematiske udregninger ofte er mere præcise, kan ord og fortællinger gøre det muligt at udtrykke engagement og komplekse idéer, der er vanskelige at opstille modeller for. Ifølge Minsky, kan

² Ponzi-finansiering er, ifølge Minsky, det stadie, hvor banker låner ud til firmaer og husholdninger, som hverken er i stand til at betale renter eller afdrag på deres lån, men dette anser bankerne ikke som et problem, fordi de tror at "festen" fortsætter. (Minsky 1977).

fortællinger omhandle usikkerhed, irrationalitet og overflod (Minsky 1995). Disse betragtninger har bidraget til en opfattelse af økonomien, som langt mere "realistisk"/irrationel end traditionel økonomisk tankegang har antaget, den var.

Generelt opstår bobler i situationer, hvor der er usikkerhed om et aktivs fremtidige pris, som Minskys stadier også beskriver. En prisstigning, som kan skyldes en ændret vurdering af aktivets fundamentale værdi, tiltrækker nye købere, som forventer, at prisstigningerne vil fortsætte, og det medfører en selvforstærkende effekt på prisen.

Charles Kindleberger og Robert Aliber, som begge er stærkt inspireret af Minskys tankegang, definerer en bobble som:

"The term bobble means a significant increase in the price of an asset or a security or a commodity that cannot be explained by the "fundamentals", when the basis for projecting the price of the asset or security at a future date is the recent increase in its price." (Aliber and Kindleberger 2017:43)

Der findes flere typer af bobler. En økonomisk spekulativ boble er handel i store mængder og med kraftige stigninger i prisen på et aktiv eller en vare, som ikke er baseret på aktivets/varens fundamentale egenskaber og værdi, men på en tiltro til, at prisen vil fortsætte med at stige (Pindyck and Rubinfeld 2015:185). Genstanden for den spekulative boble vil ofte være finansielle aktiver som aktier, men også boligmarkedet og diverse forbrugsgoder har i tidens løb været genstand for spekulative bobler.

Det skal understreges, at kraftigt stigende priser ikke behøver at være tegn på en boble. Hvis det er udtryk for, at aktivets fundamentale værdi har ændret sig, skyldes prisstigningen ikke en boble, men er en naturlig konsekvens af udbuds- og efterspørgselsændringer. Et generelt rentefald vil naturligt føre til husprisstigninger, da en lavere rente gør det billigere at finansiere et hus til en given kontantpris, og dermed vil efterspørgslen øges, hvilket får prisen til at stige. Denne mekanisme er ikke i sig selv en prisboble. Der er først tale om en boble, hvis huspriserne stiger mere, end rentefaldet berettiger. Det sker, når boligkøbere har urealistiske forventninger til, at huspriserne vil vedblive at stige kraftigt (Kindleberger 2018).

Det kan derfor være svært at identificere en boble, mens den udvikler sig. De kendte historiske bobler er da også først blevet udråbt til bobler, efter at de var bristet med kraftige prisfald til følge (Iraola and Santos 2018). Bobler vil ofte være resultatet af irrationel adfærd, hvor investorer udviser flokadfærd eller blot forventer, at historiske prisstigninger vil fortsætte uforandret i al fremtid. Adfærdsøkonomiske teorier, hvor aktører kun er rationelle i et begrænset omfang, bruges derfor ofte i økonomisk teori, når opkomsten af

bobler skal forklares. Det er imidlertid også muligt at forklare bobler ud fra rationel investorfærd (Gowland, Blanchard, and Fischer 1990:5).

På baggrund af ovenstående, vil bobler i denne opgave blive defineret som:

Bobler opstår når markedsværdien af et aktiv stiger til mere end den forventede markedspris for aktivet. I forlængelse af denne urealistiske prisstigning, opstår der en overoptimistisk adfærd, som skaber forventninger om evigt stigende priser. Bobler "lever" i miljøer, der er gæstfri overfor dem. Jo mere likviditet, asymmetrisk information og interesserede investorer, desto større tendens er der til, at der eksisterer eller opstår bobler.

1.54 Herd behaviour

Der findes meget litteratur inden for dels psykologien, dels zoologien om adfærd blandt forskellige dyreracer som imiteres i det vilde liv og det eksperimentelle liv (Dugatkin 1992; Gibson and Höglund 1992; Giraldeau 1997).

Undersøgelserne har set nærmere på forskellige dyrearters adfærd i forhold til valg af kost, valg af mage/partner, valg af territorier, og hvordan fjender undgås (Blackmore 1999). Hjernestørrelsen på nogle dyr er afhængig af deres egenskaber til at imitere deres artsfælder. Jo bedre imitation, jo større hjerne (Blackmore 1999).

Blandt mennesker er imitation ligeledes et velkendt fænomen. Lige fra fødslen imiterer/efterligner babyen følelser hos de individer, den interagerer med (Barsade 2002). Individer siges at blive udsat for en kaskade af information, som er baseret på observationer fra andre. Således er ordet *herd* opstået i litteraturen, som dækker over den iboende flokdyrmentalitet i os. Biologen William Hamilton har beskrevet flokdyrmentaliteten (Hamilton 1971). Hvis ét byttedyr begynder at løbe, følger de andre efter. Det skyldes, at hvert enkelt gruppemedlem reducerer faren for sig selv ved at flytte sig så tæt som muligt omkring flokken, væk fra centrum for flugten. Tilsyneladende virker flokken som en enhed, der flytter sig sammen, men dens reelle funktion udspringer fra den ukoordinerede opførsel fra hvert enkelt gruppemedlem (Hamilton 1971:295–311). Denne mentalitet går igen inden for individets beslutningsproces. I visse situationer og under visse omstændigheder, agerer individet ikke rationelt. Der opstår en gruppetænkning og lemmingeadfærd, hvor det enkelte individ træffer beslutninger, som er påvirket af den generelle gruppeadfærd (Horgan 1996).

Ifølge hypotesen om efficiente markeder (Efficient Market Hypothesis) (Fama 1970:383–417), agerer mennesket altid rationelt, idet markederne anses som perfekte. Med perfekte markeder menes, at prisen på aktier og finansielle værdipapirer afspejler al tilgængelig information om dem. Hvis nye oplysninger om

en virksomhed bliver tilgængelige, ændres prisen for at afspejle dette. Inden for ovennævnte hypotese bliver priserne ikke påvirket volatilt i forhold til offentliggørelse af nyheder, de forbliver upåvirkede (Daniel, Hirshleifer, and Teoh 2002).

Siden formuleringen af hypotesen om efficiente markeder, mener flere teoretikere, at hypotesen ikke kan verificeres i den virkelige verden. Selv én af grundlæggerne af hypotesen, Eugene Fama, har i 1990'erne studeret forskellige aktier og påvist, at de ikke følger markedet. Nogle aktier outperformer markedet tidligere end ventet, mens andre bibeholder et momentum og klarer sig godt år efter år. Fama har forsøgt at forklare resultaterne fra sine studier med, at billige aktier fører til større risiko for investorer og dermed mulighed for et større afkast (Fama and French 1993). Den nykeynesianistiske økonom og nobelprismodtager Joseph Stiglitz (Stiglitz 1981) publicerede en artikel i 1981, hvor han argumenterede for, at hvis hypotesen om efficiente markeder var en sandhed, ville det være irrationelt at bruge penge på at undersøge, om dette var korrekt eller ej. I sine studier med George Akerlof og Michael Spence har Stiglitz påvist, at markeder besidder asymmetrisk information (Akerlof, Spence, and Stiglitz 2001), hvilket gør, at der opstår en magt-ubalance, hvor nogle aktører ved mere end andre og agerer ud fra den viden, de besidder. Stiglitz' og andres arbejde har vendt hypotesen om efficiente markeder på hovedet og fremfører, at det kun er under helt exceptionelle omstændigheder, at markeder er efficiente.

Flere teoretikere inden for bl.a. behavioural economics (Shiller 2003; Thaler 1987; Thaler and Ziemba 1988), er enig med Stiglitz om, at hypotesen om efficiente markeder ikke er så sort hvid, som den traditionelt præsenteres. De mener, at individet besidder en irrationel adfærd, som kan påvirkes af forskellige faktorer. Denne adfærd kan spores ved, at individer følger "flokken", når der er en økonomisk højkonjunktur i markedet. Det er dog ikke alle individer, som har likviditeten til at følge "flokken", alligevel tilsidesætter de rationel adfærd og lader sig rive med af optimismen. Derved kan nogle individer agere irrationelt trods en indre rationel stemme, der taler imod denne adfærd (Akerlof and Shiller 2009; Kahneman 2003; Raafat et al. 2009).

Når aktører agerer irrationelt og følger "flokken" ukritisk, kaldes dette for *animal spirits*. John Meynard Keynes har defineret begrebet *animal spirits* som:

"...a spontaneous urge to action rather than inaction, and not as the outcome of a weighted average of quantitative benefits multiplied by quantitative probabilities', so that a large proportion of our positive activity depends on spontaneous optimism." (Keynes 1937)

I forlængelse af Keynes' tanker har Akerlof og Schiller (Akerlof and Shiller 2009) i deres studier påpeget, at *animal spirits* har en lang "stamtavle" og er forbundet med middelalderteorier om mental energi og

livskraft, kombineret med forestillingen om kroppens kredsløbsstrømme og bevægelser, der fremmer spontan trang og intuitiv handling. I forhold til middelalderen anvendes begrebet noget anderledes i dag. Det henviser til et rastløst og inkonsekvent element i den menneskelige adfærd, som er forbundet med tvetydighed, usikkerhed og ubeslutsomhed.

Robert Shiller har også kaldt denne flokdyrsmentalitet, som kan forårsage lemmingeadfærd, for en "social epidemi" (Shiller 2017), der henleder tankerne på en sygdom, som spredes, idet der opstår en kollektiv, social, kulturel proces, hvor konsekvensen i sidste ende er, at en boble pustes op (Hansen 2016:11).

På baggrund af ovenstående vil herd behaviour i denne opgave læne sig op af Raafat, Carter og Fith' definition af begrebet:

Herd behaviour refers to an alignment of thoughts or behaviours of individuals in a group. Most importantly, such convergence often emerges through local interactions among agents rather than through purposeful coordination by a central authority or a leading figure in the group. In other words, the apparent coordination of the herd is an emergent property of local interactions (Raafat et al. 2009)

1.55 Framing

Framing er et koncept, som styrer vores måde at opfatte verden på og påvirker dermed også vores holdninger. Begrebet defineres af Entman således (1993):

"At frame er at vælge nogle aspekter af en opfattet virkelighed og gøre dem mere synlige i en kommunikerende tekst, for at promovere en bestemt definition af et problem, årsagerne til problemet, de moralske evalueringer og/eller løsningsforslag til det beskrevne fænomen." (Entman 1993:51–58).

Framing handler om, hvilke associationer der er knyttet til et bestemt fænomen, og der skelnes mellem to forskellige dele af framing-processen; *framebuilding* og *framesetting*.

Begrebet *framebuilding* handler om at vinkle, dreje eller indramme debatten om et fænomen med henblik på at styre, hvordan fænomenet skal diskuteres. Opbygningen af framingen er typisk relateret til politiske aktørers (bevidste) valg, den kulturelle kontekst samt journalistiske normer (Edelman 1993:231–42).

Begrebet *framesetting* omhandler processen, når individer bliver eksponeret for framing af et fænomen. Davis og Goffman (Davis and Goffman 1975) teoretiserer over, hvordan individer udvikler "kasser" eller "kategorier", som ny information placeres i. Framing af et fænomen "guider" dermed individet til at placere den nye information (om fænomenet) i en bestemt "kasse" (Aday 2006; Davis and Goffman 1975).

Veldokumenterede fakta er essentielle for framing, men gennemarbejdet framing har vist sig at være et stærkt værktøj til at påvirke den offentlige debat. Ord påvirker os ikke kun på det bevidste plan, men også

gennem deres grammatiske kodning og de associationer, de skaber. Associationerne gør vores hverdag levende og aktiverer vores sanser og fantasi. Derfor kan strategisk brug af associationer være med til at skabe den fortælling, man som afsender ønsker at skabe (Kahneman 2003).

Fordi framing påvirker os på det underbevidste og på det automatiserede plan, er det også en måde at komme uden om vores kritiske sans. Det er selve debatten, som bliver det centrale fokuspunkt, hvor sproget former rammerne for vores debat. George Lakoff har bl.a. beskrevet dette aspekt af framing således:

"Facts matter, but only when they clearly fit one's morally-based frames. Facts and figures, when used, should create a moral point in a memorable way. And if the facts don't fit your frames, the frames stay (since they are in your brain) and the facts are ignored or ridiculed."(Lakoff 2004).

Forskellige former for fakta skal, ifølge Lakoff, passe ind i ens moralske kompas, og hvis diverse fakta ikke gør det, forkastes fakta. Derved beskrives frames som stærkt iboende, individuelt karaktertræk, som ethvert individ besidder.

Definitionen af frames i forbindelse med denne opgave vil læne sig op af Lakoffs beskrivelse af begrebet samt Entmans definition.

1.56 Kultur

Siden starten af kulturstudierne har der været forskellige opfattelser af, hvordan kultur kan forstås, konceptualiseres og påvirkes. De tidlige studier har f.eks. anskuet kultur inden for relativt stabile formelle organisationer, der kan beskrives som lukkede systemer. I nyere studier er rammerne, for hvor og hvordan kulturer kan udvikle sig langt mere dynamiske og komplekse og anskuer begrebet som eksisterende i åbne og mere temporære systemer (Mills and Scott 1983).

I denne opgave vil der blive fokuseret på det fortolkningsorienterede socialkonstruktivistiske perspektiv på kultur, som fremhæver, at mennesker både motiveres af og handler ud fra meningsdannelse – samtidig med, at de hele tiden skaber mening for sig selv og sammen med andre (Mills and Scott 1983). Det fortolkningsorienterede socialkonstruktivistiske perspektiv tager udgangspunkt i, at det enkelte kulturelle fænomen kan tillægges en mangfoldighed af forskellige betydninger. Hvad der er statussymbol for den ene, kan være udtryk for arrogance og grådighed for den anden, ligesom de kan skifte over tid. F.eks. er der stor forskel på, hvad der var accepterede statussymboler før og efter finanskrisen. Før 2008 var store biler, nålestribe jakkesæt og fine kontorer velansete statussymboler i bankerne, mens de efter 2008 blev forvandlet til symboler på den finansielle sektors grådighed og manglende respekt for kunderne. Det er et væsentligt udgangspunkt for definitionen af symboler, at det samme symbol kan tillægges mange

forskellige betydninger og derfor i sig selv udtrykker en kulturel mangetydighed (Schultz 1990). Kultur opfattes i denne sammenhæng ikke som et statisk mønster af fænomener, der kan kortlægges, men som en løbende konstruktion af meningsdannelser, der hele tiden er under udvikling. Det er ikke muligt på forhånd at antage, at værdier altid er dybere og mere afgørende for kulturen end forskellige former for artefakter, for det er langt mere specifikt for den enkelte, hvilke aspekter af kulturen der har betydning for de daglige handlinger (Schultz 1990). Et fortolkningsorienteret perspektiv deler således antagelsen om, at meningsdannelsen påvirker den måde, organisationer handler på, og tager udgangspunkt i, at meningsdannelsen er mere omskiftelig og flertydig. Derudover har inspirationen fra hermeneutikken inspireret til studier af, hvordan kulturens forskellige betydninger ændres, udvikles eller oplagres over tid.

Kultur defineres ud fra Majken Schultz' definition som:

"...et selvstændigt system, der er sammenvævet, men forskelligt fra det sociale system. Kulturen kan derfor komme i modsætning til det sociale system. Den er ikke nødvendigvis integreret i den sociale organisation, men indeholder sin egen selvstændige anskuelse af virkeligheden." (Schultz 1990)

Definitionen af kultur viser, hvordan der åbnes op for, at kulturen kan manifestere sig i mange forskellige udgaver på baggrund af mange forskellige forståelser. Diversiteten forekommer på såvel individ- som strukturelt niveau, hvor sidstnævnte betegnes som *"subkulturer[...], der] kan have mange forskellige relationer til hinanden fra konflikt til fredelig sameksistens"* (Schultz 1990).

Del 2 - Teori

Den teoretiske ramme for opgaven udgøres af en variant af *Narrative Policy Framework* (NPF) som også nævnes i forskningsstrategien for opgaven. I dette afsnit vil NPF først blive gennemgået, for derefter at forklare de grundlæggende tanker bag det egenudviklede framework, som udspringer af NPF. I opgavens forskningsstrategi vil dels NPF, dels det egenudviklede framework blive gennemgået for grundlæggende kritiske mangler.

2.1 Narrative Policy Framework

NPF er en tilgang, som bruges til at undersøge politiske processer, der oprindeligt stammer fra den postpositivistiske teori omkring offentlig politik. Dog indeholder NPF også elementer af positivistisk teori, som kombineres med den postpositivistiske (Jones and Radaelli 2015:341). NPF betragter den politiske verden gennem en socialkonstruktivistisk linse. Politiske problemer og politiske processer ansues som stærkt korreleret til meninger, idet forskellige aktører er involveret i denne kobling (Jones and Radaelli

2015:341). NPF består af en kombination af kvalitative og kvantitative metoder, som studerer de socialt konstruerede politiske realiteter og virkeligheder af politiske fortællinger (Pierce et al. 2014).

Grundlæggende består NPF af to dimensioner: Form og indhold. Form henviser til strukturen af politiske fortællinger, hvor NPF har identificeret fire elementer (Jones et al. 2014; Shanahan, Mcbeth, and Hathaway 2011):

- 1. Setting:** Er den kontekst, hvori det politiske problem eksisterer. Det består af fakta, som aktører inden for den politiske sfære er generelt enige om, forskellige former for beviser, juridiske og geografiske karakteristika.
- 2. Characters:** NPF definerer tre kategorier af socialt konstruerede karaktertræk af politiske fortællinger. Ofre som er skadet eller potentielt kan skades af problemet, en skurk/skurke som er årsag til problemet, og en helt/helte der lover frelse fra ondskaben.
- 3. Plot:** Plottet er den relation, som aktører har med hinanden såvel som det forhold, der eksisterer mellem aktørerne i den kontekst, hvor problemet eksisterer. Der er ofte tale om kausale relationer, som "dette skete, fordi X" eller "hvis vi gør, gør ikke x". Sat på spidsen kan nogle plot indeholde dommedagsscener, som beskriver, hvor galt det vil gå, hvis ikke en politisk løsning vælges.
- 4. Moral of the story:** En politisk fortællings morale indeholder et budskab, som ofte består af et etisk aspekt samt en politisk løsning.

Selvom NPF har identificeret disse fire grundlæggende fortællingselementer, fastlægger den ikke, at disse tilsammen udgør *sandheden*³ for et problem. NPF er åben for, at flere fortællingselementer kan påvirke definitionen af form (Shanahan, McBeth, and Jones 2014).

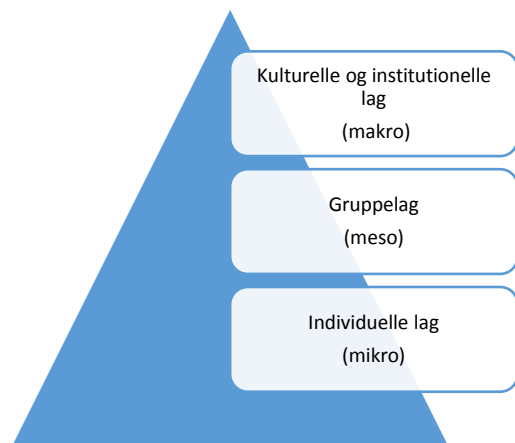
Mens formen eller strukturen af fortællinger kan kobles til andre elementer, er indholdet specifikt relateret til den fortælling, der bliver fortalt. Derfor mener nogle teoretikere, at idéen om, at indhold er generaliserbart, er problematisk. Dette kaldes også for fortællingens relativitetsproblem (Jones et al. 2014:4–5). Det skyldes, at hver fortælling er unik relativt til det problem, som fortællingen beskriver. Dog har flere teoretikere behandlet denne bias ved NPF. De (Lakoff 1995; Thompson, Ellis, and Wildavsky 1990) hævder, at det er muligt at identificere en generel symbolik bag hver fortællings indhold. Derved er det muligt at kategorisere fortællinger, idet de besidder nogle generelle indholdstendenser/-karakteristika, som

³ Er sat i kursiv for at understrege, at der er tale om den universelle karakter i udtrykket.

gør det muligt at skabe en form for mening i dem. For at imødekomme fortællingens relativitetsproblem, har NPF derfor formuleret fem grundlæggende antagelser (Jones et al. 2014; Jones and Radaelli 2015):

- 1. Social Construction:** Selvom der eksisterer en virkelig verden, består denne af flere forskellige meninger og holdninger, som varierer. Det er disse forskellige meninger og holdninger, som har betydning for offentlig politik.
- 2. Bounded Relativity:** Uagtet at meninger varierer, er disse ikke tilfældige. Meninger er bundet til kontekst, værdier og overbevisning. Hvis det er muligt at forstå konteksten, værdier og overbevisninger, så vil det også være muligt at forstå varierende meninger.
- 3. Generalizable Structural Elements:** NPF har en strukturel tilgang til fortællinger og antager, at politiske fortællinger har specifikke strukturelle elementer, som adskiller dem fra øvrig kommunikation og kognitiv organisering af kronologi mm. Dog er NPF åben for, hvad elementerne for den strukturelle tilgang består af.
- 4. Simultaneous Operation at Three Levels of Analysis:** Af praktiske årsager opdeler NPF indsamlet data af politiske fortællinger i tre lag: Det individuelle lag (mikro), gruppelaget (meso) og det institutionelle og kulturelle lag (makro).
- 5. Homo Narrans Model for Individual:** NPF karakteriserer individet som rationelt bundet. Hvert individ søger anerkendelse af gruppen ved primært at kommunikere gennem fortællinger og organisere deres tanker i en fortælleform.

De tre lag i NPF giver mulighed for at specificere teoretiske variabler, såsom form og indhold samt undersøge, hvordan den politiske adfærd og fortællerkarakteren optræder. Inden for hvert lag eksisterer der tre komponenter; fortællerelement, fortællerstrategi og politisk overbevisning. Disse komponenter kan optræde mere eller mindre eksplicit (Shanahan et al. 2013:458). I det følgende vil hvert lag blive gennemgået.

Figur 1: Oversigt over lagene inden for NPF (egen tilvirkning)

2.11 Individuelle lag (mikro)

På dette lag/niveau er det muligt at undersøge, hvordan fortællinger interagerer med og anvendes af individer. Det individuelle lag omhandler, hvordan politiske fortællinger formes og interagerer med den offentlige mening (Jones and McBeth 2010:341). I forlængelse af dette undersøges der på dette niveau, hvordan politiske fortællinger påvirker den offentlige mening og deraf danner en (ny) offentlig mening.

På mikroniveauet kan variabler følges tæt, f.eks. hvis man ønsker at måle politiske fortællingers indflydelse på den offentlige mening. Den primære ulempe er, at undersøgelser på mikroniveauet ikke altid svarer til, hvordan politisk beslutningstagen reelt foregår.

2.12 Gruppelaget (meso)

Gruppelaget omhandler den strategiske konstruktion af politiske alliancer. Navnlige hvordan politiske fortællinger er med til at vinde og tabe på den politiske "arena". På dette niveau undersøges strategisk politiske gruppeinteresser samt mediernes politiske overbevisninger og strategiske fortælleudgangspunkter (Ney 2014).

På mesoniveauet er det muligt at kode, udvikle og demonstrere reliabilitet. Samtidig er det muligt at identificere politiske fortællinger i offentligt forbrug. Den primære ulempe ved dette niveau er, at kodningen af fortællinger kan være meget tids- og arbejdskrævende.

2.13 Kulturelle og institutionelle lag (makro)

Det sidste lag/niveau, makroniveauet, undersøger, hvordan kulturer og institutioner påvirker udformningen af politiske processer og resultater. Da der ikke er foretaget mange studier, som undersøger effekterne af dette lag, kan man med rette kritisere dets forbindelse til de øvrige lag samt berettigelse i NPF (Ney 2014). Makroniveauet er medtaget i denne opgave, da det udgør en central rolle i forhold til det egenudviklede framework, hvor det bl.a. understøttes af teori om *cultural capture* (Kwak 2013) samt *formelle og uformelle*

institutioner (North 2005). Årsagen er, at de aktører som undersøges, repræsenterer forskellige institutioner og organisationer, hvorfor det vil være interessant at se nærmere på, hvordan disse forskellige institutioner påvirker og skaber fortællingerne.

2.2 Variant af Narrative Policy Framework

Idet NPF er en teori, som knytter sig til undersøgelsen af politiske processer, har det været nødvendigt at udvikle en variant af teorien, der kunne testes på opgavens problemformulering. I det følgende vil den egenudviklede teori kort blive præsenteret, navnlig hvor den adskiller sig fra NPF. Teorien vil blive kaldt *Narrative Actor Framework* (NAF), som henviser til analysen af forskellige aktørers fortællinger og ikke blot politikeres.

Opgavens grundlæggende teoretiske udgangspunkt anskuer, ligesom NPF, verden gennem en socialkonstruktivistisk linse. Fokus for denne teori er dog ikke udelukkende politiske problemer og politiske processer, men derimod samfundsøkonomiske aspekter relateret til boligøkonomi, der anskues som stærkt korreleret til meninger, idet forskellige aktører er involveret i denne kobling (Jones and Radaelli 2015:341). NAF vil, ligesom NPF, bestå af en kombination af kvalitative og kvantitative metoder, som studerer de socialt konstruerede virkeligheder af forskellige aktørers fortællinger.

Det anses som en iboende præmis, at fortællinger består af dels form, dels indhold, hvorfor disse er medtaget i opgavens teoretiske udgangspunkt. Med hensyn til form, vil analysen forsøge at identificere de fire elementer, som nævnt i NPF, der relaterer sig til fortællingers form/struktur. Disse vil dog ikke kun relatere sig til de politiske fortællinger, som bliver undersøgt, men også til fortællinger fortalt af økonomer, medier mfl.

Det antages, at det er muligt at identificere en generel symbolik bag enhver fortællings indhold, hvorfor fortællingens relativitetsproblem (Jones et al. 2014:4–5) ikke anses som et reelt problem for dette teoretiske fundament. De fem grundlæggende antagelser (Jones and McBeth 2010; Jones et al. 2014), som indgår i NPF, vil også indgå i denne teoretiske ramme. Disse vil navnlig fremgå ved analysen af fortællingernes tre lag (mikro, meso og makro).

Endelig skal det nævnes, at der inden for NPF oftest behandles et politisk problem, hvortil forskellige fortællinger eksisterer. Ved anvendelsen af NAF vil det ikke være et problem, som er det centrale udgangspunkt, men derimod den danske boligøkonomi, hvortil aktørernes fortællinger om denne udgør kernen for analysens udgangspunkt.

Del 3 - Empiri

I dette afsnit vil det empiriske grundlag for opgaven blive gennemgået. Hertil lægges der primært vægt på, hvordan det egenudviklede teoretiske framework kan operationaliseres, samt hvordan centrale begreber fra problemformuleringen operationaliseres i opgavens analysedel.

3.1 Primær og sekundær data

Det empiriske grundlag for opgaven bygger på både primær og sekundær data. Den primære data tager udgangspunkt i de observationer, som undertegnede har indsamlet fra udvalgte medier med udvalgte aktører. Den sekundære data er valgt ud fra bøger, artikler og undersøgelser mm., som understøtter de indsamlede observationer.

3.2 Operationalisering

Inden for naturvidenskaben er der fastlagte og universelle måder at måle forskellige elementer på. Dette er der sjældent i humanvidenskaben, hvorfor operationalisering bliver et vigtigt begreb. Operationalisering er processen at oversætte, hvad man vil undersøge i verden til målbare konstruktioner i ens undersøgelse (Hårbøl, Schack, and Spang-Hanssen 1999). Der er f.eks. ikke én bestemt måde, man skal måle optimisme på. Der er mange forskellige måder at gøre dette på, og derfor kan man med rette kritisere opgavens operationalisering med hensyn til f.eks. målingsvaliditet. Det skal dog nævnes, at der ikke findes nogen endegyldig måde at sikre sig målingsvaliditet (Bryman 2013). Ydermere er det ikke opgavens forskningsfilosofi at søge én sandhed omkring fortællingerne, som skabte en optimisme forud for den seneste finanskrise, men derimod at øge forståelsen for sammenhængen mellem fortællingerne og deres indvirkning på optimismen, som i sidste ende udviklede en boligboble.

3.2.1 Undersøgelse af Narrative Actor Framework

Fortællinger kan identificeres i både skrift og tale, hvorfor dette er det empiriske datagrundlag for opgaven. Idet der anvendes en strukturel tilgang til at analysere fortællinger via NAF, er det nødvendigt at specificere nogle generelle karakteristika. Nedenfor følger en gennemgang af, hvordan fortællinger, aktører og optimisme vil blive undersøgt i opgavens analyse.

3.2.1.1 Undersøgelse af fortællinger

Det grundlæggende "fundament" for opgaven er fortællinger, som er baseret på artikler, radio og tv-udsendelser, hvor opgavens udvalgte aktører har udtalt sig om den danske boligøkonomi. Infomedia⁴ vil blive anvendt til at undersøge aktørernes udtalelser. Det er ikke muligt at garantere, at samtlige relevante

⁴ Infomedia er Danmarks største online mediearkiv og medieovervågningsselskab, der indsamler og overvåger indhold fra samtlige landsdækkende og mange regionale dagblade, lokale ugeaviser, tidsskrifter, fagblade og nyhedsbureauer. Kilde: <https://infomedia.dk/> (hentet d. 25.06.2018).

artikler og udsendelser, som falder ind under opgavens problemformulering, er medtaget i opgaven. Udelukkelsen af disse artikler, radio og tv-udsendelser er ikke et bevidst fravalg, men er snarere baseret på, hvad der har været muligt, da al data er indsamlet manuelt via søgninger på Infomedia.

3.22 Undersøgelse af aktører

Hver aktør er blevet kategoriseret og undersøgt i forhold til udtalelser i diverse medier, artikler, undersøgelser og rapporter igennem den udvalgte tidsperiode. Akerlof og Shiller har skrevet om, hvordan politikere, finansielle eksperter og marketingsfolk kan være effektive i deres historiefortælling og besidde en egenskab til at overbevise andre aktører, da vi som individer grundlæggende tænker i fortællinger (Brooks 1992:749; Klages 2006:33) og tror på den gode historie (Akerlof and Shiller 2009:5).

Aktørerne, som er udvalgt til denne opgave, er valgt på baggrund af forudgående læsning, forberedelse og emneafgrænsning for denne opgave. I den forbindelse kunne undertegnede identificere (via diverse artikler mm.), at nogle aktører var tilbagevendende i medierne, hvorfor disse er blevet udvalgt til nærmere undersøgelse og analyse.

3.23 Undersøgelse af optimisme

Ud over fortællinger, er optimisme et centralt begreb for opgaven. De fleste individer er optimistiske af natur (O'Connell 2007), men derfra kan optimisme defineres på mange måder og udspringer af flere teoretiske videnskaber. Fælles for disse er, at optimismen afspejler, i hvilken grad det enkelte individ har generelle positive forventninger til fremtiden eller ej. Jo højere grad af optimisme, desto bedre velbefindende vil det enkelte individ have. Optimisme gør, at individet agerer ud fra den overbevisning, at den verden og kontekst, de er en del af, ses ud fra et optimistisk synspunkt. Men hvordan måler man optimisme?

3.231 Consumer Confidence Index

Consumer Confidence Index (CCI) er et indeks af The Conference Board, der måler, hvor optimistiske eller pessimistiske forbrugere er med hensyn til økonomien i den nærmeste fremtid. Indekset er baseret på den antagelse, at hvis forbrugere er optimistiske, har de tendens til at købe flere varer og tjenesteydelser. CCI indgår som en proxy for måling af optimisme, idet en stigning i forbruget uundgåeligt stimulerer hele økonomien (Carroll, Fuhrer, and Wilcox 1994).

3.232 Stingende kvadratmeterpriser faldne udbud

Det antages, at optimisme også kan måles via prisen på den udbudte kvadratmeterpris for boliger i Danmark. Derfor er kvadratmeterprisen på det danske boligmarked også en proxy for optimismen, idet det

antages, at jo større optimisme, jo højere bliver den udbudte kvadratmeterpris, fordi optimismen ansporer til øget efterspørgsel, ceteris paribus, og forbrug.

Det skyldes, at den efterspurgte mængde er den mængde, som køberne til en given pris er villige og i stand til at betale. Alt andet lige, vil købere altid købe mere til lave priser end til høje priser ifølge loven om den faldne efterspørgsel (Pindyck and Rubinfeld 2015). Efterspørgselskurven bevæger sig opad, hvis den efterspurgte mængde til en hvilken som helst pris stiger. Modsat bevæger efterspørgselskurven sig nedad, hvis den efterspurgte mængde til en hvilken som helst pris falder. Efterspørgselskurven ændrer sig ikke, hvis der er tale om en prisændring, da det kun forårsager en bevægelse langs kurven (Pindyck and Rubinfeld 2015).

Der er flere årsager til, at efterspørgslen kan ændre sig:

- Købernes indkomst ændrer sig (hvordan dette påvirker efterspørgselskurven afhænger af, om den vare der undersøges er et inferiørt gode⁵ eller et giffengode⁶). I dette tilfælde, ses der på et giffengode, idet der er tale om undersøgelse af fortællinger, som påvirker boligsalget i Danmark, hvorfor boliger antages at blive betragtet som et giffengode op til den seneste finansielle krise.
- Prisen på relaterede goder ændrer sig (i hvilken retning dette påvirker efterspørgselskurven afhænger af, om der er andre faktorer, der ændrer sig i samfundet).
- Forventninger om fremtiden.
- Antal købere, som ønsker og kan købe en bolig.

Samtidig antages det også, at jo højere kvadratmeterpris, jo mindre udbud af boliger vil der være, idet optimismen påvirkes til køb af flere boliger, f.eks. køb af sommerhuse, hvorefter udbuddet falder.

Den udbudte mængde er den mængde, som sælgerne til en given pris er villige og i stand til at udbyde. Alt andet lige vil sælgerne altid udbyde mere til høje priser end til lave priser ifølge loven om stigende udbud (Pindyck and Rubinfeld 2015). Udbudskurven bevæger sig opad, hvis den udbudte mængde til en given pris falder, mens udbudskurven bevæger sig nedad, hvis den udbudte mængde til en given pris stiger.

⁵ Et gode kaldes inferiørt, hvis efterspørgslen falder ved stigende indkomst. Offentlig transport er for eksempel et inferiørt gode, da folk skifter over til egne bil(er), hvis deres indkomst stiger. Inferiøre goder er altså typisk goder af en lav kvalitet, som opfylder et behov, der også kan tilfredsstilles af normale goder af højere kvalitet. Inferiøre goder har en negativ indkomstelasticitet, da en indkomststigning, fører til mindre efterspurgt mængde (Battalio, Kagel, and Kogut 1991).

⁶ Giffengoder er opkaldt efter Sir Robert Giffen, som Alfred Marshall krediterede for idéen om giffengoder i hans bog Principles of Economics. Et gode kaldes for et giffengode, hvis efterspørgslen, stiger ved stigende pris (og falder ved faldende pris). Om giffengoder findes i virkeligheden er omdiskuteret, men der er opstillet økonomiske modeller for, hvordan det kunne lade sig gøre. Det indbefatter bl.a. at giffengoder både skal være inferiøre goder og ikke have nogen tætte substitutter (Battalio et al. 1991).

Udbudskurven ændrer sig ikke, hvis der er tale om en prisændring, da det kun forårsager en bevægelse langs kurven (Pindyck and Rubinfeld 2015).

Der er flere årsager til, at udbuddet ændrer sig:

- Inputpriserne ændrer sig. F.eks. materialerne til at bygge nye boliger.
- Ny teknologi
- Forventninger om fremtiden.
- Antallet af sælgere som ønsker at sælge deres bolig.

Del 4 - Metode

I dette afsnit vil de metodiske overvejelser for opgaven blive gennemgået. Der vil blive set nærmere på forskningsfilosofi, forskningsstrategi, forskningspraksis, bias og motivation, kritik af det teoretiske "fundament" samt reliabilitet og validitet i forhold til opgaven.

4.1 Forskningsdesign

Forskningsdesignet har til formål at skabe et empirisk grundlag for et kvalificeret svar på opgavens forskningsspørgsmål (problemformuleringen). Forskningsdesignet er den overordnede måde at udforme og tilrettelægge en undersøgelse på (Launsø, Rieper, and Olsen 2011), og for denne opgave bygges det op af tre lag, som er fremstillet i figur 2. Først præsenteres forskningsfilosofien (det videnskabsteoretiske ståsted), som anskues ud fra det socialkonstruktivistiske perspektiv. Dernæst følger en redegørelse for den metodiske og teoretiske forskningsstrategi og endelig beskrives overvejelser omkring fremgangsmåde for forskningspraksis.

Figur 2: Oversigt over opgavens forskningsdesign (egen tilvirkning)

4.2 Forskningsfilosofi - videnskabsteori

Videnskabsteori er læren om, hvad videnskab er, hvordan den udvikler sig, og hvordan den spiller sammen med samfundsudviklingen (Andersen 2008:16). Samtidig er det også læren om, hvad viden er, og hvordan viden er videnskabelig. Dette afsnit vil belyse opgavens videnskabsteoretiske udgangspunkt og dermed

også undertegnedes videnskabssteoretiske syn, som influerer på, hvordan materialet for opgaven anskues og behandles.

4.21 Konstruktivisme

Konstruktivismen er en videnskabssteori, der opstod, da amerikaneren Thomas Kuhn (1922-1996) undersøgte, hvordan videnskabelige idéer udvikler sig over tid og erstatter hinanden. Kuhn indså, at videnskaben indeholder forskellige syn på verden. Dem inddelte han i såkaldte paradigmer. Det gav en helt ny måde at betragte naturvidenskaben og verden på. Et paradigme er en særlig måde at tænke på, det er et lukket tankesystem, der er struktureret efter bestemte metoder og et bestemt syn på verden (Riegler 2012). Paradigmers lukkede struktur gør, at man kun kan undersøge bestemte fænomener på en bestemt måde. Da viden ændrer sig, opstår der et paradigmeskift, som gør, at der opstår forskellige sandheder om en problemstilling, alt efter hvordan man anskuer den (Collin and Køppe 2014). Sandheden bliver en konstruktion, som kan opfattes forskelligt alt afhængigt af ens perspektiv.

4.22 Socialkonstruktivismen

Socialkonstruktivismen udspringer af konstruktivismen og er en videnskabssteoretisk retning, som siden 1980'erne har været populær blandt humanistiske forskere. Ifølge denne teori kan man ikke sige, at noget er sandt eller falsk. Tesen er, at de konstruktioner, som udgør vores opfattelse af virkeligheden, bliver skabt og forandret via sociale relationer. Igennem denne forståelse er al erkendelse baseret på sociale konstruktioner. På den måde kan man sige, at vores *sandheder* er konstruerede (Collin and Køppe 2014).

4.23 Konsekvens ved valg af socialkonstruktivismen

Idet socialkonstruktivismen er valgt for denne opgave, har det en tydelig konsekvens, idet den viden, der opnås gennem opgaven, ikke kan generaliseres. Inden for socialkonstruktivismen er det ikke formålet at lede efter *sandheden*, og det er derfor heller ikke muligt at skabe en viden og drage konklusioner, som er universelt gældende (Collin and Køppe 2014). Når den socialkonstruktivistiske tilgang vælges, fører det samtidig til et fravalg af f.eks. realismen, som ofte danner grundlag for mange økonomiske tænkeres videnskabelige udgangspunkt. Det betyder, at viden ikke anskues som en direkte perception af virkeligheden (Burr 2014).

4.3 Forskningsstrategi – komparativ metodologi

For denne opgave opstilles en socialkonstruktivistisk komparativ metodologi, som er mere kompliceret end den empirisk analytiske videnskab, idet man ikke primært søger at forklare observationer, men derimod de transfaktiske mekanismer bag de faktiske begivenheder, som observationerne indikerer (Danermark et al. 2002).

Dette betyder ikke, at den induktive eller deduktive fremgangsmåde er fraskrevet, som oftest anbefales i empirisk-analytisk metodologi (Danermark et al. 2002). Ny viden kan produceres ud fra en induktiv eller en deduktiv tilgang. Denne opgave vil primært have en deduktiv tilgang, idet der via en egenudviklet teori, Narrative Actor Framework, (Jones et al. 2014; Jones and Radaelli 2015) søges at forklare nogle af de fortællinger, som førte til en optimisme og efterfølgende boligboble i dansk økonomi. Det skal dog nævnes, at der igennem opgaven også vil være afsnit og større passager, hvor den induktive tilgang anvendes, idet forskellige aktørers udtalelser i diverse medier over en årrække er med til at danne grundlag for det empiriske datamateriale, som det teoretiske grundlag tester.

Den deduktive tilgang kombineres med den komparative metodologiske analyse, som indebærer, at man bl.a. lægger afgørende vægt på en transcendentale abstraktionsproces til besvarelse af det grundlæggende spørgsmål (Lor 2011), i dette tilfælde opgavens problemformulering.

Abstraktionsprocessen består primært af: Abduktion og retroduktion. Disse kan let sammenblandes i forskningsprocessen, men med abduktion omfortolker man noget til noget andet (gennem begrebslig rekontekstualisering), mens man med retroduktion argumenterer sig fra noget (empiriske observationer) til noget andet (transfaktiske mekanismer) (Danermark et al. 2002; Lor 2011). Den transcendentale analyse søger bagom de erfarede begivenheder (det empiriske domæne) for at finde disse begivenheders mekanismer i det virkelige domæne (Lor 2011).

I denne opgave vil abduktion finde sted i forbindelse med bearbejdning af det empiriske datamateriale. Der vil i den forbindelse blive udarbejdet en oversigt (bilag 1), som strækker sig over tid, centrale ord og aktører. Dermed vil fortællingerne fra de udvalgte aktører blive kategoriseret og begrebsligt rekontekstualiseret for at kunne undersøge fortællingerne i dybden. Retroduktion vil blive anvendt, ved at det empiriske datamateriale analyseres, så de udvalgte aktørers indvirkning på fortællingerne i forhold til dominans og bagvedliggende bevæggrunde for at præge fortællingerne undersøges nærmere.

4.4 Forskningspraksis

Epistemologien beskæftiger sig med, hvad der er, eller hvad der burde være acceptabel viden. Et centralt spørgsmål i den sammenhæng er, hvorvidt den sociale verden bør undersøges efter de samme principper, som naturvidenskaberne. Positivisterne er i en epistemologisk position og i høj grad kendt for at efterligne naturvidenskaberne (Bryman 1984, 2006). Denne holdning deles dog ikke af post-positivister, som konstruktivismen og socialkonstruktivismen er indlejret i. Socialkonstruktivisterne hævder, at der ikke eksisterer en social verden uden for den menneskelige opfattelse. Det er i denne optik, at socialkonstruktivisterne er en del af den interpretive epistemologi, der ser mennesker og deres

institutioner som genstandsfelt for de sociale videnskaber og hævder, at det medfører, at disse er markant forskellige fra naturvidenskaberne og kræver en anden metode, der afspejler menneskets særpræg (Bryman 1984, 2006).

Ontologien beskæftiger sig med sociale enheders karakter – med det væsentlige spørgsmål, hvorvidt sociale enheder kan betragtes som objektive enheder, og dermed har en virkelighed uden for de sociale aktører, eller om sociale enheder bør betragtes som konstruktioner (Bryman 2006) bygget op omkring de sociale aktørers opfattelser og handlinger. Det er den sidstnævnte tilgang, den socialkonstruktivistiske, der tydeligt genfindes i nærværende opgaves interesse at undersøge.

Der vil blive foretaget en gennemgang af dels kvantitative, dels kvalitative data. Udvalgte aktørers udtalelser vil blive fremhævet, hvor disse understreger det teoretiske fundament. Citaterne vil udgøre en del af analysen sammen med det øvrige empiriske datamateriale og være med til at fremhæve og nuancere synspunkter om den danske boligøkonomis udvikling op til den finansielle krise.

4.5 Motivation og bias

Der er ikke meget i litteraturen, der har undersøgt, hvordan forandringer i fortællinger kan påvirke den økonomiske udvikling. Det er vanskeligt at forklare, hvorfor nogle fortællinger spreder sig viralt og derved får indflydelse på vores tankemønstre og linse, mens andre fortællinger ikke gør (Shiller 2017:972). Med denne opgave er formålet at give en dybere forståelse af, hvordan fortællinger har indflydelse på forandring inden for økonomisk adfærd. Motivationen til dette fokus har jeg fået via valgfaget Finansielle kriser og krak, hvor jeg har stiftet bekendtskab med et bredt udvalg af teoretikere, som vil blive behandlet i opgaven. Ydermere vil teoretikere såsom Robert Shiller, George Akerlof, Michael D. Jones og Claudio M. Radaelli m.fl. også udgøre en del af opgavens teoretiske fundament. Omdrejningspunktet for denne opgave er fortællinger, som påvirker os. Derfor har opgaven en potentiel risiko for et subjektivt islæt (Andersen 2008), idet undertegnede har levet og været en del af de fortællinger, som fandt sted forud for den seneste finanskriser i Danmark. Dog anses denne risiko ikke som en markant udslagsgivende faktor for opgaven, idet jeg igennem min akademiske uddannelse er bekendt med den videnskabelige forskning, som betegner objektivitet som en hensigt og et princip, der vil genspejle virkeligheden nøjagtig i de udsagn, teorier osv., der bliver fremsat i denne opgave (Andersen 2008). Jeg vil derfor forsøge at forholde mig så objektivt som muligt til det anvendte empiriske datamateriale, artikler mv. på en faglig og saglig måde (Andersen 2008; Launsø et al. 2011).

4.6 Kildekritik

I det følgende vil der være en kritisk gennemgang af dels opgavens kilder, objektivitet, teorierne Narrative Policy Framework og Narrative Actor Framework.

4.61 Kilder

De forskellige aktører (kilder) som er udvalgt til denne opgave, repræsenterer hver især en del af det danske samfund og siges at have påvirket den generelle adfærd og forandring i Danmark i årene op til den seneste finansielle krise (Rangvid 2013). I denne opgave ønskes det at undersøge de forskellige motiver, der kan have ligget bag de forskellige aktørers udtalelser. Det ikke er hensigten med opgaven at manipulere med budskaberne af de citerede aktører (Bryman 2013; Bryman and Bell 2007), hvorfor citaterne anvendes fra aktørerne i forhold til den kontekst og tid, de er ytret i. I relation hertil har følgende overvejelser været en del af undertegnede analysearbejde og udvælgelse af citater til opgaven: Kan nogle aktører have udtalt sig på en sådan måde, at de ønskede at få modtager til at mene noget bestemt? Kan nogle citater være blevet bearbejdet f.eks. til en artikel i et ugeblad? Er der andre kilder, som fortæller samme fortælling? Kan faktuelle informationer i aktørernes udtalelser understøttes af øvrige data?

4.62 Objektivitet

Objektivitet holdes ofte op imod subjektivitet, hvoraf den udgør den ene "polaritet", f.eks. upartisk (objektiv)/partisk (subjektiv) (Ankersborg 2007; Brinkmann and Kvale 2005). Der er forskellige opfattelser af objektivitet, hvilket gør det svært at karakterisere de artikler, interviews og kommentarer fra diverse medier, der anvendes, som enten en objektiv eller subjektiv metode (Brinkmann and Kvale 2005; Bryman 1984; Bryman and Bell 2007).

Objektivitet kan opfattes på tre forskellige måder. Den første er objektivitet som upartiskhed (*freedom for bias*) (Bryman 2006). Det vil sige, at den viden som opstår, udføres i solide, faglige forskningsrammer, hvor en systemisk tilgang anvendes. Eftersom det empiriske grundlag for opgaven er baseret på videnskabelige artikler og rapporter samt kommentarer fra diverse aktører i forskellige medier, er der blevet udarbejdet en oversigt over udvalgte aktørers udtalelser i udvalgte medier over en udvalgt årrække (bilag 1). Aktørernes fortællinger, som udgør det primære datagrundlag, er korrekte i ord og vendinger, men eftersom fortællingerne stammer fra forskellige medier, kan man med rette stille spørgsmålstegn ved reliabiliteten i disse kilders udsagn (Ankersborg 2007).

Den anden måde objektivitet opfattes på er i betydningen intersubjektiv viden. Det vil sige, at de videnskabelige data, som indgår i opgaven, er intersubjektivt efterprøvelige og reproducerbare. Forskellige observatørers observationer af samme fænomen bør give samme data. Undertegnede har anvendt

intersubjektivitet direkte i opgaven i forhold til kategoriseringen af datagrundlaget (bilag 1).

Intersubjektivitet indgår i flere af de rapporter og undersøgelser (FCIC 2009; de Larosiere 2009; Rangvid 2013), som omhandler årsagerne til den seneste finanskriser. I disse undersøgelser er der anvendt mere eller mindre samme tilgang for at undersøge, hvad der var årsag til den seneste finanskriser. Her er dog tale om den del af intersubjektiviteten, som kaldes dialogisk intersubjektivitet, hvor der gennem rationel og kritisk enighed blandt dem, der identificerer og fortolker et fænomen, er opnået enighed (Ankersborg 2007). Enigheden i undersøgelserne og rapporterne er opstået f.eks. omkring identifikationen af en optimisme, som ledte til en euforisk lemmingeadfærd.

Den tredje måde objektivitet opfattes på, er ved at afspejle det udforskede objekts natur. At lade objektet tale og forholde sig adækvat til det udforskede objekt (Ankersborg 2007). I forhold til anvendelsen af datagrundlaget anses de udvalgte aktører for opgaven som "genstande"/objekter. Objekterne fortæller igennem forskellige medietyper og rapporter, hvormed de bliver til de udforskede objekter, som forskeren (undertegnede) forholder sig til ved at undersøge objekternes virkelige natur igennem objekternes fortællinger i det empiriske datamateriale for opgaven (Brinkmann and Kvale 2005).

Udvælgelsen af kilder til opgaven har undertegnede dels valgt på baggrund af læst stof i artikler, tidsskrifter og bøger, dels fra anbefalinger fra vejleder. Undervejs i opgaven er der fremhævet nogle citater fra udvalgte aktører, idet disse som førstehåndsvidner og aktører ytrer synspunkter (Ankersborg 2007; Brinkmann and Kvale 2005) (igennem den udvalgte tidsperiode), som er særligt interessante i forhold til opgavens problemformulering.

4.63 Kritik af Narrative Policy Framework

Det ontologiske udgangspunkt (som omhandler, hvordan NPF anskuer den fundamentale virkelighed) er, at virkeligheden er socialt konstrueret, og gennem fortællinger kan organisationer skabe mening om offentlig politik. Den materielle verden eksisterer, men denne er først relevant, når sociale aktører kobler mening til den (Jones 2011). For at illustrere dette kan man sige, at de fleste vil mene, at huspriserne i Danmark steg fra 2000 og frem til 2008, men hvad der forårsagede denne stigning, kan det være vanskeligere at opnå enighed om. Hvis NPF havde haft et andet ontologisk udgangspunkt, f.eks. et interpretivistisk, ville NPF have set anderledes ud, idet en interpretivist ville hævde, at NPF i sin nuværende form er for generalistisk. Interpretivisme er en kritik af en videnskabelig model i studiet af den sociale verden. Den er mere hermeneutisk præget, idet den beskæftiger sig med teorien og metoden for interpretationen af menneskelig interaktion – *symbolic interactionism*. Mennesker handler over for ting ud fra den opfattelse, som disse ting giver dem (Bryman and Bell 2007), og den mening, som disse ting giver mennesket, er affødt af social interaktion og modificeret igennem interpretation (Bryman and Bell 2007).

NPF har metodisk en grundlæggende kombination af en positivistisk og post-positivistisk tilgang til fortællinger og diskurser (Radaelli 2012). Radaelli, Dunlop og Fritsch argumenterer i deres fælles artikel, om det epistemologiske grundlag for NPF:

...narratives are representations of policy created by social actors, and thus have an inter-subjective nature, (yet) they can still be examined empirically using an objective epistemology” (Radaelli, Dunlop, and Fritsch 2013).

Kort sagt har NPF en videnskabelig tilgang til at forstå sociale konstruktioner af politiske virkeligheder. Det centrale spørgsmål i den sammenhæng er, hvad er den empiriske rolle for politiske fortællinger i den offentlige politiske debat, og hvordan påvirker politiske fortællinger politiske udfald og resultater? Idet NPF lægger sig op af en bestemt ontologisk og epistemologisk tilgang, vil dette uundgåeligt medføre, at nogle forskere vil anfægte NPFs berettigelse som teori samt videnskabeligt grundlag (Jones and McBeth 2010).

4.64 Kritik af Narrative Actor Framework

Det ontologiske og epistemologiske udgangspunkt for NAF vil være identisk med NPF. Derved vil ovenstående kritik af dette ligeledes gøre sig gældende for opgavens teoretiske udgangspunkt.

Det er kritisabelt, at denne egenudviklede teori ikke har været anvendt i tidligere studier, hvorfor navnlig validiteten af opgavens analyse kan anfægtes. Undertegnede vil, så vidt det er muligt, imødekomme denne kritik ved at anvende en kendt afprøvet metode (fra NPF) til gennemgangen af data. Der vil ligeledes blive set kritisk på opgavens resultater og endelig vil operationaliseringen af teorien gøre det muligt at understrege og forklare, hvordan data vil blive overført til målbare konstruktioner.

Da denne variant af NPF hedder Narrative **Actor** Framework, kan udvalget af aktører ligeledes kritiseres, såvel som tidsperioden, opgaven undersøger. Velvidende at en større diversitet samt et større antal af aktører ville have været relevante at medtage i opgaven, har dette ikke været muligt, da opgaven har begrænset omfang, og ej heller kan medtage alle relevante aktører. De udvalgte aktører for opgaven vil, som nævnt tidligere, udgøre et repræsentativt udsnit af de mest toneangivende aktører for den periode (01-01-2000 til 31-12-2008), som opgaven undersøger. Det ville være interessant, hvis flere forskere undersøgte aktørers fortællinger op til, under og efter ikke bare finanskrisen, men andre store skelsættende begivenheder i historien. Det ville i relation hertil være interessant, om man kunne identificere en generel symbolik bag enhver fortællings indhold, herunder de tre lag (mikro, meso og makro), som danner rammen om specifikation af teoretiske variabler og undersøger, hvordan adfærd samt fortællerkarakterer optræder.

4.7 Reliabilitet og validitet

Selvom baggrunden for denne opgave er den socialkonstruktivistiske tilgang, hvor udgangspunktet er, at der ikke findes én endegyldig sandhed, har undertegnet alligevel vurderet, at i forbindelse med behandlingen af det empiriske datagrundlag for opgaven, er det nødvendigt at se nærmere på reliabilitet og validitet.

4.71 Reliabilitet

I forbindelse med reliabilitet omhandler dette begreb, at de data, som er anvendt i opgaven er reproducerbare. Det vil sige, om det vil være muligt for en anden forsker, at genskabe den samme mængde data, som undertegnede (Bryman and Bell 2007:40–42). Da data primært stammer fra Infomedia, som er tilgængelig (med et login) samt diverse rapporter og undersøgelser som kan findes online på internettet, anses denne del af opgavens grundlag, som solidt og reproducerbart.

4.72 Validitet

I relation til validitet, anses dette begreb for at være et centralt element i enhver undersøgelse. Det omhandler integriteten af ens konklusioner, som udspringer af opgavens undersøgelser. Der findes flere typer af validitet (Bryman and Bell 2007:42; Krippendorff 2004; Kvale 1995). Blandt disse er bl.a.: Social validitet, konstruktionsvaliditet, kriterievaliditet, målingsvaliditet, intern validitet, ekstern validitet, stikprøvevaliditet, økologisk validitet og mange flere. I det følgende, vil validitetsbegrebet blive anskuet og gennemgået i forhold til de typer af validitet, som Alan Bryman og Emma Bell har identificeret (Bryman and Bell 2007:40–42).

Målingsvaliditet: Anvendes mest inden for kvantitative studier og betegner i hvor høj grad, vi måler det koncept, som vi ønsker at måle (Bryman 2013). Man kan sikre målingsvaliditeten igennem operationalisering, hvilket også er tilfældet for denne opgave. Måling af optimisme og fortællinger er beskrevet og forklaret i opgavens operationaliseringsafsnit. Der er dog flere måder, man kan måle optimisme og fortællinger på, ligesom der eksisterer flere sandheder, hvilket betyder, at opgaves valg af målemetoder blot er en af flere muligheder.

Intern validitet: Er koblet til spørgsmål om kausalitet. Er konklusionen vedrørende forholdet mellem to eller flere variabler sand? Kan vi være sikre på, at det er fortællinger, som forårsager variationen på optimisme og deraf stigende huspriser? Eller skyldes variationen en helt tredje variabel? Den interne validitet er høj, når der er styr på kausalitetskriterierne. Den interne validitet kan oversættes til, hvorvidt de kvalitative studier indeholder troværdige data. Det videnskabsteoretiske udgangspunkt er socialkonstruktivismen, så man kan ikke med sikkerhed sige, at opgavens konklusioner er sande. Det

skyldes, at det ikke er formålet at lede efter én endegyldig sandhed, hvorfor det ikke er muligt at skabe en viden og drage konklusioner, som er universelt gældende. Formålet er at øge forståelsen for sammenhængen mellem fortællingerne og deres indvirkning på optimismen, som i sidste ende udviklede en boligboble.

Stikprøvevaliditet: Omhandler det aspekt om en stikprøve er repræsentativ. Jo mere repræsentativ en stikprøve er, desto højere er den eksterne validitet (gennemgås nedenfor). Stikprøvevaliditeten er afhængig af, hvordan man har udvalgt sine respondenter (Bryman and Bell 2007:8; Shaughnessy, Zechmeister, and Zechmeister 2012). De udvalgte aktører, som undersøges i denne opgave, er udvalgt med det in mente, at disse skulle repræsentere en central rolle i forhold til de fortællinger, der blev fortalt i den udvalgte periode. Flere aktører kunne have været udvalgt, men stikprøvevaliditeten anses for repræsentativ i opgaven. Det underbygges også af opgavens operationaliseringsafsnit samt analyseafsnit, som beskriver, hvordan data undersøges, behandles og vurderes.

Økologisk validitet: Hvis vi kan applicere de videnskabelige resultater på individers hverdag, er den økologiske validitet høj. Hvis resultaterne kun er "teknisk valide", er den økologiske validitet derimod lav. Har en undersøgelse fundet sted i naturlige omgivelser, er der en større chance for, at den økologiske validitet er høj. Den økologiske validitet er ofte lavere ved eksperimenter foretaget i laboratorier, da situationen her er kunstigt opstillet (Bryman 2013; Bryman and Bell 2007). I denne opgave stammer de videnskabelige resultater fra empiri indsamlet via diverse kommunikationskanaler (medier, artikler, tidsskrifter, rapporter, undersøgelser mm.). De udvalgte aktører udtaler sig i mere eller mindre naturlige omgivelser og opgavens analyse omhandler, hvordan fortællinger påvirkede danskeres hverdag, hvilket understøtter den økologiske validitet.

Ekstern validitet: Henviser til generaliserbarheden af resultaterne. Kan man bruge resultaterne i andre kontekster? Den eksterne validitet er afhængig af både stikprøvevaliditeten og den økologiske validitet (Bryman 2013; Bryman and Bell 2007). Det anses, at opgavens resultater er generaliserbare, hvorved reproduktion er mulig. Det skyldes, at opgavens datamateriale primært er baseret på offentlig tilgængelig empiri. Det vil dog være en forudsætning, at data er korrekt sammensat og analyseret for at opgavens resultater kan kategoriseres som generaliserbare. Det skal i forlængelse af argumentet om generaliserbarhed nævnes, at det ikke er denne opgaves hensigt eller formål at lede efter én endegyldig sandhed endsige skabe en viden og drage konklusioner, som er universelt gældende og dermed generaliserbare. Det ligger uden for opgavens fokus og formål.

Del 5 - Analyse

I analysen vil der først kort blive redegjort for udviklingen på det danske boligmarked, dernæst vil optimismen blive vurderet og analyseret. Efterfølgende vil Narrative Actor Framework med de tre lag (mikro, meso og makro) identificere og analysere forskellige aktørers fortællinger inden for den nævnte periode. Relevante betragtninger fra forskellige aktører vil blive opstillet i analysen i form af citater fra diverse artikler og publikationer, som i samspil med analysen vil besvare opgavens problemformulering.

5.1 Boligmarkedet fra 2000-2008

I 2000 blev der indgået en ny finanslovsaftale mellem den daværende regering, SF, Enhedslisten og CD, som ved årsskiftet viste sig at have en udgiftsvækst på 2,2 %, hvor den daværende regerings målsætning var 1 %. Problemet med den høje vækst i de offentlige udgifter var dybest set, at der var en risiko for, at det økonomiske opsving ville presse dansk økonomi på flere parametre (Dam 2011; Dam, Hvolbøl, and Rasmussen 2014).

Efter folketingsvalget i november 2001, var der regeringskifte i Danmark. Venstre og de Konservative overtog regeringsmagten med Anders Fogh Rasmussen som statsminister. Regeringen blev valgt bl.a. fordi de igennem valgkampen proklamerede, at de ville føre en lempelig skattepolitik, som indebar indførsel af et skattestop og mindre skattelettelser. De holdt, hvad de lovede og indførte både skattestop og skattelettelser i 2002 (Dam 2011). Skattestoppet tilgodeså boligejerne, ved at værdistigningerne i fast ejendom, ikke ville udløse yderligere ejendomsværdiskat samtidig med, at der blev sat et mål for, hvor meget boligejerne skulle betale i ejendomsværdiskat.

Den 1. oktober 2003 blev afdragsfrie realkreditlån indført i Danmark. Hensigten med disse var at give unge førstegangskøbere en mulighed for at komme ind på det attraktive boligmarked, som siden 1993 havde været præget af prisstigninger (Dam 2011). De afdragsfrie lån resulterede i yderligere øgede prisstigninger og spekulation i boligmarkedet. I 2003 tog udlånsvæksten for alvor fart med markante stigninger (Dam 2011).

I 2004 var den danske økonomi i et vækstopsving, og det medførte en betydelig stigning i husholdningernes disponible indkomst. Investorer søgte nye "veje" mod investeringer i et godt afkast. Det resulterede i øgede investeringer i ejendomme og nye investeringsprodukter (Dam 2011). Den Europæiske Centralbank (ECB) fulgte efter amerikanerne med en sænkelse af renten og Danmarks Nationalbank (Nationalbanken) efterfulgte ECB med tilsvarende rentenedsættelser i Danmark. Den lave rente var med til at sætte yderligere skub i den positive prisudvikling, der var på det danske boligmarked. De nye låntyper, gjorde det muligt at finansiere boliger med afdragsfrie realkreditlån med rentetilpasning, som erstattede de

traditionelle fastforrentede lån med afdrag. Det medførte også et øget forbrug blandt danskerne (Dam 2011), som havde fået mulighed for at låne billigt i deres boligs friværdi til f.eks. en ny bil, en ferie, et indskud til pensionen, istandsættelse af deres ejendom, investering i aktier osv.

Det var dog ikke udelukkende den lave rente, som gav et positivt skub til boligmarkedet. Spekulation i boligmarkedet førte til, at store ejendomsprojekter blev opført og finansieret med investeringer fra den finansielle sektor, med minimal sikkerhedsstillelse, idet bankerne ikke så den store risiko i projekterne, fordi priserne på fast ejendom fortsatte med at stige. Boligbyggeriet udviklede sig markant og udgjorde knap 8 % af den samlede værditilvækst, hvilket var langt over det historiske gennemsnit (Dam 2011). Historisk har der været en tæt sammenhæng mellem boliginvesteringer og prisen på nybyggeri. Under opsvinget steg eksisterende huse også i værdi i forhold til nybyggede huse. I 2006 lå boliginvesteringer 61 % over niveauet for 2002 (Dam 2011:8).

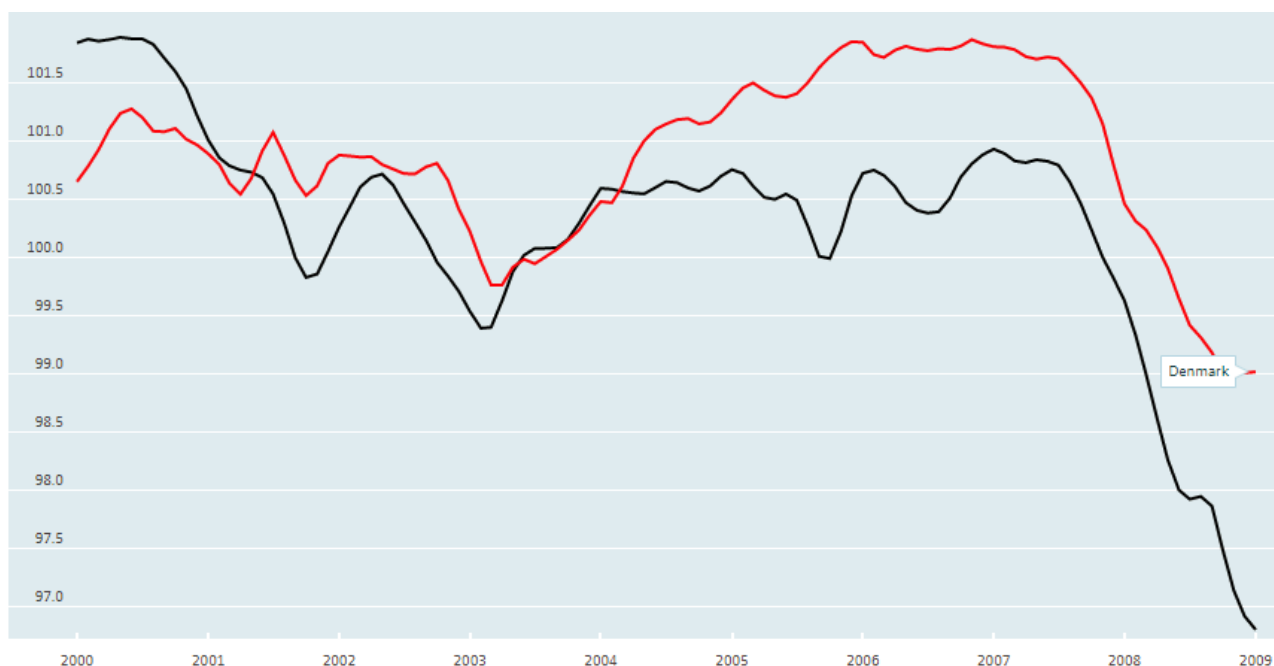
Fra 2005 til 2007 var den gennemsnitlige udlånsvækst 25 %, hvilket man aldrig havde set før (Dam 2011). Den finansielle sektor var, som resten af den danske befolkning, ramt af en euforisk optimisme, hvor det var svært at se, hvordan det økonomiske opsving skulle kunne ændre sig. Bankerne begyndte at nedsætte deres krav til kreditgivning. I flere banker var det f.eks. ikke længere et krav, at køberne skulle komme med udbetalingen for at kunne finansiere et boligkøb (Dam 2011).

5.2 Optimismens udbredelse

Som ringe i vandet bredte optimismen sig fra 2000 til 2008. Der var flere indikatorer på, at optimismen bredte sig. Det kunne bl.a. ses i forbrugertillidsindekset samt pris og udbud for boliger.

Nedenfor vises den danske forbrugertillid målt op imod samtlige OECD-landes forbrugertillid.

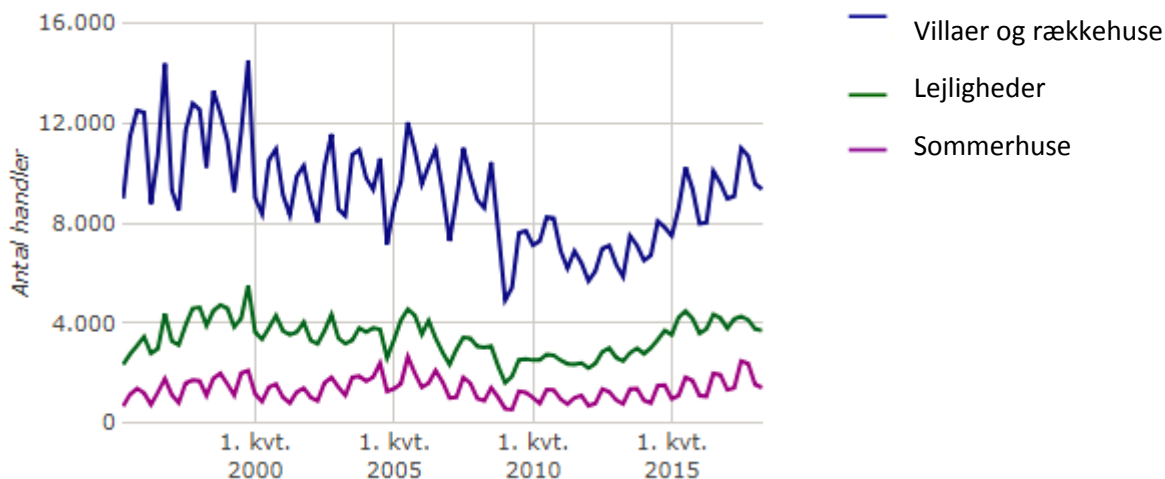
Figur 3:

Grafen viser CCI fra januar 2000 til januar 2008. (Egen tilvirkning via data fra

<https://data.oecd.org/leadind/consumer-confidence-index-cci.htm>)

Den røde linje i grafen i figur 3 er det danske forbrugertillidsindeks, mens den sorte linje repræsenterer alle OECD-lande i samme periode. Som det fremgår af grafen, kan man se, at den danske forbrugertillid til den økonomiske fremtid lå noget højere end gennemsnittet for OECD-landene. Overordnet set viser grafen dog, at både de danske forbrugere og forbrugerne i OECD-landene var optimistiske omkring økonomien fra 2000 til 2007. Derfra falder optimismen drastisk, hvilket også er samme tidspunkt, hvor finanskrisen tager rigtig fart og får global betydning. Derved viser figuren, hvordan optimismen blev afløst af *the Minsky-moment* efterfulgt af panik og krise (Cassidy 2008; Minsky 1986). Variationen i optimismen kan ikke blot spores i forbrugertilliden, men også i udbud og pris på boliger, som afspejlede samme tendens.

Figur 4: Grafen viser boligudbuddet for hele Danmark fra 1992 til 2017. Kilde

<https://www.boliga.dk/boligpriser> (hentet den 24.06.2018)

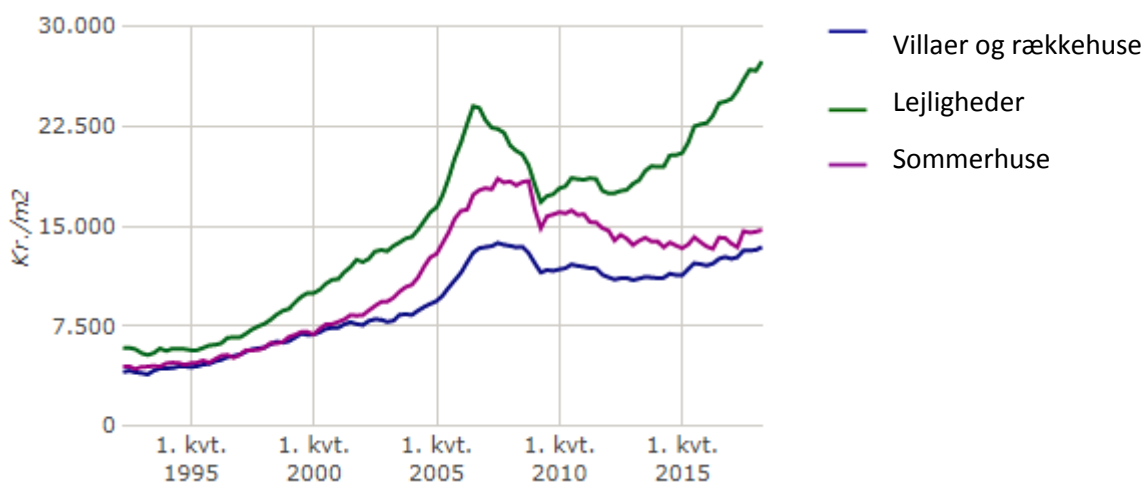
Grafen i figur 4 viser boligudbuddet for henholdsvis villaer og rækkehuse (den blå linje), lejligheder (den grønne linje) og sommerhuse (den pink/lilla linje) fordelt over 1. kvartal hver år. Som det ses har udbuddet for alle typer af boliger været stigende fra 1992 til 2000. Efter 2000 og frem til 2007 falder udbuddet generelt for alle tre kategorier, især omkring 2008-2009. Det er fortrinsvis villaer og rækkehuse (den blå linje), som er mest volatile i perioden. Lejligheder (den grønne linje) og sommerhuse (den pink/lilla linje) ligger mere konstant. Årsagen til denne forskel i volatilitet i udbuddet kan forklares med en generel ændring i bolig efterspørgslen, dette kombineret med flere nybyggerier har haft en indvirkning på boligudbuddet i Danmark (Dam 2011).

Samtidig ses det af prisen per kvadratmeter for alle de nævnte boligtyper, at denne steg i samme periode (se figur 5 nedenfor). Da prisudviklingen på boligmarkedet på kort sigt er altovervejende bestemt af efterspørgslen, kan udbuddet kun langsomt tilpasse sig (Dam 2011). Modsat de fleste markeder ændrer prisen på boligmarkedet sig ikke straks, så udbuddet svarer til efterspørgslen. Det bunder i, at boligmarkedet har en række specielle egenskaber, bl.a. er der stor forskel på de enkelte boliger, omfattende søgetid, liggetid og høje omkostninger ved skift af bolig (Dam et al. 2014). Efterspørgslen efter boliger antages normalt at være bestemt af husholdningernes disponible indkomst og brugerpriserne⁷. Denne tendens fremgår af figur 4 og 5, hvor der tilsyneladende har været et mindre udbud i forhold til den efterspørgsel, der har været på boliger.

⁷ Brugerprisen består af realrenten efter skat, boligrelaterede skatter, afskrivninger og vedligehold samt den forventede reale kapitalgevinst eller – tab i form af ændrede boligpriser, som ex ante er forbundet med stor usikkerhed (Dam et al. 2014).

Tendensen afspejler den optimisme, som var i det danske samfund og som også afspejlede sig i forbrugertilliden til den økonomiske udvikling. Da danskernes indkomst steg, steg priserne på boliger tilsvarende.

Dog skal det nævnes, at i forbindelse med udviklingen for dels boligudbuddet, dels boligprisudviklingen kan man ikke sammenligne disse direkte, da der er anvendt forskellige metoder til opgørelse af boligernes størrelse. Prisudviklingen på boliger beregnes f.eks. på baggrund af et vægtet boligareal (dvs. inklusiv kælder og garage). Mens udbuddet på boliger beregnes på baggrund af det tinglyste areal for f.eks. ejerlejligheder og BBR-arealet for sommerhuse, villaer og rækkehuse⁸. Derved er boligerne, alt andet lige større i prisudviklingsstatistikken end i udbudsstatistikken. Selvom man ikke kan sammenligne udbud og pris direkte, viser de samme tendens, hvorfor man må formode, at der er en korrelation imellem dem.

Figur 5: Grafen viser prisudviklingen i Danmark fra 1992 til 2017. Kilde <https://www.boliga.dk/boligpriser> (hentet den 24.06.2018)

Grafen i figur 5 viser prisudviklingen for henholdsvis lejligheder (den grønne linje), sommerhuse (den pink/lilla linje) og villaer og rækkehuse (den blå linje). Som det fremgår af ovenstående graf for prisudviklingen fordelt på forskellige boligtyper i Danmark, var der en generel stigning i kvadratmeterprisen for boliger helt frem til finanskrisens udbrud. Navnlig fra 2005 og frem til krisens udbrud, ses en markant stigning i kvadratmeterprisen. Dette kan være et resultat af effekterne af den forhøjede udlånsvækst fra 2003 samt rentenedsættelsen fra 2004, men man kan ikke med sikkerhed påstå dette. Man kan omvendt konstatere, at de voldsomme stigninger i boligpriserne i denne periode øjensynligt lokkede mange nye professionelle ejendomsudviklere ind på markedet med en forventning om, at de kunne tjene pæne kapitalgevinster ved at opføre og sælge nye boliger (Dam 2011).

⁸ Jf. <http://finansdanmark.dk/toerre-tal/> samt <https://www.boliga.dk/indeks/> (hentet d. 01.07.2018)

Det er ikke udelukkende forbrugertilliden, boligudbuddet og boligpriserne, der afspejler den danske optimisme for perioden. Optimismen ses også i skrift og tale blandt flere centrale aktører.

5.3 Det individuelle lag - mikro

I det følgende vil de centrale udvalgte aktører blive gennemgået i forhold til de fortællinger, som de har anvendt inden for perioden fra 01-01-2000 til 31-12-2008. Dette individuelle lag omhandler, hvordan fortællinger formes og interagerer med den offentlige mening (Jones and McBeth 2010:343). I forlængelse af dette undersøges der på dette niveau, hvordan fortællinger danner en (ny) offentlig mening og har været med til at øge optimismen. Der vil blive taget udgangspunkt i forskellige aktørers fortællinger, foruden disse vil blive analyseret ud fra relevant teori og ikke mindst Narrative Actor Framework, hvor navnlig formen på fortællingerne vil blive gennemgået. Der vil i forbindelse med gennemgangen af formen for fortællinger også blive fremhævet indholdselementer fra fortællingerne.

5.31 Bankerne

Blandt de største og mest centrale banker i Danmark sås der en bred fortælling om boligprisernes stigning.

”Man kan sammenveje boligpriserne, skattesystemet, nedslidningen på de eksisterende boliger og inflationsforventningerne til et samlet udtryk for omkostningen ved at sidde i egen bolig. De samlede omkostninger ved at sidde i egen bolig set i forhold til indkomstudviklingen har ikke været nær så kraftigt stigende som boligpriserne. Baggrunden er naturligvis det langstrakte rentefald gennem 1990'erne, som har gjort det billigere at finansiere huskøb.” Danske Bank (Ritzaus 2001).

”Vi mener ikke, der er en boble på vej. Der har selvfølgelig været et efterspørgselspres, men udviklingen skyldes også, at renterne er faldet. Dernæst er arbejdsløsheden faldende, så der er færre, der er bekymret for at miste deres job, og skattelettelser har givet nogle flere penge mellem hænderne. Priserne i Danmark er også steget mindre, end de er i mange af de lande, vi kan sammenligne os med.”, adm. direktør, Peter Straarup, fra Danske Bank (Thestrup Andersen 2005)

”Der er plus på alle faktorer, og det er en unik situation. Det kan vi selvsagt ikke forvente gentaget i de kommende år, men der er ikke udsigt til nogen dramatisk negativ udvikling. Vi mener ikke, at der er udsigt til nogen boble på boligmarkedet, men vi kan ikke afvise, at der på et tidspunkt kan opstå svagt faldende priser. Under alle omstændigheder vil stigningerne tage af,” chefanalytiker, Steen Bocian, fra Danske Bank (Ritzaus 2006)

Citaterne fra Danske Bank viser, at banken så boligprisstigningerne som en naturlig følge af rentefald, stigende efterspørgselspres og faldne arbejdsløshed. I sin egenskab som Danmarks største bank og finansielle koncern er Danske Bank toneangivende i forhold til at påvirke den offentlige mening, hvad angår

deres syn på den økonomiske udvikling. Det kan derfor ikke udelukkes, at danskerne har tolket disse vurderinger som et udtryk for, at banken så den økonomiske udvikling som værende stabil og i vækst. Selv i 2007, hvor den finansielle krise var under opsejling, mente banken kun, at der var en risiko for, at boligboblen ville briste, og generelt anså Danske Bank ikke boligpriserne for alarmerende høje:

"...Men det er stadig kun en risiko, hvis vi kommer til at opleve kraftige rentestigninger, øget ledighed og faldende indkomster. Hvis de ting sker, så kan vi måske begynde at tale om, at boligmarkedet vil crashe", Christian Hillingsøe Heinig, analytiker, Danske Bank (Zesler 2007)

Det er værd at bemærke, at Christian Hillingsøe Heinig bruger en vending som: *"måske begynde at tale om, at boligmarkedet vil crashe"*. Deri er der en underliggende tone, der viser, at han ikke vurderer, at Danmark er i nærheden af en bristende boligboble, hvorfor han derfor heller ikke ser en debat om dette relevant. Det er nærmest som om, han anskuer et boligmarkedcrash som rent hypotetisk.

Nordea er ligesom Danske Bank toneangivende i forhold til deres vurderinger af dansk økonomi. Nordens største finanskoncern kom med nedenstående vurdering af de danske boligpriser i 2002:

"Med det ekstremt lave renteniveau, vi har lige nu, kan det faktisk være en bedre forretning at belåne friværdien end at sidde gældfrit. Modsat af, hvad mange boligejere opfatter som en dyd", Claus Kristensen fra Nordea Bank (Skovgaard 2003)

Af citatet fra Nordea fremgår det eksplicit, at banken ikke mener, at forbrugerne skal være såkaldt "snusfornuftige" og afbetale deres gæld. Forbrugerne kan derimod gøre en god forretning ved at belåne deres friværdi og realisere andre større økonomisk bekostelige drømme. Der findes flere eksempler som ovenstående citater, hvor de største danske banker mere eller mindre direkte opfordrede til at udnytte det økonomiske opsving. Citaterne indikerer en fortælling, som generelt gjorde sig gældende for starten af 00'erne. Bankerne opfordrede til lån i friværdien og afskrev muligheden for en boligboble. Dog nævnte flere af bankernes eksperter, at boligmarkedet var meget påvirkeligt i forhold til diverse ændringer i beskatning af boligen samt udvalget af låntyper, der kunne påvirke markedet. Sidstnævnte blev dog ikke fremhævet i samme grad, som de opfordringer bankerne kom med, hvilket kan skyldes, at bankernes budskab blev modelleret af f.eks. medierne eller andre kommunikationsfolk. Det kan også tænkes, at hvis bankerne kom med deciderede fraråd til netop udlån i friværdien, ville de miste en indtægtskilde, hvorfor flere formentlig har valgt ikke at lægge vægt på de volatile udsving, der kan være i boligmarkedet.

Fortællinger besidder både *form* og *indhold*. I relation til form, kan ovenstående citater underbygge den *setting*, at bankerne vurderede boligmarkedet til at være i balance. I deres optik var der med andre ord ingen grund til bekymring blandt forbrugerne. Hvis man skal kategorisere bankerne på daværende

tidspunkt, vil de formentlig blive kategoriseret som *skurke*. De vurderede markedet og rådgav forbrugerne til at låne, for de kunne realisere andre ønsker dog med en forretningsmæssig bagtanke og et kortsigtet syn på fremtiden. Mulighederne for at belåne en boligs friværdi leder til det overordnede *plot*, som virker til at være: Lån nu, mens renten er lav. Derved er *moralen* for bankerne, at der ikke er den store risiko forbundet med udlån. Forbrugerne skulle blot agere ud fra dette.

Det var ikke alle forbrugere, som kunne nyde "festen", men på trods af det eller som følge heraf, agerede de ikke sådan og fortsatte med et overforbrug og som om, "festen" aldrig ville stoppe. De agerede irrationelt, satte sig for dyrt i deres boliger og tænkte ikke på, om de kunne betale deres lån tilbage, hvis renten steg. Irrationel adfærd bliver bl.a. påvirket af medierne, som er disponeret for bobledannelse, fordi medierne forlader sig på tillid, imitation, viden, overbevisning, handling, præference, fortolkning og rationalitet, som kan manipulere det meste (Shanahan et al. 2011). Hertil får begrebet phishing en særlig betydning. Inden for computerjargon betyder phishing at blive snydt og bedraget online. Robert Shiller og George Akerlof (Akerlof and Shiller 2015) har udvidet begrebet til at omfatte al form for økonomisk manipulation og snyderi, hvor aktører bliver bedraget og udnyttet på grund af bl.a. psykologisk påvirkning, informationsunderskud, informationsoverflod, misinformation, påvirkning af beslutningstagen etc. (Akerlof and Shiller 2015). Det ikke-regulerede og frie økonomiske system kan derved billedligt talt opfattes som en sø med et stort antal fiskesnører, hvor man uvægerligt vil ende med at bide på krogen. Optimismen vil indfange én.

Måske skyldes bankernes bidrag til boligfesten, at det ikke er det mest oplagte for en bankrådgiver at komme med anbefalinger, der kan få banken til at miste kunder. Moderne banker er virksomheder, som skal tjene penge, og flere journalister agerede mikrofonholdere og gav bankerne næsten fri taletid uden opfølgende kritiske spørgsmål.

5.32 Medierne

Mediernes bidrag til optimismen forud for finanskrisen bunder i det faktum, at nyheder helst skal være dramatiske, og i det ophedede konjunkturforløb var medierne ikke tilbageholdende med at fremstille de stadigt stigende boligpriser i et meget gunstigt lys uden at tænde advarselslamper. Dette skal kombineres med, at medierne kan have været domineret af en borgerligt orienteret presse, der kunne have været forsigtig med at argumentere for indgreb, som den ved, at regeringen ikke ville bifalde (Marker, Lasse; Praefke 2012).

Om Danmark står foran en sådan ny og tredje boligkrise? Det er der delte meninger om. Umiddelbart tyder intet på, at boligfesten er ved at slutte. Tværtimod syder og bobler det hele af optimisme. (Jürgensen and Graversen 2000)

Det er sommer 2005. Danskere svælger i alt, hvad der kan smides på en grill og nøjes ikke med at svømme i saltvandet ved danske og udenlandske kyster. Danskerne svømmer også i rigdom: Aldrig før har boligpriserne været højere, aldrig før har prisen for at låne sig til flere penge været lavere. Skattefrie millionformuer ligger gemt i murstenene bag endeløse rækker af ligusterhække - og i pengetankene i landets virksomheder hober kontanterne sig op hurtigere, end direktørerne tør sige "investér". Signalementet af den danske rigdom er murstensmillioner og selskabsmilliarder. (Sindbæk, Baden, and Otkjær 2005)

De malende citater er ikke en enlig svale, når man læser artikler fra 2000-2005 fra diverse medier eller genser tv-udsendelser og hører radioklip fra perioden. I relation til mediernes fortælleform viser ovenstående citat den *setting*, at medierne vurderede boligmarkedet som et udtryk for danskernes økonomiske velstand. Man fornemmer klart, at der er en sarkastisk undertone, navnlig i de skrevne medier, hvor der udtrykkes en karikeret udgave af friværdis-eliten, som bor bag ligusterhækken og tjener godt på den økonomiske højkonjunktur. Omvendt ændrer medierne deres fortælling fra slutningen af 2004 og frem til krisens udbrud. Her bærer bl.a. flere dagblades lederartikler præg af, at der må være en boligboble undervejs, og at husprisernes himmelflugt vidner om et snarligt fald, hvor boblen vil briste:

"Risikoen for, at nye låntyper medfører en overophedning af boligmarkedet og dermed hele økonomien, er alvorlig. Opstår der tegn på det, skal der gribes ind. Men indgrebet skal ske som i enhver anden overophedningssituation: via en stramning af de offentlige finanser. At styre konjunkturerne ved at skrue op og ned for adgangen til forskellige låntyper er håbløst og vil desuden undergrave de store fordele, de nye låntyper giver den enkelte borger." (Redaktionen 2004)

"Umiddelbart tager både banker og realkreditinstitutter let på advarslen. Men med årlige prisstigninger på 30-35 % i visse dele af landet bør det stå klart for enhver, at prisudviklingen mange steder har mistet kontakten med virkeligheden. Særlig i de store byer, hvor folk nærmest køber lejligheder ubeset - i blind tillid til boligprisernes fortsatte himmelflugt. Det sidste er normalt et af de vigtigste tegn på, at der er en prisboble. Blandt økonomer er tommelfingerreglen således, at der er tale om en boligboble, når private boligejere betragter deres hjem som et investeringsobjekt. Og det er der efterhånden mange, der gør." (Redaktionen 2006)

"Her er det bekymrende, at den politiske enighed om at liberalisere boligfinansieringsformerne ikke ledsages af skærpede krav til den rådgivning, som hovedparten af boligkøbere og -ejere får brug for, hvis de skal kunne gennemskue de fulde konsekvenser af de lånekonstruktioner, som de vil få tilbudt. Man må aldrig glemme, at en såkaldt bankrådgiver er bankens mand og ikke kundens, og at banken som

udgangspunkt kun varetager kundens sande interesser, hvis de falder sammen med bankens.” (Redaktionen 2007)

Den nye *setting* blev, at medierne forsøgte at anvende citater fra diverse eksperter, Nationalbanken og Finanstilsynet, for at styrke deres ethos og overbevise deres læsere, lyttere og seere om, at der var noget galt. De høje boligpriser kunne ikke fortsætte med at stige. Medierne var en form for fremprovokeret *skurk* i starten af 00'erne, som mere eller mindre direkte udtrykte sin misundelse og jalousi over uligheden. Samtidig var der en underliggende skråsikkerhed i flere journalisters konkluderende metakommentarer i navnlig skrevne artikler. Journalisterne var sikre på, at trods et boligmarked, der fik flere til at tale om en boble, som var ved at briste, afskrev de dette. Fra slutningen af 2004 og frem til krisens udbrud agerede de mere som en form for *helte*, som en anden vagthund forsøgte de at advare om en potentiel fare, der var undervejs. Det overordnede *plot* var: Boligfesten ville formentlig ikke forsætte, og det så ud til, at der var tegn på en boble undervejs. Derved var *moralen* for medierne, at opturen så ud til at få en ende, så danskerne burde ikke have haft blind tillid til en fortsat himmelflugt af boligpriserne.

Man kan påpege, at nogle medier (navnlig fra 2000-2005) måske forherligede det økonomiske opsving, som Danmark befandt sig i, og manglede en kritisk tilgang til økonomer og andre fagfolk. Omvendt kan man sige, at medierne blot formidlede den virkelighed, de så og afkodede i samfundet på daværende tidspunkt. På den måde kan mediernes ”rolle” som *skurk* og *helt* diskuteres. Det samme kan deres bidrag til at puste til danskernes forbrugslyst og dermed boligboblen. Den journalistiske tilgang kan sættes i kontrast til sportsjournalistikken, hvor journalisten ved f.eks. håndboldkampe har en håndboldseksperter som medkommentator på spillestedet, og i studiet er der ligeledes en ekstra håndboldseksperter til stede, som skal bidrage med nærmere analyser af spillets finesser. Inden for sportsudsendelser lades den almindelige seer og lytter ikke i stikken. Der er trods alt mange seere eller lyttere med rimelig forstand på håndbold, sammenlignet med økonomi, hvorfor oplagte problemstillinger ikke udelades inden for sportsjournalistikken. Det kunne også være, at det er mindre ”farligt” med en kritisk dækning af sport end af økonomi og politiske tiltag (Marker, Lasse; Praefke 2012).

5.33 Politikere

Når en politiker kommunikerer via medierne, bruges medierne som en kanal til at viderebringe politiske budskaber. Disse budskaber kan enten være personlige mærkesager for den enkelte politiker, større partipolitiske sager eller sågar regerings- eller oppositionssager. Til at formidle de politiske budskaber bliver retoriske ”værktøjer” anvendt til at vinkle og forme, hvilket kan gøre det svært for modtagere at sondre mellem fakta og (delvis) fiktion (Shanahan et al. 2011).

Op til den seneste finansielle krise blev flere centrale økonomiske forslag (som nævnt tidligere) indført. Disse fik stor indvirkning på husholdningernes disponible indkomst og ikke mindst det danske boligmarked. De nye tiltag var bl.a.:

- 2000: Ny finanslovsaftale som ved årsskiftet viste sig at have en udgiftsvækst på 2,2 %, hvor den daværende regerings målsætning var 1 %.
- 2002: Indførelse af skattestop, som tilgodeså boligejerne ved at værdistigningerne i fast ejendom, som ikke ville udløse yderligere ejendomsværdiskat, samtidig med at der blev sat et mål for, hvor meget boligejerne skulle betale i ejendomsværdiskat.
- 2003: Afdragsfrie realkreditlån blev indført til førstegangskøbere, så disse lettere kunne komme ind på det danske boligmarked.
- 2004: Lav rente kombineret med nye låntyper gjorde det muligt at finansiere sin bolig med afdragsfrie realkreditlån med rentetilpasning, som erstattede de traditionelle fastforrentede lån med afdrag.
- Fra 2005 til 2007 var den gennemsnitlige udlånsvækst 25 %, hvilket man aldrig havde set før. Der var en lånefest i samfundet og en eufori bredte sig.

Ovenstående grovskitsering af tiltag til den danske økonomiske udvikling vidner om flere ændringer for dansk økonomi og for boligmarkedet, som har haft indflydelse på, hvordan fortællingerne om dette udviklede sig gennem årene.

Den tidligere finansminister Mogens Lykketoft (Socialdemokratiet) havde nedenstående kommentar til en OECD-prognose som med en "løftet pegefinger" vurderede, at dansk økonomi, var i for hurtig vækst:

"Det er ikke rimeligt at overveje nye stramninger i forhold til den danske befolkning, så længe privatforbruget stækkes af de høje energipriser. Men regeringen er som altid parat til nødvendige justeringer i den økonomiske politik, hvis forholdene ændrer sig dramatisk" (Løcke 2000)

To år senere havde OECD fortsat "pegefingeren" hævet og mente ikke, at Danmark havde plads til skattelettelser, da dette i modsætning til en opbremsning, ville fortsætte den hastige offentlige vækst:

"Regeringen er enig i, at der isoleret set ikke er plads til, at skattelettelserne øger aktivitetsniveauet i Danmark. Men det er præcis det, vi har taget højde for, når vi samlet ser på, hvilken plads vi levner til det private og det offentlige forbrug i Danmark. Man kan med rette forstå, at OECD tvivler på, om den danske regering er i stand til at begrænse de offentlige udgifter, når man ser på, hvordan det er gået med at opfylde den målsætning de sidste ti år. Men vi har i 2002 dokumenteret, at vi kan og vil begrænse den

offentlige vækst. De samme begrænsninger ligger i budgettet for i år, og det er også udgangspunktet for 2004", udtalte daværende finansminister Thor Pedersen (Venstre) (Løcke 2003).

Citatet fra Thor Pedersen vidner om, at VK-regeringen var af den overbevisning, at den i modsætning til den Socialdemokratiske regering, var i stand til at balancere den danske økonomi og begrænse de offentlige udgifter, så det var muligt at indføre skattelettelser. Som nævnt, blev skattelettelserne indført, men det kan ikke udelukkes, at disse har været med til at puste til optimismen og boligboblen.

Det var ikke kun de danske finansministre, der valgte at overhøre eksperternes opråb. Også tidligere økonomi- og erhvervsminister Bendt Bendtsen (K), gjorde det samme. Han har bl.a. udtalt følgende om dansk økonomi og finanssektoren i årene op til finanskrisen:

"Fleksibilitet og større valgfrihed er kodeord for regeringen. Derfor åbnede vi sidste år op for de afdragsfrie lån. Det har givet titusinder af boligejere større fleksibilitet i privatøkonomien... Det er typisk folk med friværddi i boligen. Folk, som godt kan klare skærene, hvis renten stiger og huspriserne falder." (Bendtsen 2004b)

"Jeg lægger særlig vægt på, at de afdragsfrie lån kan give danske familier et økonomisk pusterum, når krisen "kradser"... Desuden er det mit indtryk, at folk generelt bruger de afdragsfrie lån på en fornuftig måde." (Bendtsen 2004a)

"En del af det danske opsving bunder i, at boligmarkedet gennem mange år har været stærkt. Danmark står da heller ikke alene med et stærkt boligmarked. Der er tale om en international tendens. Jeg må samtidig sige, at dansk økonomi er bundsolid." (Bendtsen 2006)

Overordnet set kan man sige, at centrale danske politikere ikke anså den nationale økonomiske højkonjunktur som problematisk. I relation til politikernes *setting* var der på daværende tidspunkt den holdning, at danskerne skulle have flest penge og muligheder. Politikerne agerede en form for *skurk*, ligesom bankerne og medierne. De så ikke advarselsslamperne fra eksperterne (professorer, råd og tænketanke), men fortsatte den politiske linje uanfægtet. Mange af de artikler, hvor politikere udtalte sig, bar præg af, at politikere antager, mener og tror, at samfundet agerer på en bestemt måde i forhold til de politiske tiltag, der blev gennemført i perioden. Det fremgår dog ikke, om politikere fulgte op på de indicier og antagelser, som de havde. Stemte deres billede af virkeligheden bag Christiansborgs mure reelt overens med virkeligheden på den anden side? Det overordnede *plot* for den politiske fortælling må være: Dansk økonomi er bundsolid og stærk, så derfor kan danskerne trygt belåne og forbruge deres formuer. Derved er *moralen* for politikere, at den sunde og stærke økonomi bør få danskerne til trygt at stole på

politikere og gribe de muligheder, der er skabt og udnytte det økonomiske råderum, som er blevet en realitet.

Netop tryghed er et centralt ord i relation til politikernes morale, da dette givet har fået flere danskere til at stole på politiske tiltag og beslutninger. Der er opstået en social accept af de politiske fortællinger, som har skabt et socialt pres på de danskere, som (endnu) ikke agerede, som de øvrige. Dette pres har sandsynligvis været kendt for de fleste individer, da mange er sociale og har et naturligt ønske om at blive accepteret af en gruppe, snarere end at blive udstødt. Hvis man følger gruppen og dens adfærd, synes der at være en naturlig måde at blive medlem af den på (Hamilton 1971; Raafat et al. 2009). Der opstår en herd behaviour.

En anden årsag til at herd behaviour opstår er, at jo flere individer som accepterer en fortælling, desto mindre sandsynligt er det, at fortællingen ikke er korrekt. Selv hvis et individ mener, at en fortælling fører til en irrationel eller uhensigtsmæssig handling, er han eller hun mere tilbøjelig til at blive overtalt af gruppen, hvis flere i gruppen har accepteret fortællingen. Når et individ har ringe erfaring inden for et område, kan denne adfærd blive endnu mere udtalt (Hamilton 1971; Raafat et al. 2009). I relation til de politiske fortællinger kan flere danskere have været skeptiske over for budskabet i disse, men eftersom de ikke har haft adgang til samme mængde af information, rapporter og undersøgelser (Akerlof et al. 2001) som politikere, har selv skeptiske danskere i sidste ende fulgt flokken belånt i deres friværdis og dermed øget forbruget.

Det var ikke udelukkende de politiske fortællinger, som prægede det danske samfund op til finanskrisen. Også Nationalbanken udtalte sig om den økonomiske situation, dog med en grundlæggende mindre optimistisk fortælling.

5.34 Nationalbanken

I starten af 00'erne var Nationalbanken forsigtig optimistisk med hensyn til den økonomiske situation.

”Nationalbanken fremhæver, at der på det seneste ser ud til at være indtrådt en vis afdæmpning på boligmarkedet, selv om de nye og meget populære flex- og rentetilpasningslån med lave ydelser, ser ud til at være med til at holde priserne oppe. Også bankernes udlån af penge og omsætningen i landets butikker er kommet ind i et mere roligt forløb, hvorfor Nationalbanken samlet set ikke længere er specielt bekymret for de tendenser til overophedning af økonomien”, skrev Nationalbanken i deres kvartalsrapport fra 1. kvartal 2000.

Der skulle dog ikke gå mange år, førend Nationalbanken appellerede til de danske politikere om at indføre reformer, således at den økonomiske vækst kunne dæmpes og flaskehalse på arbejdsmarkedet undgås:

”Opsvinget tager fart og der er behov for at dæmpe økonomien for at undgå flaskehalse på arbejdsmarkedet. Indikationer på fornyet vækst i privatforbruget, stor optimisme i dele af erhvervslivet samt et fortsat fald i ledigheden tyder på, at opsvinget igen har taget fart i 2. kvartal. Betingelserne for en fortsat stigning i indenlandsk efterspørgsel er til stede i form af stigende realløn, lav rente, et stærkt boligmarked og en velkonsolideret husholdningssektor.” konstaterede Danmarks Nationalbank i sin kvartalsoversigt for 3. kvartal 2005 (Halskov 2006).

I samme kvartalsoversigt opfordrede Nationalbanken politikerne til reformer for at løse flaskehalsproblemerne på arbejdsmarkedet, da opsvinget ikke kunne forventes at fortsætte. Bare seks måneder senere var retorikken fra Nationalbanken markant hårdere og udmeldingen klar:

”Når først der er prisstigninger i gang på boligmarkedet, påvirker det adfærden hos køberne. Og det i sig selv betyder større stigninger. Der er inflation på boligmarkedet, og det bryder vi os ikke om”, udtalte tidligere nationalbankdirektør Nils Bernstein (Bernstein 2006). Ved samme lejlighed gjorde han det klart, at hvis det går galt, er det huskøbernes eget ansvar: *”Der kommer ingen redningsaktion herfra.”*

Bernsteins udtalelser blev den efterfølgende dag fulgt op af Jens Thomsen, som også var nationalbankdirektør på daværende tidspunkt:

”Boligkøberne kan ikke være sikre på, at prisstigninger som i 2005 gentages, og bør ikke disponere på dette grundlag. Fortsætter prisstigningerne med 20-25 %, øges risikoen for prisfald. Prisstigninger på 20-25 % er ikke holdbare på længere sigt”, udtalte Nationalbankdirektør Jens Thomsen (Halskov 2006).

Den kontante, hårde, retoriske tone fra Nationalbanken, afløses af en optimistisk fortælling i 2007. Her får man indtryk af, at Nationalbanken melder sig som en økonomisk overdommer på holdet af optimister, og afviser, at der er tale om en prisbølge på det danske boligmarked, der snart brister og sender priserne ned med dramatisk fart.

”Derfor vil bunden ikke gå ud af boligmarkedet. Dertil er dansk økonomi for stærk. Men i bestemte lommer i de store byer, hvor priserne er steget særdeles meget, kan der muligvis blive tale om lidt større prisfald end det, der skyldes den stigende rente. Men generelt vil tilpasningen af priserne være beskeden sammenlignet med de seneste års markante prisstigninger. Så en tilpasning af priserne vil ikke true den finansielle stabilitet”, udtalte Nils Bernstein på et pressemøde i forbindelse med offentliggørelsen af Nationalbankens beretning (Skovgaard 2007).

Ved samme lejlighed påpegede Nils Bernstein, at de danske husholdninger var meget velpolstrede med gigantiske friværdier mange steder, hvilket gjorde, at mange familier ikke nødvendigvis ville blive tvunget til at sælge deres bolig, selv hvis de skulle miste deres arbejde.

Som det fremgår af fortællingerne fra Nationalbanken, har retorikken ændret sig fra at være optimistisk positiv i 2000, til negativ og pessimistisk i 2005-2006 og så optimistisk igen i 2007. I relation til Nationalbankens fortællingsform, viser ovenstående citater den *setting*, at Nationalbanken havde vanskeligt ved at vurdere boligmarkedet, da dette blev vurderet ud fra forholdsvis kortsigtede tidshorisonter (ca. hvert kvartal) og i forhold til forskellige parametre, såsom ledighed, husholdningernes disponible indkomst etc. Fortællingerne fra Nationalbanken bærer præg af en økonomisk tilgang til det danske boligmarked, som kræver flere antagelser og alt-andet-lige-betragtninger. Set over den undersøgte periode mener Nationalbanken, at den danske økonomi er overvejende i vækst, hvilket også omfatter boligmarkedet. Dog giver de i løbet af årene udtryk for, at denne vækst kan ændre sig, hvorfor boligejere skal være varsomme med at belåne deres boliger til op over skorstenen. Nationalbanken udtrykker både hovmod og bekymring i forhold til den danske økonomi, hvorfor det er svært at karakterisere dem som enten *helt* eller *skurk*. Det virker som om denne rolle ændrer sig over de otte år, som opgaven har undersøgt. Det kan skyldes, at som aktør er Nationalbanken en toneangivende "spiller", hvorfor de generelt vejer deres udtalelser og meget sjældent kommer med markante udtalelser, da de ønsker at undgå at skabe panik i markedet. Det overordnede *plot*, virker til at være: Sæt tæring efter næring. Derved er *moralen* for Nationalbanken, at det økonomiske opsving ikke varer ved.

Mens Nationalbanken over flere kvartaler var tilbageholdende optimistisk i forhold til det danske opsving, var der flere eksperter, som udtrykte skepsis og bekymring fra 2000 og frem til krisens udbrud.

5.35 Eksperterne

"Det unge par vil have et hus, men de har bare glemt at spare op eller spare nok op. 100.000 kroner rækker kun til flytteudgifterne, man er nødt til at have en opsparingsbuffer på 10-20 % af husets værdi, før man køber det. Hvis der skulle ske noget. Folk er ikke opdraget til, at de kun skal købe med en opsparing og ikke med 100 % lån. Og de er meget, meget udsatte, hvis boligmarkedet vender. De unge balancerer på en knivsæg her, og jeg synes, at købere og banker løber en alt for stor risiko. Vi er det land i verden, der har størst realkreditgæld overhovedet i forhold til BNP.", lektor ved Institut for Finansiering på CBS, Jens Lunde (Steensgaard 2001).

I ovenstående citat tales der en smule ned til den danske boligkøber. Jens Lunde udtaler endda, at der mangler en opdragelse i at spare op blandt danskerne. Jens Lunde er urolig for danskerne og boligmarkedets udvikling, hvor han udtaler, at der bliver løbet for stor risiko fra købere og banker. Jens

Lunde er overvejende bekymret for danskerne i sin fortælling om det danske boligmarked, men han var ikke den eneste. Det Økonomiske Råd (DØR) publicerede i maj 2001 en omtalt rapport, som pegede på, at boligmarkedet i Danmark ikke fungerede effektivt. Til trods for, at der var et historisk højt forbrug af boliger, var der stadig den opfattelse, at der var boligmangel. DØR skrev i sin rapport, at opfattelsen af boligmangel hang sammen med, at mange danskere ønskede sig en stor og billig lejlighed. Samtidig bidrog den skattemæssige støtte af ejerboliger gennem en for lav ejerboligskat til, at ejerboligpriserne var meget høje. Det gjorde det svært for de unge at komme ind på dette marked. I deres rapport foreslog DØR, at man lavede en slags skat på friværdierne i boligerne. Det ville gøre, at når danskerne høstede gevinsten ved at sælge boligen, skulle de betale skat, mens de ville få et fradrag, hvis boligen var faldet i pris ved et salg. Forslaget skulle være med til at udjævne priserne over tid og dermed skabe mindre ulighed blandt generationerne af boligkøbere. Politikerne afviste forslaget med en liberalisering af boligmarkedet, hvor huslejerne blev gjort fri med den begrundelse, at det rent praktisk ikke kunne udføres uden en enorm administration og kontrol.

Ekspertene begyndte at skæve til udlandet og kunne konstatere, at en lav rente ikke var enestående for Danmark. De fortsatte med en urolig, bekymrende retorik og fortælling:

"Man kommer da til at tænke på, hvordan det gik i Japan, da boligboblen bristede der. Problemet er jo, at vi også i Europa nærmer os en situation, hvor renten ikke kan blive lavere. Og når man ikke længere kan sætte renten ned, så er der ikke så meget, man kan gøre i Europa, da man jo også er bundet op på stabilitetspagten", økonomiprofessor på Roskilde Universitetscenter Jesper Jespersen (Ritzaus 2003).

Citatet af Jesper Jespersen vidner om, at selvom der i 2003 ikke var ildevarslende krisetilstande i Danmark, var grænsen mellem storhed og fald en hårfin balance. Observationer af renteniveau i udlandet bekymrede eksperterne og satte yderligere pres på politikerne for at få dem til at reagere på den negative udvikling, som eksperterne kunne konstatere. Fem år efter var fortællingen og ikke mindst bekymringen omkring dansk økonomi og boligmarked skærpet blandt de danske eksperter:

"Hvis den internationale kreditkrise spreder sig til Danmark, vil det betyde endnu højere renter og sandsynligvis medføre strammere kreditvilkår. Det vil føre til en kraftig reduktion i danskernes mulighed for at købe bolig - specielt førstegangskøberne," udtalte Overvismand Peter Birch Sørensen til Berlingske Tidende (Gardel 2008).

Citatet vidner om en fortælling, som varsler, at huspriserne falder, festen på boligmarkedet er slut, nedturen er (snart) i gang etc. Flere eksperter har i årene op til krisen advaret mod *"ulven, der kommer"*, men for mange mister sådanne fortællinger gennemslagskraft, når det viser sig, at huspriserne ikke falder,

men derimod stiger. Hvad skal man med eksperter, hvis ikke de får ret i deres udtalelser og fortællinger? Lytter man til dem?

Overordnet set vurderede danske eksperter den økonomiske højkonjunktur som problematisk navnlig i relation til boligmarkedet. Eksperternes *setting* var på daværende tidspunkt, at navnlig det danske boligmarked balancerede mellem storhed og fald, hvor *ofrene* ville være de danske boligejere. Eksperterne agerer *helte*, som forsøger at råbe politikere, banker og danskere op og advare dem om, at udviklingen er skæv, går for stærkt samt mangler reformer og regulering. De forsøger at tænde advarselsslamperne, men de øvrige aktører virker til at ignorere det røde lys. Mange af artiklerne, hvor eksperterne udtaler sig, indeholder ord og vendinger, som ikke alle kan forventes at kende til eller forstå. Dette kan være én af årsagerne til, at man ikke lyttede til deres fortællinger. Samtidig kan dommedagsprofetier klinge hult, når det viser sig, at krisen ikke opstår, og væksten fortsætter, selvom eksperterne forudså det modsatte. Det overordnede *plot* for eksperternes fortælling må være: Dansk økonomi og boligmarkedet er i en ustabil periode, hvor danskerne bør agere varsomt og spare op. Opsvinget vil aftage, de dårlige tider vil komme, og de vil ramme hårdt. Derved er *moralen* for eksperterne, at det økonomiske opsving vil aftage, hvor ofrene formentlig vil være de danske førstegangskøbere. Samtidig vil krisens konsekvenser for den øvrige økonomi være svær at forudsige, så der er grund til bekymring. Derfor skal der bl.a. indføres boligskatte for at redde boligøkonomien.

Politikerne valgte at overhøre eksperterne, men de var ikke de eneste aktører, som forsøgte at råbe "vagt i gevær" igennem fortællinger om krisens komme.

5.36 Finanstilsynet

"Der er ingen tvivl om, at risikoen for boligejerne er steget, fordi man ikke længere tegner den 30-årige forsikring, det er at kende sine afdrag måned for måned, men i stedet spiller på renten. Den boligejer, der sidder med korte lån i en situation, hvor priserne falder, og renten stiger, får hele slaget selv. For 20 år siden måtte man måske konstatere, at huset var blevet 20-30 % mindre værd, men ens månedlige afdrag steg ikke, for de lå fast. Så medmindre man skulle sælge, betød det mindre. Men har du i dag et rentetilpasningslån på 4 %, og renten stiger til 12 %, så er din ydelse tredoblet. Samtidig med at huset er blevet mindre værd." citat fra daværende vicedirektør Flemming Nytoft-Rasmussen fra Finanstilsynet (Andersen 2004).

Ovenstående citat understreger en bekymring for de danske boligejere og deres risikovillighed i forbindelse med optagelse af boliglån. Af citatet fremgår danskernes tendens til at "spille" på renten og spare mindre op i boligen, hvilket førte til et stigende risikomoment for boligejerne selv, bankerne og samfundet som helhed. To år senere vurderede Finanstilsynet, bankernes "vagthund", at situationen var forværret, og

skrev derfor til de danske pengeinstitutter og realkreditinstitutter for at minde om, at bestyrelsen og direktionen i bankerne skulle tage stilling til, hvor meget kapital den enkelte bank og realkreditinstitut skulle være i besiddelse af.

"Vi er ikke dem, der lader os påvirke af bekymring. Vi gør opmærksom på, at der har været nogle meget betydelige prisstigninger i visse områder af landet, og derfor synes vi, at det var hensigtsmæssigt at komme med det her," tidligere direktør for Finanstilsynet, Henrik Bjerre-Nielsen (Mikkelsen 2006).

I sit opråb til bankerne og realkreditinstitutterne gav Finanstilsynet bl.a. udtryk for, at risikovurderingen af potentielle og eksisterende boligejere havde fået større vigtighed og givet anledning til bekymring. Det skyldtes, at hvis prisstigningerne var drevet af spekulation i endnu højere priser på boliger, kunne det ende i en boligboble.

Finanstilsynet agerede inden for en *setting*, hvor fokus var på den risiko, som flere boligejere påtog sig, fordi deres lån i bankerne var korte og afdragsfrie, således at de udnyttede den lave rente. Bekymringen hos Finanstilsynet for risikoaspektet i bankerne og realkreditinstitutterne var også begrundet i en tendens til at flere begyndte at spekulere i boligkøb, hvilket igangsatte alarmklokkerne hos Finanstilsynet.

Finanstilsynet agerede *helte*, men blev opfattet som *skurke*, fordi deres advarsler faldt for sent i forhold til den boligboble, som allerede var ved at bryde. Det overordnede *plot* for Finanstilsynets fortælling må være: Det danske boligmarked er præget af for meget usystematisk risiko. Denne ses ikke bare i forhold til udlån fra bankerne, men også i form af boligspekulation. Derved er *moralen* for Finanstilsynet, at danskerne bør agere varsomt i forbindelse med navnlig boligkøb, da nye lånemuligheder kan gøre et boligkøb til en bekostelig affære.

5.37 Delkonklusion

Der var flere årsager til at optimismen tog til op til den seneste finansielle krise. Dette sås først og fremmest i boligpriser, som steg. Men hvorfor fortsatte disse opad? For det første var renten faldet ganske markant og til et (på daværende tidspunkt) historisk lavt niveau. For det andet var beskæftigelsen i Danmark holdt oppe på et højt niveau, mens ledigheden var historisk lav. For det tredje var der løbende kommet nye låneformer på markedet, som havde gjort det billigere at låne penge til boligen. Flexlån blev tilbudt i et utal af afskygninger, stående lån uden afdrag, som alle var med til at sænke prisen på boliglån på ny.

Befolkningens velstand voksede, reallønnen steg, og boligen prioriteredes fortsat meget højt i Danmark. Danskerne fik med andre ord bedre råd til at bruge flere penge på boligen. Mange havde fået store gevinster på boligmarkedet, som de kunne tage med sig, når de flyttede til et større og dyrere hus eller en ny lejlighed.

Desuden opstod der i samfundet flere fortællinger, som påvirkede danskernes optimisme. Hver af de nævnte aktører har haft deres fortælling, som har påvirket optimismen i større eller mindre grad. Fortællinger er en form for information, og det er især interessant at undersøge dette, fordi vi bruger det til at overveje, handle og beslutte ud fra (Jones et al. 2014; Pierce et al. 2014; Shanahan et al. 2013). Men selvom vi har oceaner af information til rådighed, er den ikke nødvendigvis sand, og derfor er vores kvalificerede beslutningsdygtighed ikke blevet større. I det store hav af informationer (Akerlof and Shiller 2015) er man tilbøjelig til at søge de synspunkter og mennesker, man er enige med. Flere studier viser, at både økonomisk og socialt er tendensen til bobledannelse større i grupper, der anskuer verden ens (Akerlof and Shiller 2009; Shiller 2015, 2017).

I analysen af mikroniveauet – det individuelle lag, blev det undersøgt, hvordan fortællinger formes og interagerer med den offentlige mening (Jones and McBeth 2010:343). I forlængelse af dette blev der med udgangspunkt i Narrative Actor Framework set nærmere på, hvordan fortællinger danner en (ny) offentlig mening og har været med til at påvirke til en øget optimisme.

De danske banker opfordrede danskerne til lån i friværdien og afskrev muligheden for en boligboble, selv få måneder før krisen indtraf. Det skal dog påpeges, at flere af bankernes eksperter i årene 2000-2008 nævner, at boligmarkedet er meget påvirkeligt i forhold til diverse ændringer i beskatning af boligen samt udvalget af låntyper. Bankerne er en virksomhed som alle andre, og man kan ikke udelukke, at fortællinger om et volatilt boligmarked næppe har stået højest på en bankrådgivers liste, når nye eller eksisterende boligkøbere skulle rådgives. Da udgangspunktet for bankens rådgivning er at undgå tab af kunder og indtægt.

Det har formentlig ikke kun været bankerne, som skulle holde på "kunderne"/læserne/seerne. Medierne har også haft en dagsorden om en fortælling, hvor man fornemmer sarkastiske undertoner, navnlig i starten af 00'erne i forbindelse med boligejere, som kunne belåne i deres friværddi og nyde godt af den økonomiske højkonjunktur. Fra 2005 og frem til krisens udbrud ændrer flere medier deres fortælling og tilslutter sig Nationalbankens, eksperternes og Finanstilsynets advarsler om en overophedning af den danske økonomi. Man kan påpege, at nogle medier måske forherligede det økonomiske opsving, og at flere manglede en kritisk tilgang til økonomer og andre fagfolk. Omvendt kan man sige, at medierne blot formidlede den virkelighed, de så og afkodede i samfundet. Det samme kan man sige om deres bidrag til at puste til danskernes forbrugslyst og dermed boligboblen.

Danskernes optimisme blev også påvirket af de danske politikere, som bekendt er yderst dygtige til at formidle deres politiske budskaber ved anvendelse af retoriske virkemidler, der gør det svært for modtagere at sondre mellem fakta og (delvis) fiktion (Shanahan et al. 2011). Som modtager af deres

budskab, stoler man på dem. Der opstår en tryghed, når nogle beroliger og siger, det nok skal gå, og endda at det går godt. Netop tryghed er et centralt ord, da dette givet har fået flere danskere til at stole på politiske tiltag og beslutninger. Samtidig danner trygheden en social accept af de politiske fortællinger, som kan have skabt et socialt pres på de danskere, som (endnu) ikke agerede, som de øvrige. Da de færreste ønsker at stå uden for flokken og være et åbenlyst bytte, kan de have valgt at acceptere flokkens adfærd og holdninger (Raafat et al. 2009; Shiller 2015) til f.eks. fortællingerne, også selvom de kan have haft svært ved at identificere sig med dem.

Nationalbanken var en aktør, som i løbet af 2000-2008 havde sine udfordringer med at tilslutte sig de danske politikeres fortællinger om den danske økonomi og boligmarked. I begyndelsen af 00'erne havde Nationalbanken en optimistisk holdning til dansk økonomi, denne blev i 2005-2006 afløst af en appellerende fortælling til de danske politikere om reformer for at dæmpe væksten. Appellen blev efterfølgende afløst af optimisme i 2007 op til krisen. Set over den undersøgte periode var Nationalbanken, overvejende positiv i forhold til dansk økonomi, vækst og boligmarkedet. Fortællingen er dog ikke entydig fra Nationalbanken, idet den ændrer sig over årene, hvor boligejerne bl.a. bliver advaret om at være varsomme med at overbelåne deres boliger.

Ekspertene er nogle af de aktører, som var skeptiske overfor den danske vækst og optimisme i forhold til boligmarkedet. De foreslog en skat på friværdien af boliger for at udjævne boligpriserne over tid, mindske uligheden blandt generationer af boligkøbere og dermed spænde et sikkerhedsnet under dansk boligøkonomi. Mens politikerne afviste forslaget med en liberalisering af boligmarkedet, fortsatte flere eksperter her i årene op til krisen med at advare mod *"ulven, der kommer"*. Dog kan disse advarsler have klinget hult, når danskerne, bankerne og politikerne kunne konstatere, at huspriserne ikke faldt, men derimod steg. Samtidig kan eksperternes analyser af markedet have haft en for belærende og bedrevidende karakter, hvorfor fortællingernes advarende budskab kan være gået tabt.

Det var ikke kun eksperterne som tilsyneladende talte for døve ører. Også Finanstilsynet prøvede at råbe flere aktører op, bl.a. bankerne, realkreditinstitutterne og de danske forbrugere. Opråbet kom, fordi Finanstilsynet frygtede, at bankerne og realkreditinstitutterne var for rundhåndede med risikovurderingen af deres kunder, samtidig varslede flere danskeres interesse ved køb af boliger store prisstigninger, som kunne være drevet af spekulation, hvilket kunne ende med en boligboble.

5.4 Gruppelaget – meso

Gruppelaget omhandler den strategiske konstruktion af aktørers alliancer. Navnlig hvordan aktørernes fortællinger er med til at overbevise og påvirke adfærd. På dette niveau undersøges strategiske

gruppeinteresser, overbevisninger og fortælleudgangspunkter (Jones and McBeth 2010; Jones et al. 2014; Jones and Radaelli 2015; Ney 2014; Shanahan et al. 2011).

5.41 Strategiske gruppeinteresser

En gruppeinteresse er, når en samlet enhed har en fælles optagethed af en sag et emne eller lignende. I relation til en strategisk gruppeinteresse danner gruppen et fællesskab via deres interesse for en sag og skaber dermed en strategisk alliance eller enhed. Når strategiske gruppeinteresser finder sted, kan dette ske på mere eller mindre tilfældige vilkår. Det er interessant at se nærmere på disse, da det er et iboende præmis i en sådan form for alliance, at sammen står man stærkere (Jones and McBeth 2010; Jones et al. 2014; Shanahan et al. 2011). Ved at flere aktører går sammen og skaber en fælles strategisk gruppeinteresse, vil denne stå stærkere og slå igennem flere samfundslag, da flere aktører, som ytrer det samme, har større udbredelsesmuligheder af deres fortælling end en enkelt aktørs fortælling (Shanahan et al. 2013). Det forekommer, at i relation til denne opgave er de strategiske gruppeinteresser ikke aftalte, men er snarere opstået, når nogle aktører har indset, at de har delt en fortælling, hvor det grundlæggende budskab var det samme.

5.411 Finanstilsynet, Nationalbanken og DØR

Både OECD og Finanstilsynet udtrykte i 2006 bekymring for, at huspriserne var ude af trit med den generelle økonomiske udvikling i samfundet. Det var også årsagen til, at Finanstilsynet udsendte det førromtalte brev til bankerne og realkreditinstitutterne:

"I de sidste seks måneder er prisstigningerne så betydelige, at vi har bedt bankerne og realkreditinstitutterne se nærmere på deres solvens", udtalte Henrik Bjerre-Nielsen, direktør for Finanstilsynet på et pressemøde d. 6. februar 2006 (Bjerre and Løcke 2006).

Advarslerne om en boble på boligmarkedet opstod, fordi stigningen i huspriserne havde ligget væsentligt højere, end hvad de økonomiske modeller, (der blev brugt af bl.a. Økonomiministeriet og Nationalbanken) kunne forklare:

"Risikoen for skadelig overophedning af dansk økonomi er voksende", sagde nationalbankdirektør Nils Bernstein i sin redegørelse til Finanstilsynet i starten af december 2006, og kort efter fulgte vismændene i DØR trop med råd om finanspolitiske stramninger:

"Hvis skattestoppet politisk blokerer for en skatteomlægning, så er der behov for mere traditionelle stramninger, som f.eks. tvungen opsparing eller opbremsning i det offentlige forbrug eller de offentlige investeringer. Den slags stramninger har altid ubehagelige bivirkninger, så derfor er skatteomlægningen klart at foretrække," overvismand for DØR, Peter Birch Sørensen (Mikkelsen 2007).

Det fremgår af ovenstående, at Finanstilsynet var bekymret for den danske boligøkonomi, navnlig finansieringen af boliger i kombination med den daværende lave rente. Nationalbanken og DØR tilsluttede sig den "pessimistiske" fortælling. DØR fremførte en finanspolitisk stramning for de danske politikere, som de vurderede kunne redde dansk økonomi fra en overophedning. Den strategiske gruppeinteresse opstår i forbindelsen mellem Finanstilsynets og Nationalbankens vurdering af overophedningen af dansk økonomi og DØRs "løsning" til at afhjælpe samme. De tre aktører dannede en strategisk gruppeinteresse og en magtfuld fortælling, som overvandt mindre modfortællinger.

Fortællinger fortalt i sociale sammenhænge, hvad enten det er via medierne, ved kaffebordet eller et andet sted, har en evne til at få os til at indse, tolke, have følelser om og reagere på begivenheder, der medfører, at vi får et fælles perspektiv (Akerlof and Shiller 2009). Den menneskelige sociale receptor kan skabe effekter, som er synlige på et socialt niveau (Hamilton 1971; Raafat et al. 2009). F.eks. kan ovenstående alliance mellem Finanstilsynet, Nationalbanken og DØR have medført, at nogle danskere havde en afdæmpet optimisme efter at have læst udtalelserne fra disse aktører, hvilket kan have haft en spill-over-effekt på øvrige danskere og været med til at skabe en modreaktion på optimismen, som forsigtigt spredte sig som ringe i vandet.

5.412 Reaktion på et strategisk gruppeinteresse

Daværende Erhvervsminister, Bendt Bendtsen, blev interviewet for en kommentar til bl.a. advarslerne fra Nationalbanken og Finanstilsynet.

"Jeg vil ikke udlægge, hvad Nationalbanken har sagt. Men jeg har noteret mig det, der er kommet frem. Og vi har jo selv i Erhvervsministeriet lavet en undersøgelse, som sagde, at langt de fleste prisstigninger på fast ejendom siden 1993 hænger sammen med faldet i renten, udbredelsen af rentetilpasningslån og så en gunstig indkomstudvikling..."

Man fornemmer en smule irritation i Bendt Bendtsens citat, da han udtaler, at Erhvervsministeriet har haft foretaget lignende undersøgelser som Nationalbanken, underforstået at Nationalbankens advarsler ikke er nogen nyhed, det er blot en naturlig økonomisk reaktion (Pindyck and Rubinfeld 2015) af rentefald, forhøjet indkomstudvikling og ændrede lånformer. Samtidig bliver han udspurgt om sin holdning til Finanstilsynets (som hører under Erhvervsministeriet) advarsler til de danske banker og realkreditinstitutter. Til dette svarer Bendt Bendtsen:

"Ja, men de advarsler skal du spørge i Finanstilsynet om. Men jeg kan oplyse, at jeg ikke har reageret på den advarsel om risikoen for en prisboble på boligmarkedet, som tilsynet for nylig sendte til banker og realkreditinstitutter. Jeg vil kun sige, at når det gælder afdragsfrie lån, og hvad folk ellers kan gå om bord i,

så synes jeg, det er udmærkede produkter. Men det bliver altså ikke ministeren, der kommer og redder nogen, hvis det går galt. Her i kongeriget har man retten til at blive velhavende, men man har altså også retten til at gå fallit. Og det vil altid være folks eget ansvar, hvilke låntyper de vælger. Ministeren kommer ikke bare og tørrer op, hvis renten stiger. Der er frihed under ansvar.” (Andersen 2006)

Igen er der en underliggende irritation i Bendt Bendtsens svar. Han virker som en aktør, der står alene med sin fortælling om, at der ikke er en prisboble på boligmarkedet på vej. Det underbygges af hans ordvalg såsom *”synes jeg, det er udmærkede produkter”* etc. Han har ikke nogle embedsmænd, han kan referere til, som kan understøtte hans syn på sagen, hvorfor hans fortælling og udsagn fremstår defensivt. Det er samtidig interessant at læse, at Bendt Bendtsen mener, at det ikke er ministeren, som skal redde falliterklærede danskere.

Hvis man anskuer hans synspunkt ud fra hypotesen om efficiente markeder (Fama 1970:383–417), agerer mennesket altid rationelt, fordi der er perfekte markeder. Det vil sige, at danskerne er rationelle og ud fra denne hypotese, ville de vide, hvilken risiko de løb ved at påtage sig risikable nye låntyper. Den rationelle dansker ville have vidst, at en rentestigning ville kunne ændre de favorable forhold, som de nye låntyper gav, og ville i så fald være afklaret med de konsekvenser det kunne få for dem.

Omvendt kan man hævde, at flere danskere ikke altid er rationelt tænkende (Shiller 2015). I visse situationer og under visse omstændigheder, agerer individet ikke rationelt, der opstår en gruppetænkning og lemningeadfærd, hvor det enkelte individ træffer beslutninger, som er påvirket af den generelle gruppeadfærd (Akerlof and Shiller 2009; Hamilton 1971; Horgan 1996). Man kan konkludere, at der ikke eksisterer perfekte markeder uden for den teoretiske verden, hvilket betyder, at det danske marked har været præget af asymmetrisk information (Akerlof et al. 2001), hvor den almindelige dansker ikke har haft al information omkring risikoen ved de nye låntyper og konsekvensen af en negativ ændring i boligpriserne. Ud fra denne tankegang kan man kritisere Bendt Bendtsen og den daværende regerings afdragsfrie lån, som formentlig krævede større forsigtighed og omhug fra bankerne samt realkreditinstitutterne, men også større information og viden hos danskerne for at vælge netop disse til finansiering af boliger.

Man kan til Bendt Bendtsens forsvar hævde, at det er svært at identificere en boble, mens den udvikler sig. Nogle af historiens større bobler er først blevet udråbt til bobler, efter de bristede (Iraola and Santos 2018). Det forekommer dog, at fortællinger om en boligboble tog de sidste år op til finanskrisens udbrud, hvilket fremgår af bilag 1. Der er ligeledes nogle karakteristika ved bobler, som kunne have fået politikere som Bendt Bendtsen til at stoppe op. Bobler opstår, når et aktivs fremtidige pris er usikker. Et aktivs prisstigning kan skyldes en ændret vurdering af aktivets fundamentale værdi, som tiltrækker nye købere, som forventer, at prisstigningerne vil fortsætte, og det medfører spekulation og en selvforstærkende effekt på

prisen. Derfor vil bobler ofte være resultatet af irrationel adfærd, hvor investorer udviser flokadfærd eller blot forventer, at historiske prisstigninger vil fortsætte uforandret i al fremtid (Akerlof and Shiller 2009; Gowland et al. 1990:5).

Minsky har beskrevet, hvordan fortællinger kan omhandle usikkerhed, irrationalitet og overflod (Minsky 1995). Disse betragtninger har bidraget til en opfattelse af økonomien, som langt mere irrationel end traditionel økonomisk tankegang har antaget, den var. Shiller og Akerlof har fulgt op på Minskys tanker om fortællingers indvirkning på økonomien og påvirkningen af irrationel flokadfærd.

Shiller og Akerlof skriver bl.a. i deres bog *Animal Spirits*, 2009: *But what if the stories themselves move markets? What if these stories ... have real effects? What if they themselves are a real part of how the economy functions? Then economists have gone overboard. The stories no longer merely explain the facts; they are the facts.*" (Akerlof and Shiller 2009:54).

Hvis Shiller og Akerlofs hypotese om, at fortællinger er fakta er korrekt, er netop en strategisk gruppeinteresse afgørende for, om individer vælger at agere ud fra én fortælling fremfor en anden. Andre faktorer kan dog formentlig spille ind, såsom strategiske overbevisninger og fortælleudgangspunkter, hvilket følgende afsnit vil behandle.

5.42 Strategiske overbevisninger

En overbevisning er en fast tro eller mening, der er baseret på grundige overvejelser, erfaring, en ægte følelse, engagement, interesse eller lignende. Når en overbevisning anvendes i strategisk øjemed kan en fortælling fra én aktør være med til at påvirke én eller flere aktører (Jones and McBeth 2010; Jones et al. 2014; Jones and Radaelli 2015; Shanahan et al. 2011). I det følgende vil der blive set nærmere på bankernes fælles overbevisning om, at der ikke var en boligboble til stede i dansk økonomi, mens eksperterne sagde det modsatte.

5.421 Opturen

De danske banker var i deres fortælling til offentligheden overvejende enige i deres overbevisning om, at dansk økonomi ikke var på vej ind i en økonomisk overophedning. Navnlig i relation til boligmarkedet, anså de ikke de stigende boligpriser som et udtryk for en mulig boligboble.

"De fleste ser på, hvor meget de skal betale. Det mærker vi også her i banken. Det er til at forstå, at dine udgifter bliver 5.000 kroner om måneden. Det er lidt abstrakt at forholde sig til, om renten hedder 2 eller 5 %. Folk har svært ved at forestille sig, hvor meget dyrere, det kan blive, hvis renten stiger", cheføkonom for Nordea, Steinar Juel (Hartung 2007).

”En stor del af ansvaret for de meget kraftige prisstigninger i hovedstadsområdet er politikernes. Der bliver ganske enkelt bygget for få boliger. Vi vurderer, at effekten fra de afdragsfrie lån på huspriserne endnu ikke har spillet fuldt ud gennem hele markedet og dertil kommer, at den fortsat meget lave rente vil sikre en fortsat stor efterspørgsel, ” chefanalytiker i Danske Bank Steen Bocian (Anon 2004).

”Det er helt klart boligmarkedet, der er den største udløsende faktor i forhold til, om forbruget bliver bremsset op. Men som det ser ud nu, synes det ikke at være problematisk på nogen måde, ” seniorøkonom Jyske Bank, Peter Skøttegaard Øemig (Birkemose 2007).

Som det fremgår af ovenstående frygtede hverken Nordea, Danske Bank eller Jyske Bank, at prisen på boligmarkedet var en boble, der kunne springe med markante prisdyk til følge. I bankernes *framebuilding* (Edelman 1993) af boligmarkedets udvikling kan fremhæves, at alle tre banker lagde vægt på boligmarkedets vigtige position i forhold til den overordnede samfundsøkonomi. Samtidig fremhævede de forskellige aspekter, som i deres optik talte for et marked i vækst belyst af det fordelagtigt lave renteniveau, afdragsfrie lån og danskernes forbrugslust.

Når bankerne framer det danske boligmarked op igennem 00'erne, kan det have haft en indvirkning på de danske forbrugere. Det skyldes, at framing er et strategisk ”værktøj”, som kan påvirke den offentlige debat. Ord kan være magtfulde og ved at anvende dem i en strategisk sammenhæng, kan de associationer og den grammatiske kodning de aktiverer i hvert individ, have været med til at skabe en fælles overbevisning, som har ført til en fælles fortælling (Kahneman 2003). Derved kan bankernes strategiske overbevisning om det sunde boligmarked have skabt en fortælling, som har påvirket den offentlige debat, mening og påvirket danskernes adfærd. Årsagen til dette skyldes, at framing påvirker os på både et bevidst og ubevidst plan, hvilket gør, at vores kritiske sans narres. Debatten om et sundt boligmarked bliver det centrale fokuspunkt, hvor sprogbrug om f.eks. et marked i vækst og med muligheder sætter rammerne for debatten og skaber en fælles overbevisning, sandhed og ensartet fortælling (Kahneman 2003; Lakoff 2004).

Når framing kategoriseres af den enkelte modtager, opstår *framesetting*. I forbindelse med bankernes strategiske overbevisninger om et sundt boligmarked og en fælles fortælling om dette, har flere danskere formentlig udviklet en ”kasse” og kategoriseret bankernes fortælling i denne (Davis and Goffman 1975). I den proces, kan andre fortællinger være blevet kategoriseret anderledes, fortællinger om f.eks. den mulige nedtur for dansk økonomi.

5.422 Nedturen

"Når først pinsepakkens⁹ virkninger går op for folk, vil der komme en effekt på boligmarkedet. Indtil videre er de negative effekter af pinsepakken blevet holdt nede af en lav og faldende rente. Men de lange byggerenter vil sandsynligvis stige igen om nogle måneder, og så sætter prisfaldet ind." Seniorforsker fra Institut for Fremtidforskning, Anders Bjerre (Anon 2003).

"Ingen kan vide, hvad der vil ske med renten. Man kan have en forventning, men jeg vil ikke være spåmand. Det kan ske, at renten stiger kraftigt, og som husejer skal man gøre op med sig selv, om man økonomisk kan klare en rentestigning." Lektor ved Institut for Finansiering på CBS, Jens Lunde (Bjørn Hansen 2004).

"Uanset om man sætter boligpriserne i forhold til årsindkomsten eller i forhold til, hvad det koster at bygge nyt, så når man frem til, at vi har en boble. Jeg mener, at huspriserne er overvurderede med ca. 30 % og priserne på ejerlejligheder endnu mere." Professor i økonomi på Københavns Universitet, Jakob Brøchner Madsen (Hundevadt and Borg 2005).

Ovenstående citater fra tre forskellige eksperter kredser om det samme budskab. Fremtiden for dansk økonomi ser ikke lys og klar ud. Anders Bjerre mener, at de politiske tiltag, som politikerne har indført, såsom pinsepakken, vil få negative konsekvenser for det danske boligmarked. Jens Lunde mener, at den lave rente udgør et usikkerhedsmoment, idet denne kan stige, men er danskerne klar og "polstret" til dette? Endelig mener Jakob Brøchner, at der er en boligboble i Danmark, og at de danske huspriser er stærkt overvurderede. Selvom eksperterne udtaler sig til hver sit dagblad og inden for hvert sit år (2003, 2004 og 2005), vidner deres fortælling om en fælles overbevisning, hvor enden er nær for det økonomiske opsving.

Mens banker og realkreditinstitutter talte om opturen, talte eksperterne om nedturen. Selvom eksperterne samlet set havde en fælles strategisk overbevisning, fik deres fortælling ikke lige så meget opmærksomhed i den offentlige debat, som f.eks. bankernes. Hvad kan dette skyldes?

Der kan være flere årsager. Én af dem kan være, at danskerne i deres framesetting havde samlet eksperternes udtalelser i en "kasse" (Davis and Goffman 1975), som de tillagde mindre betydning, end "kassen" med optimismesnak fra bankerne. Hertil kan man tilknytte en anden årsag, at vi grundlæggende er optimistiske af natur (O'Connell 2007). Advarsler om en snarlig nedtur, falder til jorden, når hovedparten af tilhørerne, lytterne og seerne kan konstatere, at det faktisk går meget godt, og er af den overbevisning at

⁹ 1999- skattejusteringen (pinsepakken): Som et led i sikringen af en bedre balance i det økonomiske opsving siden 1993 gennemførte regeringen (Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre), Socialistisk Folkeparti og Enhedslisten en skattejustering i juni 1998 der indeholdt en række langsigtede justeringer af den økonomiske politik (Pinsepakken). Et afgørende bidrag hertil var justering af personsattesystemet (<http://www.skm.dk/aktuelt/temaer/1999-skattejusteringen-pinsepakken>) (hentet d. 25.07.2018).

det vil fortsætte hermed. Den optimistiske tro på fremtidsudsigterne kan have været svær at vende for eksperterne.

Optimisme hviler på tanken om forventninger til fremtiden, som er rodfæstet i fortolkninger af fortiden (Peterson and Seligman 1984). Den forudgående finansielle nedtur var da IT-boblen bristede i 2000. De samfundsmæssige økonomiske konsekvenser af denne drev, forholdsvist, hurtigt over. Med dette in mente, kan det have haft en kontraproduktiv effekt på den danske optimisme og måske endda pustet til denne (Peterson and Seligman 1984).

Omvendt er optimisme og troen på alt er godt ikke altid en fordel for et samfund. I Danmark førte optimismen f.eks. til stigende huspriser. Optimismen kan have fået danskerne til at tage større satsninger med deres grundlæggende levevilkår såsom belåning af deres hus, køb af fritidshus mm., det kan skyldes, at en optimistisk adfærd fordrer til vedholdenhed kombineret med positive forventninger til fremtiden (Gibson and Sanbonmatsu 2004).

Strategiske overbevisninger kan samle meninger og holdninger til et givent emne. Derved er det muligt at styrke en fortælling, idet aktører med samme overbevisning kan danne en fælles fortælling. Da vi bl.a. overbevises ud fra vores moralske kompas, kan dette være udslagsgivende for, at nogle fortællinger får en større betydning og mere fremtrædende rolle i vores bevidsthed end andre (Lakoff 2004). Man bør dog ikke fokusere udelukkende på strategiske fortællinger med fælles overbevisning. Det skyldes, at forskellige strategiske fortælleudgangspunkter også kan være med til at påvirke adfærd, som følgende afsnit vil analysere nærmere.

5.43 Strategiske fortælleudgangspunkter

Et fortælleudgangspunkt er et grundlag hvorpå noget bygges eller opbygges. Det er det tidspunkt, hvorfra noget tager sin begyndelse (Jones and McBeth 2010; Shanahan et al. 2013). I årene op til krisens udbrud fandt flere strategiske fortællerudgangspunkter sted blandt de udvalgte aktører for denne opgave. I det følgende vil de forskellige aktørers fortælleudgangspunkter blive analyseret.

5.431 Forskellige udgangspunkter

"Et af de store problemer i prognoser er udgangspunktet. Hvis det er forkert, bliver prognosen det også," økonom i Dansk Industri, Klaus Walter Rasmussen (Anon 2002). De fortællinger som blev fortalt af de udvalgte aktører, havde hvert sit udgangspunkt og kom frem til hver sin "prognose" (hvilket blev analyseret i afsnit 5.3 Det individuelle lag – mikro) af den økonomiske situation i Danmark:

- Bankernes fortælling omhandlede den historisk lave rente og gode nye lånemuligheder.
- Mediernes fortælling tilsluttede sig optimismen og fortællingen om forbrugsfesten, men da flere store aktører, såsom Nationalbanken og Finanstilsynet råbte "vagt i gevær" i slutningen af 2004, ændrede deres fortælling sig, og de blev mere advarende.
- Politikernes fortælling var en appel til danskerne om at have tillid til de politiske tiltag såsom nye lånemuligheder, skattelettelser mm. Politikerne fortalte, at de havde kontrol over dansk økonomi og anså den for stærk og solid.
- Nationalbankens fortælling var pragmatisk. I begyndelsen af 00'erne var de optimistiske, men retorikken ændrede sig, og de kom efterhånden med mere markante udtalelser omkring 2004, hvilket er atypisk for dem. Endelig ændrede den negative fortælling sig paradoksalt nok til en lettere optimistisk mod afslutningen af den økonomiske optur.
- Eksperterne forsøgte at advare banker, politikere og danskerne om, at boligpriserne var nået et urealistisk højt niveau, og at en boligboble var nær.
- Finanstilsynet forsøgte at advare banker og realkreditinstitutter om konsekvenserne ved at rådgive om afdragsfrie lån og oveni dette ikke kræve kreditstilling fra låntagere. Deres advarsler gik på, at bankerne derved påtog sig for store risici.

Som det fremgår af ovenstående korte gennemgang af fortællingerne fra opgavens udvalgte aktører, tager disse afsæt og udgangspunkt i forskellige virkeligheder, kontekster, overbevisninger, holdninger, interesser, normer og værdier (Shanahan et al. 2013). Hver fortælling var unik og skal ses i forhold til den aktør, som var afsender, og ikke sammenlignes med de øvrige fortællinger, som fandt sted inden for samme periode. Det skyldes, at aktørerne med hver sit udgangspunkt mere eller mindre bevidst havde lagt vægt på forskellige fortælleelementer.

Man kan således ikke konkludere, at der var ét fortælleudgangspunkt, som var en mere korrekt "prognose" af dansk økonomi og boligmarkedet end andre. Med de forskellige udgangspunkter har hver fortælling indeholdt en bagvedliggende symbolik omkring fortællingens indhold, hvilket har gjort det muligt at kategorisere fortællingerne over en bred kam og skabe mening i dem, fordi fortællingerne besidder nogle generelle indholds- og formentendenser (Lakoff 1995; Thompson et al. 1990).

Form- og indholdstendenserne blev analyseret i afsnit 5.3 Det individuelle lag – mikro, hvor det fremgik, at alle fortællinger udspringer af en verden, hvori der eksisterer forskellige meninger og holdninger, som varierer og har betydning for, hvordan fortællingerne bliver fortalt og modtaget (Jones et al. 2014; Jones and Radaelli 2015; Pierce et al. 2014). De er en del af en social konstruktion, hvor hver aktør, ytrer sin fortælling ud fra sin virkelighedsopfattelse.

Der er en bundet relativitet i fortællingerne, som gør, at meninger om fortællingerne er bundet af kontekst, værdier og overbevisninger (Jones and McBeth 2010; Jones et al. 2014). F.eks. var bankernes tro på et stabilt og solidt boligmarked og en fortsat lav rente, med til at overbevise nogle danskere om den fortsatte optur, mens andre danskere kan have følt større identifikation med fortællingerne fra Finanstilsynet og eksperterne.

Med Narrative Actor Framework som teoretisk ramme for opgaven, har tilgangen til fortællinger været, at fortællinger har nogle strukturelle elementer, som adskiller dem fra øvrig kommunikation. De behandlede fortællinger har via det analytiske arbejde med dem vist, at de hver især besidder en *setting*, *character*, *plot* og *morale* (Jones and McBeth 2010; Jones et al. 2014). Disse elementer er unikke for hver fortælling og viser deres forskellige udgangspunkter og budskab. Samtidig viser de forskellige fortællinger, at de er bundet til individer, som kommunikerer gennem fortællingerne og deres fortælleform til andre individer, som agerer ud fra, hvordan de modtager fortællingen. Én fortælling modtages ikke ens af alle, da den analyseres og kategoriseres af det enkelte individ ud fra kontekst, værdier og overbevisninger (Jones and Radaelli 2015; Shanahan et al. 2013, 2014). De forskellige fortælleudgangspunkter vidner om, at fortællinger ikke kan måles og kategoriseres ud fra en lineær tankegang. De udspringer af forskellige udgangspunkter og vinder plads, betydning og indpas blandt sine modtagere ud fra disses indre overbevisninger, men også i forhold til kulturelle og institutionelle aspekter (Jones and McBeth 2010; Jones and Radaelli 2015; Shanahan et al. 2013).

5.44 Delkonklusion

I analysen af mesoniveauet – gruppelaget er tre strategiske elementer blevet analyseret; Strategiske gruppeinteresser, overbevisninger og fortælleudgangspunkter.

Først er den strategiske gruppeinteresse blevet undersøgt. I den forbindelse er der blevet set nærmere på den gruppeinteresse, som er opstået mellem Finanstilsynet, Nationalbanken og DØR. Finanstilsynet og Nationalbankens vurdering af overophedningen af dansk økonomi og DØRs "løsning" til at afhjælpe samme gør, at disse tre aktører danner en strategisk gruppeinteresse og en magtfuld fortælling. Det kan ikke udelukkes, at deres fortælling har medført en afdæmpet optimisme blandt nogle danskere, hvilket kan have haft spill-over-effekt på øvrige danskere.

Daværende erhvervsminister Bendt Bendtsen reagerede på ovenstående strategiske gruppeinteresse, og man kan anskue hans udtalelser ud fra flere teoretiske udgangspunkter. Hvis man tager afsæt i hypotesen om efficiente markeder (Fama 1970:383–417), agerer mennesket altid rationelt, fordi markederne er perfekte. Det vil sige, at danskerne er rationelle og vil ud fra denne hypotese vide, hvilken risiko de løb ved

at påtage sig risikable nye låntyper til finansiering af deres bolig. Den rationelle dansker ville have vidst, at en rentestigning ville kunne ændre de favorable forhold, som de nye låntyper gav og ville i så fald være afklaret med de konsekvenser, det kunne få for dem.

Omvendt kan man med afsæt i behavioural economics hævde, at flere danskere ikke altid er rationelt tænkende (Shiller 2015). I visse situationer og under visse omstændigheder, agerer individet ikke rationelt, der opstår en gruppetænkning, hvor det enkelte individ træffer beslutninger, som er påvirket af den generelle gruppeadfærd (Horgan 1996). Ud fra denne tankegang kan man kritisere Bendt Bendtsen og den daværende regerings afdragsfrie lån, som formentlig krævede større forsigtighed og omhu fra bankerne samt realkreditinstitutterne, men også større information og viden blandt danskerne for at vælge netop disse til finansiering af boliger.

Derefter blev strategisk overbevisning i forhold til fortællinger analyseret med afsæt i de danske bankers fortællinger om det økonomiske opsving, hvortil de ikke vurderede, at der var en boligboble til stede. Citater fra Nordea, Danske Bank og Jyske Bank blev analyseret, hvoraf det fremgik, at alle tre banker lagde vægt på boligmarkedets vigtige position i forhold til den overordnede samfundsøkonomi. Deres overbevisning blev til en fælles magtfuld fortælling, som givet har påvirket den offentlige debat og ikke mindst mening. Ord kan være magtfulde og ved at anvende dem i en strategisk sammenhæng kan de associationer og den grammatiske kodning, de aktiverer i hvert individ, have været med til at skabe en fælles overbevisning, som har ført til en fælles fortælling (Kahneman 2003). Derved kan bankernes strategiske overbevisning om det sunde boligmarked have skabt en fortælling, som har påvirket den offentlige debat og påvirket danskernes adfærd. Årsagen til dette skyldes, at framing påvirker os på både et bevidst og ubevidst plan. Framing kan endda påvirke os i en sådan grad, at vi ignorerer andre fortællinger, såsom kritiske varsler fra eksperter.

Netop eksperternes fortælling om dansk økonomi byggede på en fælles overbevisning om, at økonomien var på vej mod afgrunden. De kom derfor med advarsler om snarlig rentestigning, boligboble mm. Da vi som individer generelt er optimistiske af natur (O'Connell 2007), kan sådanne udmeldinger ikke undgås at have haft en kontraproduktiv effekt på danskernes adfærd og ført til mere optimisme og forbrug (Peterson and Seligman 1984). Denne reaktion fra danskerne kan understøttes af George Lakoffs syn på framing, hvor fakta skal passe ind i ens moralske kompas, hvis ikke fakta gør det, forkastes fakta. Derved beskrives frames som stærkt iboende, individuelt karaktertræk, som ethvert individ besidder. Dette kan samtidig delvist forklare, hvorfor nogle fortællinger, såsom bankernes, som formidler deres forståelse af fakta og virkeligheden accepteres, hvorimod eksperternes forkastes.

Strategiske overbevisninger kan samle meninger og holdninger til et givent emne. Derved er det muligt at styrke en fortælling, idet aktører med samme overbevisning kan danne en fælles fortælling og påvirke adfærd. Da vi bl.a. overbevises ud fra vores moralske kompas, kan dette være udslagsgivende for, at nogle fortællinger får en større betydning og mere fremtrædende rolle i vores bevidsthed end andre (Lakoff 2004).

Endelig er der blevet set nærmere på fortælleudgangspunkter. Disse omhandler, at enhver fortælling har et grundlag, hvorpå noget bygger eller opbygges. Det er det punkt, hvorfra noget tager sin begyndelse (Jones and McBeth 2010; Shanahan et al. 2013). Der var flere fortællinger i perioden op til den seneste finansielle krise, hvilket også fremgår af analysen på det individuelle lag – mikro. Hver fortælling var unik og skal ses i forhold til den aktør, som var afsender. Det skyldes, at med hver sit udgangspunkt har aktørerne mere eller mindre bevidst lagt vægt på forskellige fortælleelementer (Lakoff 1995; Thompson et al. 1990).

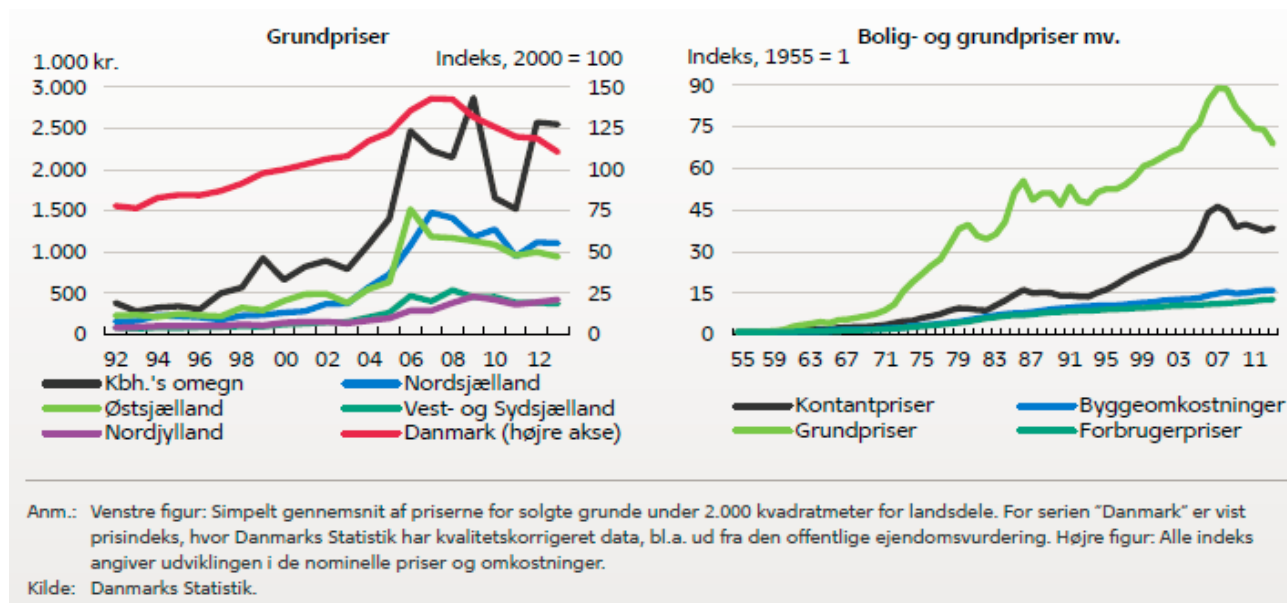
Hver af fortællingerne er en del af en social konstruktion, hvortil hver aktør, ytrer sin fortælling ud fra sin virkelighedsopfattelse. Samtidig er der en bundet relativitet i fortællingerne, som gør, at meninger om fortællingerne er bundet af kontekst, normer og værdier, overbevisninger samt kulturelle og institutionelle aspekter (Jones and McBeth 2010; Jones et al. 2014). Én fortælling modtages ikke ens af alle, og de forskellige fortælleudgangspunkter vidner om, at fortællinger ikke kan måles og kategoriseres ud fra en lineær tankegang. De udspringer af forskellige udgangspunkter og vinder plads, betydning og indpas blandt sine modtagere på forskellig vis (Jones and McBeth 2010; Jones and Radaelli 2015; Shanahan et al. 2013).

5.5 Kulturelle og institutionelle lag (makro)

Det sidste lag, makroniveauet, undersøger, hvordan institutioner og kulturer påvirker udformningen af processer og udfald af fortællinger. Aktørerne som undersøges i opgaven, repræsenterer forskellige institutioner og organisationer, hvorfor det er interessant at undersøge, hvordan institutioner og kulturelle aspekter påvirker og skaber fortællinger samt har en indvirkning på adfærd.

Det fortolkningsorienterede socialkonstruktivistiske perspektiv kan kobles til fortællinger, idet kultur og fortællinger repræsenterer en mening, der ligger langt dybere end fortællingens primære budskab. Denne mening er defineret ud fra den sociale sammenhæng, hvor individet handler ud fra sin definition af fænomenet sammen med den kollektive meningsdannelse, hvor de samme handlinger kan tillægges forskellige betydninger (Schultz 1990). Med et sådant perspektiv bliver kulturen stadig noget fælles, blot ikke noget ens. Det fælles henviser her til, at den samme virkelighed bliver genstand for lokal meningsdannelse.

Ovenstående perspektiv på kultur og dennes indvirkning på bl.a. fortællinger og adfærd vidner om, at de samme fortællinger kan tolkes forskelligt, alt efter hvilket individ der lytter, ser og hører. Dette kan ses i tal og data i forhold til udviklingen i boligpriserne igennem den undersøgte periode på tværs af regioner i Danmark. Af nedenstående figur 6 fremgår det, at trods den generelle danske optimisme, var der lokale forskelle i forhold til huspriserne i Danmark. Dette kan indikere, at ikke alle reagerede lige optimistisk på de fortællinger, som er blevet undersøgt.

Figur 6: Grundpriser i udvalgte landsdele og udvikling i boligpriser, byggeomkostninger, grundpriser og forbrugerpriser. Kilde Danmarks Statistik

Af ovenstående figur ses det, at grundpriserne for boliger steg over den analyserede periode, dog er der en tendens til, at priserne steg mest i Københavns omegn, Nordsjælland og Østsjælland. Dette kan forklare, at der var regionale forskelle i fortællingerne, og at nogle danskere var mere optimistiske end andre, hvorfor de nævnte regioners priser steg mere end de øvrige. Det skyldes formentlig også, at de nævnte regioner tillægges en større værdi grundet beliggenhed i forhold til hovedstaden, arbejdspladser og uddannelsesinstitutioner, den status de giver etc. Dette skal formentlig kombineres med grundpriserne, som har haft en tydelig langsigtet tendens til at stige, jf. figur 6 (højre). Det afspejler, at den økonomiske vækst har øget efterspørgslen efter jord, bl.a. til bolig. Det er relevant at inkludere jordpriserne i en model for boligpriserne, fordi kontantprisen på en bolig består af to elementer, nemlig prisen på selve boligen og prisen på jord. Hvor stor vægt der lægges på hver af dem, afhænger af knapheden på jord, som varierer på tværs af landet. Det fremgår af figur 6, at der er forskel i landet på, hvor meget boligudgifterne udgør af den disponible indkomst. I byerne, hvor jorden er knap, er priserne derfor relativt højere end priserne i

provinsen. Den tiltagende urbanisering bevirker en forskydning mod, at flere i byerne har højere boligudgifter i forhold til indkomsten. Så længe denne tilpasning foregår, udgør boligudgifterne en større andel af husholdningernes indkomst, hvilket gør, at boligmarkedets prisniveau har en stor indvirkning på danskernes rådighedsbeløb (Dam et al. 2014:55–56).

Det fortolkningsorienterede socialkonstruktivistiske perspektiv åbner op for, at den individuelle fortolkning af en fortælling skal kobles med den kollektive meningsdannelse. Den kollektive meningsdannelse kan have skabt en fælles fortælling og forståelse af, at ejendomme i Københavns omegn, Nordsjælland og Østsjælland var attraktive af den ene eller den anden årsag, hvorfor disse steg mere i pris i forhold til det øvrige boligmarked. Kultur består af fundamentale relationer og sociale konstruktioner, som opstår imellem mennesker, der under en eller anden form interagerer. Det behøver ikke at betyde, at der udvikler sig faste regler for den måde, man interagerer på, men det betyder, at der er mulighed for, at mennesker udvikler relationer, som de finder meningsfulde, og som påvirker deres handlinger (Schultz 1990).

Over tid har fortællinger vist sig at danne en fælles tankegang og "*cultural capture*" (Kwak 2013), hvor politikere og embedsmænd, forstår verdenen på samme måde (Hansen 2016:9). Årene op til den seneste finansielle krise er ikke en undtagelse i den sammenhæng. Danske politikere agerede ud fra en kollektiv opfattelse af, at deregulering af den finansielle sektor var at foretrække, hvilket de tidligere gennemgik citerer fra blandt andre Mogens Lykketoft, Bendt Bendtsen og Thor Pedersen understreger. Dette sås ved skattestop, lav rente og indførelsen af afdragsfrie lån. Politikerne blev ikke bestukket eller fysisk presset til at lade markederne regulere sig selv, de var blot af den fælles overbevisning, at dette var bedst for Danmark og dansk økonomi. Konsekvensen af politikernes deregulering var bl.a., at den finansielle sektor opfandt nye finansielle, komplekse produkter, som man ikke tidligere havde set på det finansielle marked. Derfor vidste man ikke, hvordan disse ville blive modtaget eller skulle reguleres (Kwak 2013).

Cultural capture fandt ikke kun sted blandt danske politikere, også medierne blev fanget i deres eget spin. Det kan således ikke udelukkes, at nogle medier ubevidst har bragt historier og bidraget til en fortælling om den sunde danske boligøkonomi, selvom noget underbevidst måske har fortalt dem, at denne historie også måtte have en anden side. Derved kan medierne have været biased af deres egen kulturelle meningsdannelse og bragt historier, som annoncører og andre finansielle interesser ønskede, fremfor at grave dybere i sandheden (Dyck, Moss, and Zingales 2013). Denne antagelse kan understøttes af, at de annoncører, som finansierer mange dagblade, tv- og radiostationer, ikke ønsker at miste kunder, hvorfor historier om netop deres ansvarsløse adfærd ikke ønskes bragt i et medie, som de kan være medejere af (Dyck et al. 2013).

Bankerne kan heller ikke se sig fri for at have været fanget i en cultural capture. Dette har professor i økonomi fra Oxford universitet, Simon Wren-Lewis, bl.a. beskrevet således: *“Because financial economists need to be good at telling stories that their clients find sympathetic, their worldview tends to be one where a smaller state is good for the economy, higher taxes on top incomes are a bad idea, markets are generally efficient and regulation is harmful.”*¹⁰

Simon Wren-Lewis bidrag til debatten om cultural capture kan forklare, hvorfor nogle banker og navnlig bankrådgivere, kan have anbefalet nye låntyper til deres kunder og talt for en generel deregulering af banksektoren i perioden op til den seneste finansielle krise. Disse fortællinger har givetvis skadet nogle danske forbrugere, men hvis man anskuer bankernes handlinger ud fra et cultural capture perspektiv, har bankerne ikke vildledt forbrugerne og været i ond tro. De har blot vejledt dem ud fra deres opfattelse af og fortolkning af verdenen omkring dem (Kwak 2013).

Cultural capture, vidner om, at ens verdenssyn påvirkes af den linse, man ser med, og når vi samtidig lever i en verden, som er under konstant forandring, opstår mønstre af meningsstrukturer hos alle individer, der fortolker virkeligheden ud fra disse strukturer (Schultz 1990). Som det fremgår oven for kan flere individer dele den samme opfattelse af virkeligheden og danne en fælles forståelse, som kan spredes via fortællinger. Der opstår således en interdependens mellem kultur og fortællinger, som påvirker og påvirkes af hinanden. Det er ikke kun kulturer, som påvirker fortællinger og adfærd. Disse påvirkes også af institutioner.

5.52 Institutionelle aspekt

Hvis man anskuer institutioner ud fra Douglas Norths begrebsapparat, eksisterer der to typer af institutioner. De formelle og de uformelle. Formelle institutioner indeholder alle skrevne regler og love, mens uformelle institutioner er mere abstrakte såsom kultur, normer og værdier. Det er kontekstbestemt, om det er de formelle eller de uformelle institutioner, som dominerer i et samfund. Op til den seneste finansielle krise var det primært de uformelle institutioner, som dominerede. Dette sås i den deregulering af dansk økonomi som fandt sted og den manglende lovgivning af f.eks. finansielle produkter såsom derivater.

Dog er det vanskeligt at ændre, hvilken institution der er mest styrende og dominerende i et samfund. Det skyldes, at samfund er stiafhængige. Det vil sige, at når først et samfund har valgt at følge en ”sti”, er det meget vanskeligt at ændre til en anden (North 2005). Selvom forandring konstant finder sted, og

¹⁰ <https://mainlymacro.blogspot.com/2014/12/bond-market-fairy-tales-part-1.html> (en blog af professoren selv, som indeholder indlæg af interesse for økonomer og øvrige interesserede) (hentet d. 22.07.2018)

graden af forandring bl.a. afhænger af konkurrence mellem organisationer, så er "stien" at sammenligne med en supertanker, som ikke bare kan ændre kurs efter behov og ønske. Ligesom når den politiske linje er lagt, og finansloven vedtaget, er det ikke muligt at få implementeret en masse ny regulering og nye love over en nat. I relation til Danmark var det således ikke lige til for de danske politikere at få vedtaget nye og flere love, implementere disse og opnå en hurtig effekt på det danske boligmarked. Trods eksperternes, Nationalbankens og Finanstilsynets opråbende fortællinger om en overophedning af dansk økonomi, var det ikke muligt at stoppe supertankeren og få denne til at ændre kurs i tide. Dette understreger, at den politiske fortælling var meget stærk inden for den undersøgte periode, hvorfor en ændring af denne ville være det samme som at erkende, at fortællingen om en solid dansk boligøkonomi var det purre opspind. Nogle politikere kan have ønsket at ændre fortællingen, mens andre kan have modarbejdet og fastholdt et glansbillede, som gennem årene gradvist krakelerede. Andre politikere kan have været af den opfattelse, at kursen var korrekt, og at en kovending ville være ødelæggende for økonomien. De mange forskellige meninger og overbevisninger har i sidste ende fastholdt en status quo i forhold til synet på dansk boligøkonomi og beholdt Danmark på den uformelle "sti".

Det er dog muligt at ændre et samfunds "sti", men det foregår gradvist og er en langsommelig proces. Dog kan en voldsom hændelse, som f.eks. en krise være med til at påvirke de samfundsmæssige strukturer så kraftigt, at "stien" ændres, så samfundet går fra at være primært styret af uformelle til formelle institutioner (North 2005). Et sådan skift til en ny sti, sås ikke alene i Danmark, men også i det øvrige Europa og USA, da finanskrisen udbrød. Indførsel af Basel III, bankpakker mm. var alle nye love og regler, som blev vedtaget og indført forholdsvist hurtigt, da flere samfund stod over for den realitet, at deres "sti" ikke længere eksisterede, den var eroderet og væk. En ny virkelighed var en realitet, og en ny "sti" blev valgt.

I forlængelse af ovenstående analyse af institutioners indvirkning på fortællinger og adfærd, kan man diskutere, om det er mest fordelagtigt, at et samfund er styret af primært formelle eller uformelle institutioner. Ifølge North er forudsætningen for, at markeder fungerer, at der eksisterer nogle "spilleregler", altså nogle formelle institutioner, som organisationer og andre aktører kan agere inden for (North 2005). Den keynesianistiske fortælling vil fokusere på, at markederne har en tendens til at blive ustabile og på baggrund af dette, har staten og politikerne grund til og mulighed for, at stabilisere økonomien og regulere "markedsfejle" (Kindleberger 2018; Minsky 1977, 1986). Andre neoklassiske økonomer vil fokusere på en fortælling om, at markederne altid vil bringe sig selv i ligevægt, og at staten og politikerne skal holde sig fra at regulere økonomien (Dore 2008; Mukunda 2014). Uanset om man er tilhænger af fortællingerne, der støtter regulering eller ej, kan man med rette sige, at når et samfund

vælger at adoptere nogle kulturelle normer og værdier om hhv. formelle eller uformelle institutioner, vil virkelighedsopfattelsen ændre sig herefter (North 2005; Shiller 2017).

5.6 Delkonklusion

Det sidste lag i opgavens framework er det kulturelle- og institutionelle lag, som opererer på makroniveau. Her er det blevet undersøgt, hvordan institutioner og kulturer påvirker udformningen af processer og udfald af fortællinger.

Det kulturelle aspekt påviste, at via det fortolkningsorienterede socialkonstruktivistiske perspektiv kan der påvises en interdependens mellem fortællinger og kultur. I relation til opgavens problemformulering fremgår det af analysen, at det ikke kan udelukkes, at en kollektiv, regional meningsdannelse har påvirket den danske optimisme op til den seneste finansielle krise. Dette spejlede sig bl.a. i regionale boligprisstigninger.

Samtidig viste analysen, at over tid kan fortællinger skabe en fælles tankegang og *cultural capture*, hvor flere aktører forstår verdenen på samme måde. F.eks. viser analysen, at de danske politikere i den undersøgte periode mente, at en deregulering af dansk økonomi var at foretrække, hvor konsekvensen af politikernes deregulering bl.a. var, at den finansielle sektor opfandt nye finansielle, komplekse produkter, som man ikke tidligere havde set på det finansielle marked. Derfor vidste man ikke, hvordan disse ville blive modtaget samt om, og i givet fald hvordan, disse skulle reguleres (Kwak 2013).

Cultural capture fandt også sted blandt de danske medier, som i starten af 00'erne bidrog til en fortælling om den sunde danske boligøkonomi, selvom de måske har haft en formodning om, at denne historie også måtte have en anden side. Derved kan medierne have været biased af deres egen kulturelle meningsdannelse og bragt historier, som annoncører og andre finansielle interesser ønskede, fremfor at grave dybere i sandheden (Dyck et al. 2013).

Bankerne har også været fanget i en cultural capture, hvorfor nogle banker og navnlig bankrådgivere, kan have anbefalet nye låntyper til deres kunder og talt for en generel deregulering af banksektoren i perioden op til den seneste finansielle krise. Disse fortællinger har givet skadet nogle danske forbrugere, men hvis man anskuer bankernes handlinger ud fra et cultural capture perspektiv, har bankerne ikke vildledt forbrugerne og været i ond tro. De har blot vejledt dem ud fra deres opfattelse af og fortolkning af verdenen omkring dem (Kwak 2013).

Endelig blev det undersøgt, hvordan institutioner påvirker fortællinger og adfærd. Jævnfør Douglas Norths begrebsapparat eksisterer der to typer af institutioner. De formelle og de uformelle. Op til den seneste finansielle krise var det primært de uformelle institutioner, som dominerede i det danske samfund. Dette

sås i den deregulering af dansk økonomi, som fandt sted og den manglende lovgivning af f.eks. finansielle produkter såsom derivater mm.

Analysen beskrev også, at ethvert samfund er stiafhængig. Det vil sige, at når først et samfund har valgt at følge en "sti", er det meget vanskeligt at ændre til en anden (North 2005). Når den politiske linje er langt og finansloven vedtaget, er det ikke muligt at få implementeret store mængder ny regulering og nye love hurtigt, det tager tid. Trods eksperternes, Nationalbankens og Finanstilsynets opråbende fortællinger om en økonomi, som var på vej mod afgrunden, var det ikke muligt at stoppe supertankeren. Politikerne reagerede først, da det var for sent. En voldsom hændelse, som f.eks. en krise kan være med til at påvirke de samfundsmæssige strukturer så kraftigt, at "stien" ændres, således at et samfund går fra at være primært styret af uformelle til formelle institutioner (North 2005). Et sådan skift til en ny "sti" opstod i Danmark, og øvrige lande, da krisen udbrød. Det skyldtes dels, at "stien" var kollapsede, dels at navnlig den finansielle sektor havde behov for regulering for at komme på fode igen.

Man kan diskutere, om det er mest fordelagtigt for et samfund at være styret af formelle eller uformelle institutioner. Dette afhænger af ideologisk overbevisning, økonomiske vurderinger mm. Man kan dog grundlæggende sige, at både kultur og institutioner påvirker fortællinger og adfærd, hvilket bl.a. ses i et samfunds meningsdannelse og virkelighedsopfattelse (North 2005; Shiller 2017).

Del 6 - Diskussion

I følgende afsnit vil kategoriseringen af helte, skurke og ofre blive diskuteret. I den forbindelse vil der ske en meningsudveksling mellem forskellige teoretikere, professorer og fagfolk, hvortil deres bidrag til diskussionen af "roller" vil blive fremført.

6.1 Den gode, den onde og.....

I analysen af opgaven blev hver af de undersøgte aktører kategoriseret som enten en skurk, en helt eller et offer. Denne kategorisering kan være forbundet med en form for subjektiv bias til trods for, at den har taget afsæt i de fortællinger, som er blevet analyseret. Når man gør sig til overdommer, om nogle er gode, onde eller ofre, skabes en underliggende normativ forudsætning for, hvad der er god og ond adfærd. I forbindelse med tidligere kriser og syn på den finansielle sektors position i samfundet, har man talt om, at navnlig bankerne havde bevæget sig fra at være en tjener af folket til at være en herre over folket. Dette har blandt andre Rudolf Hilferding beskrevet. Hilferding udtrykte i sit hovedværk, *Das Finanzkapital*, fra 1910 at finanskapitalens herredømme førte naturligt til kapitaleksport og dermed til imperialisme. I sin bog beskriver Hilferding således, hvordan bankernes hierarkiske position i samfundet har ændret sig, ligesom han beskriver deres grådighed mm. (Hilferding 1910). Igennem historien har bankernes "rolle" som hhv.

tjener og herre ændret sig lige så volatilt som de økonomiske konjunkturer. Dette er interessant, idet det indikerer, at det er muligt at ændre en "rolle" fra helt til skurk.

Hvis man anskuer kategoriseringen af skurke, helte og ofre i et mere objektivi perspektiv, kan man hævde, at ingen hverken er mere det ene fremfor det andet. Som Franco og Zimbardo udtrykker det:

We are all, under the right conditions, capable of both evil and heroism. It is most accurate to describe the life of a human as a combination of both, whether they are conscious of it or not. (Franco and Zimbardo 2006).

Af citatet fremgår det, at vi alle besidder både gode og dårlige egenskaber, som kan komme til udtryk i god og dårlig adfærd. Deri ligger en implicit antagelse om, at hvis vi både kan være gode og onde, må der være udslagsgivende begivenheder i vores liv, hvor vi overvejende er det ene mere fremfor det andet. Vi kan dermed skifte mellem "rollerne". Netop inden for Narrative Policy Framework taler man således om det såkaldte *devil-shift and angel-shift* (Shanahan et al. 2013:469–70). Disse djævl- og engleskift opstår, når f.eks. en aktør befinder sig i en position, hvor han/hun føler sig truet og ved, at den fortælling han/hun beretter, vil blive undermineret af en anden. I en sådan situation vil en aktør skifte og blive til en "djævel", som mere eller mindre bevidst modarbejder den vindende dominerende fortælling. Omvendt kan en aktør foretage et "engleskift", hvis han/hun føler sig håbeful og mener, at den fortælling han/hun beretter skaber større identifikation blandt sine tilhørere (Shanahan et al. 2013). I forskellige samfundsdebatter vil der således ofte opstå sådanne "djævl-engleskift", som indikerer, at mennesket ikke er ondt eller godt, men kan være begge dele, alt afhængig af omstændigheder og hændelser som finder sted.

Den humanistiske psykolog Abraham Maslow mener, at mennesket er grundlæggende godt og modsiger derved Shanahan et al. samt Franco og Zimbardo. Maslow mener, at mennesket kun bliver lidelsesfuldt eller destruktivt som følge af uheldige livsvilkår, som konsekvens heraf påvirkes menneskets adfærd i en negativ retning. I sin berømte behovspyramide, er den bærende idé, at nogle behov, f.eks. fysiologiske behov, er stærkere end behov for sikkerhed og skal tilfredsstilles, før andre behov kan opfyldes (Maslow 1943). Hvis de grundlæggende behov ikke er tilfredsstillet, vil individet have svært ved at udvikle sig. Maslows teori om menneskets motivation og udvikling kan udfordres ved, at individer, som dvæler ved deres nuværende tilstand, kan misunde andre individer, som har mere end dem selv og er på et andet stadie/niveau i behovspyramiden. Derved åbnes der op for, at ulighed kan være med til at frembringe ondskab i os.

"Inden for socialpsykologien er vi meget interesserede i, hvordan sociale forhold påvirker enkelte personer. Vi har derfor historisk beskæftiget os med: For det første i hvilket omfang ondskab er et individuelt

fænomen. For det andet om den opstår i særlige situationer. Eller for det tredje om samfundet skaber fænomenet." lektor i socialpsykologi ved Institut for Psykologi, Sven Mørch, Københavns Universitet¹¹

Ondskab vil, ifølge Sven Mørch, opstå når et menneske kan distancere sig fra sine medmennesker. Dette sker f.eks. ved dæmonisering når nogle mennesker placere andre mennesker i en kategori, hvor det er acceptabelt at skade dem. Enten fordi det passer ind i "de ondes" kram, eller fordi "de onde" mener, at en ideologi giver dem ret til det. Samtidig kan mange handlinger, som vi kalder onde, være relateret til, at vi kan have svært ved at kategorisere andre mennesker som anderledes end os selv. Man dæmoniserer dem og legitimerer ens (be)handling i forhold til dem. Spørgsmålet er, om det i de enkelte tilfælde er samfundet eller det enkelte menneske, der skaber kategorierne.

Uanset om det er samfundet, eller det enkelte menneske der skaber: Det gode, det onde, ofre, helte og skurke, så kan det ikke udelukkes, at fortællinger ligeledes bidrager til fordelingen af "roller" (Schank and Abelson 1977). Det skyldes, at fortællinger skaber en fiktiv virkelighed, som fungerer og eksisterer parallelt med den reelle virkelighed. I fortællingernes virkelighed tror hvert individ på fortællinger om f.eks. penge, aktier og boligpriser. Individet tror på historien om, at noget har en større værdi end noget andet. Denne tro er fundamentet for, hvorfor nogle objekter stiger i pris, mens andre falder. Det skyldes, at vi kollektivt er blevet enige om, at f.eks. boliger har en værdi, som kan stige og falde, grundet nogle forskellige faktorer, som påvirker værdien i opad- eller nedadgående retning (Shiller 2015, 2017). I vores behov for at forstå den virkelighed vi er en del af, kan fortællingerne skabe en forklaring på fænomener og hændelser (Brown 1991; Shiller 2017:972). I den forbindelse kan det ikke udelukkes, at den egenskab fortællinger har til at markere magtforhold, hvor medlemmer fra én gruppe kan konspirere mod én eller flere andre, udgør en central faktor, når "roller" fordeles. Der opstår en konspiration, som er iboende i det menneskelige sind, hvor der kan opbygges en afskærmende "mur" over for fjender (Gächter S.; Fehr 2000). På denne måde indeholder fortællinger et kulturelt magtelement, som kan anvendes bevidst eller ubevidst af individet afhængig af, om det føler sig truet eller ej af omstændighederne (Pace-Schott 2013). Fortællinger er, som nævnt tidligere afgørende for kulturel og institutionel forandring samt ultimativt økonomisk adfærd (Shiller 2017:972), hvorfor "rolletildelingen" kan finde sted grund af uformelle regler (North 2005). Det kan også skyldes, at vi som individer har et behov for at forstå begivenheders udfald, hvor "rolletildelingen" kan hjælpe til at skabe mening i en kaotisk kontekst (Brooks 1992:749; Klages 2006:33). Det er vanskeligt at sige, hvorfor nogle fortællinger spredes, mens andre ikke gør, og hvorfor nogle aktører bliver udråbt til skurke og andre helte.

¹¹ (<https://videnskab.dk/kultur-samfund/pa-jagt-efter-ondskabens-dna>) (hentet d. 25.07.2018)

Del 7 - Konklusion

Denne opgave havde til formål at undersøge og analysere de fortællinger, som var med til at påvirke den optimisme, der opstod forud for den seneste finanskriser, og hvordan disse var med til at skabe en boligboble i Danmark. I den forbindelse er der blevet set nærmere på, hvordan fortællinger, "herd behaviour" mm. kan forklare de adfærdssændringer, som påvirkede danskernes boligkøb op til den seneste finanskriser.

I forlængelse af ovenstående er der i opgaven blevet set på forskellige udvalgte relevante aktørers indvirkning på disse fortællinger på baggrund af udtalelser i diverse medier, rapporter mm. Der er bl.a. blevet set på dels tekstuelle, dels verbale udtryksformer. Ydermere er der blevet set nærmere på hvilke aktører, der var de mest dominerende i forhold til fortællingerne, og hvilke bevæggrunde der kunne ligge bag dette.

Det teoretiske grundlag for opgaven er baseret på Narrative Actor Framework (NAF), som tager afsæt i Narrative Policy Frameworks (NPF) teoretiske fundament, som anskuer verden gennem en socialkonstruktivistisk "linse". Dog adskiller NAF sig fra NPF ved, at det ikke udelukkende er politiske processer, som danner grundlag for opgavens analyse, men derimod flere forskellige udvalgte aktører. Fokus for NAF er at analysere samfundsøkonomiske aspekter relateret til boligøkonomi, som anskues som korreleret til fortællinger og meninger, idet forskellige aktører er involveret i denne kobling (Jones and Radaelli 2015:341).

De empiriske data for opgaven bygger på både primære og sekundære data. De primære data tager udgangspunkt i de observationer, som undertegnede har indsamlet fra udvalgte medier. De sekundære data er valgt ud fra bøger, artikler og undersøgelser mm., som understøtter de indsamlede observationer. Data er blevet analyseret i forhold til opgavens teoretiske ramme, hvortil fortællinger om optimismen er blevet identificeret.

Det metodiske grundlag for opgaven er socialkonstruktivismen, som anskuer virkeligheden ud fra, at konstruktioner om denne bliver skabt og forandret via sociale relationer. Al erkendelse er baseret på sociale relationer. I analysen er forskellige fortællinger blevet identificeret, som opstår og udbredes via sociale relationer. De forskellige fortællinger og deres udvikling i den undersøgte periode vidner om, at viden ændrer sig, og der er forskellige sandheder om en sag. De er en konstruktion, som kunne været blevet opfattet anderledes, hvis perspektivet på opgaven havde været et andet.

Der var flere årsager til, at optimismen voksede op mod den seneste finansielle kriser. Dette sås først og fremmest i forbrugertillidsindekset CCI, som netop måler forbrugernes optimisme i forhold til, hvordan de

ser økonomien vil være i fremtiden. Samtidig ses det i samme periode, at boligpriserne samt boligudbuddet steg. Den generelle optimisme skyldtes flere årsager. For det første var renten faldet ganske markant og var nede på et (på daværende tidspunkt) historisk lavt niveau. For det andet var beskæftigelsen i Danmark holdt oppe på et højt niveau, mens ledigheden var historisk lav. For det tredje var der løbende kommet nye låneformer på markedet, som havde gjort det billigere at låne penge til boligen. For det fjerde var befolkningens velstand stigende, reallønnen steg, og boligen prioriteres fortsat meget højt. Folk fik med andre ord bedre råd til at bruge flere penge på boligen. Det var ikke kun i tal og data, at optimismen kunne spores.

Der var også flere fortællinger, som bidrog hertil. Nogle af disse er blevet behandlet i denne opgave. Hver af de undersøgte aktører har haft deres fortælling, som har påvirket optimismen i større eller mindre grad. Fortællinger er især interessante, fordi vi bruger dem mere eller mindre bevidst (Pace-Schott 2013) til at overveje, handle og beslutte ud fra (Jones et al. 2014; Pierce et al. 2014; Shanahan et al. 2013). De former vores holdninger og verdenssyn (North 2005), samtidig med, at de præger vores adfærd.

Med udgangspunkt i NAF, blev der i analysen af mikroniveauet – det individuelle lag undersøgt, hvordan fortællinger formes og interagerer med den offentlige mening (Jones and McBeth 2010:343). Hertil blev der set på, hvordan fortællinger danner en (ny) offentlig mening og har været med til at påvirke til den øgede optimisme i Danmark.

Den første aktør som blev undersøgt, var de danske banker, som i deres fortælling opfordrede danskerne til at tage lån i friværdien i deres boliger og afskrev muligheden for en boligboble, selv få måneder før finanskrisen indtraf. Denne opfordring blev dog fulgt op af en forsigtig advarsel om, at boligmarkedet var og er volatilt i forhold til ændring i skatteregler mm., men disse advarsler fik ikke meget spalteplass i pressen. Det kan også tænkes, at netop fortællinger om et volatilt boligmarked strider imod bankernes forretningsmæssige grundlag, da fortællinger om dette, kan være med til at skræmme kunder væk.

Det har formentlig ikke kun været bankerne, som skulle holde på "kunderne"/læserne/seerne. Medierne, den anden undersøgte aktør, har med deres dramatiske fortællinger ikke været tilbageholdende med at fremstille boligmarkedet i et meget gunstigt lys uden at tænde advarselsslamperne. Navnlig fra 2000-2005 er fortællingerne om millionformuer i murstenene ikke atypiske. Fra 2005 og frem til krisens udbrud ændrer flere mediers holdning, hvor de tilslutter sig advarsler fra andre aktører: Nationalbanken, eksperterne og Finanstilsynet. Om medierne var danskernes "vagthund" op til den seneste krise kan diskuteres. De formidlede den virkelighed, de så og afkodede i samfundet.

En tredje samfundsaktør som påvirkede den danske optimisme var de danske politikere. Som formidlere af politiske budskaber "krydrer" de disse med retoriske virkemidler, som gjorde det svært for modtagere at sondre mellem fakta og (delvis) fiktion (Shanahan et al. 2011). Op til den seneste krise skabte politikerne en fortælling om en velfungerende sund boligøkonomi, som kan have skabt tryghed og dannet en social accept af de politiske fortællinger. Da nogle danskere ikke har haft svært ved at identificere sig med politikernes fortælling, har flere fulgt flokken og ageret som denne for at undgå at stå udenfor og evt. gå glip af "festen" (Raafat et al. 2009; Shiller 2015).

Nationalbanken var en fjerde aktør, som havde svært ved at identificere sig med de danske politikeres fortællinger om det bundsolide danske boligmarked. Fortællingen fra Nationalbanken var ikke entydig, men ændrede sig i løbet af den undersøgte periode. I perioder var den optimistisk, mens den i andre var pessimistisk. At det er muligt at identificere markante ændringer i Nationalbankens fortællinger er bemærkelsesværdigt, da netop udtalelser fra en så toneangivende "spiller" gør, at hver en udtalelse bliver nøje vurderet og markante udtalelser fra denne aktør er en sjældenhed, da de ønsker at undgå at skabe panik i markedet.

Den femte aktør var eksperterne, som stort set i hele den undersøgte periode udtrykte skepsis over for den danske vækst og optimisme i forhold til boligmarkedet. Deres advarende fortælling om en boligboble, som var undervejs, havde ikke mange tilhørere, da man kunne konstatere, at huspriserne ikke faldt, men derimod steg. Samtidig kan eksperternes analyser med akademiske vendinger og en underliggende arrogance have medført, at deres advarende budskab gik tabt.

Det var ikke kun eksperterne som forsøgte at advare danskerne. Finanstilsynet prøvede også at advare flere aktører bl.a. bankerne, realkreditinstitutterne og den danske befolkning. Finanstilsynets fortælling omhandlede en bekymring for, at bankerne og realkreditinstitutterne var for rundhåndede med risikovurderingen af deres kunder. Samtidig indikerede danskernes interesse for køb af boliger, at markedet kunne være inficeret (Shiller 2017) af spekulation, hvilket kunne ende med en boligboble.

Det er diskutabelt, om danskernes optimisme var resultat af idéen om det fornuftige menneske, som blev sat på prøve. I analysen af mesoniveauet, som har set nærmere på gruppelaget, er tre strategiske elementer blevet analyseret; Strategiske gruppeinteresser, overbevisninger og fortælleudgangspunkter.

Undersøgelsen af den strategiske gruppeinteresse viste, at den gruppeinteresse, som opstod mellem Finanstilsynet, Nationalbanken og DØR udgjorde en magtfuld fortælling om den kritiske tilstand, som dansk økonomi, navnlig boligmarkedet, befandt sig i. Det kan ikke udelukkes, at deres fortælling har medført en

afdæmpet optimisme blandt nogle danskere, hvilket kan have haft spill-over-effekt på øvrige danskere. Dog har data for denne opgave, ikke understøttet en sådan reaktion.

Daværende Erhvervsminister Bendt Bendtsen reagerede på ovenstående strategiske gruppeinteresse i et interview til dagbladet Politiken. Der blev hans udtalelser i interviewet analyseret ud fra bl.a. hypotesen om efficiente markeder (Fama 1970:383–417). Man kan ud fra denne hypotese hævde, at Bendt Bendtsen havde ret i, at rationelle danskere ville vide, hvilken risiko de løb ved at påtage sig risikable nye låntyper til finansiering af deres bolig og ville vide, hvilke konsekvenser en rentestigning ville have for deres situation. Omvendt kan man med afsæt i behavioral economics hævde, at flere danskere ikke altid er rationelt tænkende (Shiller 2015). De irrationelle danskere ville ikke agere rationelt på f.eks. nye låntyper i markedet, hvorfor man ud fra denne tankegang kan kritisere Bendt Bendtsens retorik og argumentation.

Analysen af strategiske overbevisninger tog afsæt i de danske bankers fortællinger om det økonomiske opsving og deres vurdering af, at der ikke var en boligboble til stede. Citater fra Nordea, Danske Bank og Jyske Bank blev analyseret, hvoraf det fremgik, at alle tre banker lagde vægt på, boligmarkedets vigtige position i forhold til den overordnede samfundsøkonomi. I stedet for at advare om en boble, appellerede de til politikerne om mere støtte og initiativer til at bidrage til væksten og opsvinget. Deres fælles overbevisning viser, at ord kan være magtfulde og ved at anvende dem i en strategisk sammenhæng, kan de associationer og den grammatiske kodning, de aktiverer i hvert individ, være med til at skabe en fælles overbevisning og en fælles fortælling (Kahneman 2003). Det kan ikke udelukkes, at bankernes strategiske overbevisning om det sunde boligmarked har skabt en fortælling, som har påvirket den offentlige debat og påvirket danskernes adfærd.

Det er ikke alle fortællinger, som påvirker os ens, det skyldes, at framing påvirker os på både et bevidst og ubevidst plan. Framing kan tilmed gøre, at vi ignorerer nogle fortællinger. Eksperternes fortælling om dansk økonomi var en advarsel om, at økonomien var på vej mod afgrunden. De advarede om snarlig rentestigning, boligboble mm. Dog virker det ikke til, at deres fortælling blev lige så magtfuld og dominerende som bankernes. Det kan skyldes, at vi som individer generelt er optimistiske af natur (O'Connell 2007). Derfor kan negative udmeldinger fra eksperterne have haft en kontraproduktiv effekt og måske endda ført til mere optimisme og forbrug blandt nogle danskere (Peterson and Seligman 1984). Eksperternes fælles overbevisning passede ikke ind i danskernes optimistiske moralske kompas, hvorimod bankernes fortælling formentlig passede bedre ind og blev valgt.

På baggrund af de forskellige fortællinger, der blev identificeret i opgavens individuelle lag på mikroniveauet, er fortælleudgangspunkter for disse forskellige fortællinger blevet analyseret i opgavens gruppelag på mesoniveauet. Da fortælleudgangspunkter omhandler, at enhver fortælling har et grundlag,

hvorpå noget opbygges og tager sin begyndelse (Jones and McBeth 2010; Shanahan et al. 2013). Det er interessant at konstatere, at hver fortælling er unik og skal ses i forhold til den aktør, som var afsender. Det skyldes, at med hver sin fortælling, har aktørerne haft hvert sit udgangspunkt og mere eller mindre bevidst lagt vægt på forskellige fortælleelementer (Lakoff 1995; Thompson et al. 1990).

Hver af fortællingerne er en del af en social konstruktion, hvor hver aktør har ytret sin fortælling ud fra sin virkelighedsopfattelse. Samtidig er der en bundet relativitet i alle fortællingerne, som viser, at disse er bundet af kontekst, normer og værdier, overbevisninger samt kulturelle og institutionelle aspekter (Jones and McBeth 2010; Jones et al. 2014). De forskellige fortælleudgangspunkter vidner om, at en fortælling ikke kan måles og kategoriseres ud fra en lineær tankegang. De udspringer af forskellige udgangspunkter og vinder plads, betydning og indpas blandt sine modtagere på forskellig vis (Jones and McBeth 2010; Jones and Radaelli 2015; Shanahan et al. 2013).

Den sidste del af opgavens analyse omhandler det kulturelle- og institutionelle lag, som opererer på makroniveau. Her er det blevet undersøgt, hvordan institutioner og kulturer påvirker udformningen af processer og udfald af fortællinger.

Via det fortolkningsorienterede socialkonstruktivistiske perspektiv kunne der påvises en interdependens mellem fortællinger og kultur. Det fremgår af analysen, at det ikke kan udelukkes, at en kollektiv, regional meningsdannelse har påvirket den danske optimisme op til den seneste finansielle krise. Dette spejlede sig bl.a. i regionale boligprisstigninger, risikabel låntagning mm.

I analysen fremgik det ligeledes, at over tid kan fortællinger skabe en fælles tankegang og cultural capture, hvor flere aktører forstår verdenen på samme måde. Dette fremgik bl.a., at de danske politikere i den undersøgte periode mente, at det var bedst for dansk økonomi at deregulere. Konsekvensen var en finansiell sektor, hvor der var mindre kontrol og regler, hvorfor nye finansielle, komplekse produkter blev opfundet. Produkter som man ikke tidligere havde set på det finansielle marked og ikke vidste, om og hvordan disse skulle reguleres (Kwak 2013). Hvis man betragter politikernes handlinger ud fra et cultural capture perspektiv, har politikerne ikke vildledt forbrugerne og været i ond tro, men de har vejledt dem ud fra deres opfattelse af og fortolkning af verdenen omkring dem (Kwak 2013).

Endelig blev det undersøgt, hvordan institutioner påvirker fortællinger og adfærd, hvor Douglas North's begrebsapparat om bl.a. formelle og uformelle institutioner blev anvendt. Det var primært de uformelle institutioner, som dominerede i det danske samfund op til den seneste finansielle krise. Det fremgik bl.a. af dereguleringen af dansk økonomi som fandt sted og den manglende lovgivning af f.eks. finansielle produkter som derivater mm.

Analysen beskrev også, at ethvert samfund er stiafhængig. Det vil sige, at når først et samfund har valgt at følge en "sti", er det meget vanskeligt at ændre til en anden (North 2005). Når den politiske linje er lagt, er det ikke muligt at ændre denne hurtigt. Trods eksperternes, Nationalbankens og Finanstilsynets opråbende fortællinger om en økonomi, som var på vej mod afgrunden, reagerede politikerne først, da dansk økonomi var lidende. En voldsom hændelse, som f.eks. en krise kan være med til at påvirke de samfundsmæssige strukturer så kraftigt, at "stien" ændres (North 2005). Et sådan skift til en ny "sti" opstod i Danmark og øvrige lande, da krisen udbrød. Det skyldtes, at "stien" var kollapsede, og at en ny "sti" bestående af formelle institutioner tog over. Man kan diskutere, om det er mest fordelagtigt for et samfund at være styret af formelle eller uformelle institutioner. Desuden kan man diskutere, hvorfor vi har behov for at udråbe nogle aktører til skurke og helte. Det er vanskeligt at sige, hvorfor nogle fortællinger spredes, mens andre ikke gør. Der findes formentlig ikke ét entydigt svar, men derimod mange bud, som afhænger af ideologisk overbevisning, økonomiske vurderinger mm. Man kan dog grundlæggende sige, at fortællinger påvirker meningsdannelse og virkelighedsopfattelse (North 2005; Shiller 2017) i en sådan grad, at adfærden hos befolkningen påvirkedes af disse ændringer.

Del 8 - Litteraturliste

Aalbers, Manuel B. 2015. "The Great Moderation, the Great Excess and the Global Housing Crisis." *International Journal of Housing Policy*.

Aday, Sean. 2006. "The Framesetting Effects of News: An Experimental Test of Advocacy versus Objectivist Frames." *Journalism and Mass Communication Quarterly*.

Akerlof, G. A. and Robert J. Shiller. 2009. *Animal Spirits*.

Akerlof, George A. and Robert J. Shiller. 2015. "Phishing for Phools: The Economics of Manipulation and Deception." *Phishing for Phools: The Economics of Manipulation and Deception*.

Akerlof, George, Michael Spence, and Joseph Stiglitz. 2001. "Markets with Asymmetric Information Markets with Asymmetric Information." *October*.

Aliber, Robert Z. and Charles P. Kindleberger. 2017. *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises, Seventh Edition*.

Andersen, Ib. 2008. *Den Skinbarlige Virkelighed*.

Andersen, Lene. 2004. "Bolig: Boliglånene Følges Med Bæven." *Jyllands-Posten Sektion 5 (Penge Og Investering)*, side 8.

Andersen, Stig. 2006. "Interview: Vi Holder Øje Med Pengeudlånerne." *Politiken Sektion 1*, side 12.

- Ankersborg, Vibeke. 2007. *Kildekritik*. First. Samfundslitteratur.
- Anon. 2004. "Boligmarked: Ejerboligprisen Vil Flade Ud." *Jyllands-Posten Sektion 3 (Erhverv & Økonomi)*, side 3.
- Anon. 2003. "Gætværk: Boligpriser Har Snydt Eksperterne." *Berlingske Tidende Sektion 3 (Business)*, side 6.
- Anon. 2002. "Prognosen: Økonomiske Prognoser: Den Svære Kunst." *Jyllands-Posten Sektion 4 (Erhvervsmagasinet)*, side 7.
- Austin, James T. and Jeffrey B. Vancouver. 1996. "Goal Constructs in Psychology: Structure, Process, and Content." *Psychological Bulletin*.
- Barsade, S. G. 2002. "The Ripple Effect: Emotional Contagion and Its Influence on Group Behavior." *Administrative Science Quarterly*.
- Battalio, Raymond C., John H. Kagel, and Carl A. Kogut. 1991. "Experimental Confirmation of the Existence of a Giffen Good." *American Economic Review*.
- Bendtsen, Bendt. 2004a. "Dansk Ejendomsmæglerforenings Landsmøde."
- Bendtsen, Bendt. 2006. "Finansrådets Årsmøde."
- Bendtsen, Bendt. 2004b. "Realkreditrådets Årsmøde."
- Bernstein, Nils. 2006. "Pressemøde Om Nationalbankens Årsberetning."
- Birkemose, Jan. 2007. "Forbrugsfesten Fortsætter Trods Træt Boligmarked." *Ugebrevet A4*, side 3.
- Bjerger, Peder and Lars Ole Løcke. 2006. "Finanstilsynet Advarer Bankerne Mod Boligboble." *Politiken Sektion 1*, side 11.
- Bjørn Hansen, Morten. 2004. "Boligejere Bliver Ramt Af Rentestigning." *Berlingske Tidende Sektion 1*, side 1.
- Blackmore, S. 1999. *The Meme Machine*. Oxford University Press.
- Booker, Christopher. 2004. *The Seven Basic Plots: Why We Tell Stories*. First. Bloomsbury Publishing.
- Brinkmann, Svend and Steinar Kvale. 2005. "Confronting the Ethics of Qualitative Research." *Journal of Constructivist Psychology*.
- Brooks, Peter. 1992. *Reading for the Plot: Design and Intention in Narrative*. Harvard University Press.
- Brown, Donald E. 1991. "Human Universals." *New York: McGraw Hill*.
- Bryman, A. 2006. "What Is Social Research? Aims and Objectives Learning Outcomes Essential Reading." *Social Research Methods International Journal of Social Research Methodology* Bryman, A. *Quantity and Quality in Social Research. Heath Sociological Research Methods in Context.. Real World Research*.

- Bryman, Alan. 2013. *Social Research Methods Bryman*.
- Bryman, Alan. 1984. "The Debate about Quantitative and Qualitative Research: A Question of Method or Epistemology?" *The British Journal of Sociology*.
- Bryman, Alan and Emma Bell. 2007. *Business Research Methods*.
- Burr, Vivien. 2014. *An Introduction to Social Constructionism*.
- Carroll, Christopher D., Jeffrey C. Fuhrer, and David W. Wilcox. 1994. "Does Consumer Sentiment Forecast Household Spending? If so, Why?" *The American Economic Review*.
- Carver, Charles S., Michael F. Scheier, and Suzanne C. Segerstrom. 2010. "Optimism." *Clinical Psychology Review*.
- Cassidy, John. 2008. "The Minsky Moment." *The New Yorker*.
- Christensen, Clayton, Thomas Craig, and Stuart Hart. 2001. "The Great Disruption." *Foreign Affairs*.
- Collin, Finn and Simo Kjøppe. 2014. *Humanistisk Videnskabsteori*.
- Dam, N. .. et. al. 2011. "Udviklingen På Ejerboligmarkedet i de Senere År - Kan Boligpriserne Forklares?" *Nationalbanken* (First quarter):79.
- Dam, Niels Arne, Tina Saaby Hvolbøl, and Morten Hedegaard Rasmussen. 2014. "Boligmarked I Flere Hastigheder." *Danmarks Nationalbanks Kvartalsoversigt, 3. Kvartal* 43–62.
- Danermark, B., M. Ekstrom, L. Jakobsen, and J. C. Karlsson. 2002. *Explaining Society: Critical Realism in the Social Sciences*.
- Daniel, K., D. Hirshleifer, and S. H. Teoh. 2002. *Investor Psychology in Capital Markets: Evidence and Policy Implications*.
- Davis, Murray S. and Erving Goffman. 1975. "Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience." *Contemporary Sociology*.
- Dore, Ronald. 2008. "Financialization of the Global Economy." *Industrial and Corporate Change*.
- Dugatkin, Lee Alan. 1992. "Sexual Selection and Imitation: Females Copy the Mate Choice of Others." *The American Naturalist*.
- Dyck, Alexander, David Moss, and Luigi Zingales. 2013. "Media versus Special Interests." *The Journal of Law and Economics*.
- Edelman, Murray. 1993. "Contestable Categories and Public Opinion." *Political Communication*.
- Entman, Robert M. 1993. "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm." *Journal of Communication*.

- Fama, Eugene F. 1970. "Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work." *Journal of Finance*.
- Fama, Eugene F. and Kenneth R. French. 1993. "Common Risk Factors in the Returns on Stocks and Bonds." *Journal of Financial Economics*.
- FCIC. 2009. *Conclusions*. Retrieved (<https://fcic.law.stanford.edu/report>).
- Franco, Zeno and Philip Zimbardo. 2006. "The Banality of Heroism." *Greater Good*.
- Gächter S.; Fehr, E. 2000. "Fairness and Retaliation: The Economics of Reciprocity." *Journal of Economic Perspectives* 14(3):159–81.
- Gardel, Uffe. 2008. "Nedtur: Finanskrisen Kan Ramme Boligmarkedet Hårdt." *Berlingske Tidende Sektion 3 (Business)*, side 6.
- Gibson, Bryan and David M. Sanbonmatsu. 2004. "Optimism, Pessimism, and Gambling: The Downside of Optimism." *Personality and Social Psychology Bulletin*.
- Gibson, Robert M. and Jacob Höglund. 1992. "Copying and Sexual Selection." *Trends in Ecology and Evolution*.
- Giraldeau, L. A. 1997. "The Ecology of Information Use." in *Behavioural ecology: an evolutionary approach*.
- Gowland, David, Olivier Jean Blanchard, and Stanley Fischer. 1990. "Lectures on Macroeconomics." *The Economic Journal*.
- Halskov, Kristian. 2006. "Nationalbanken Advarer Boligkøbere." *Jyllands-Posten Sektion 2 (Erhverv Og Økonomi)*, side 3.
- Hamilton, W. D. 1971. "Geometry for the Selfish Herd." *Journal of Theoretical Biology*.
- Hansen, Per H. 2016. "Finanskriser - et Historisk Og Kulturelt Perspektiv." *Futuriblerne* 44(1–2):5–15.
- Hårbøl, Karl, Jørgen Schack, and Henning (red. .. Spang-Hanssen. 1999. "Dansk Fremmedordbog." 2. Udg.
- Hartung, Peter. 2007. "BILLIGE BOLIGER: KAB Har Opskriften På 30 Procent Billigere Boliger." *Berlingske Tidende Sektion 5 (Business Ejendomme)*, side 4.
- Hilferding, Rudolf. 1910. "Finance Capital." *Working Paper*.
- Horgan, John. 1996. "Group Think." *Scientific American*.
- Horwitz, Alfred. 1923. *Minut-Millionær: Økonomiske Tidbilleder Fra Krigs- Og Efterkrigsarene*. Levin & Munksgaard.
- Hundevadt, Kim and Orla Borg. 2005. "Ecstasy i Mursten: Boom." *Jyllands-Posten Sektion 2*, side 1.
- Iraola, Miguel A. and Manuel S. Santos. 2018. "Speculative Bubbles." in *The New Palgrave Dictionary of Economics*.
- Jones, Michael D. 2011. "Leading the Way to Compromise? Cultural Theory and Climate Change Opinion." in *PS -*

Political Science and Politics.

Jones, Michael D. and Mark K. McBeth. 2010. "A Narrative Policy Framework: Clear Enough to Be Wrong?" *Policy Studies Journal*.

Jones, Michael D., Mark K. McBeth, and Elizabeth A. Shanahan. 2014. "Introducing the Narrative Policy Framework." *The Science of Stories: Applications of the Narrative Policy Framework in Public Policy Analysis*.

Jones, Michael D. and Claudio M. Radaelli. 2015. "The Narrative Policy Framework: Child or Monster?" *Critical Policy Studies*.

Jürgensen, Jesper; and Finn Graversen. 2000. "En Branche under Hastig Forvandling." *Markedsføring. Sektion 1*, side 12.

Kahneman, Daniel. 2003. "Maps of Bounded Rationality: Psychology for Behavioral Economics." *American Economic Review*.

Keynes, J. M. 1937. "The General Theory of Employment." *The Quarterly Journal of Economics*.

Kindleberger, Charles P. 2018. "Bubbles in History." in *The New Palgrave Dictionary of Economics*.

Klages, Mary. 2006. *Literary Theory: A Guide for the Perplexed*.

Krippendorff, Klaus. 2004. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*.

Kvale, Steinar. 1995. "The Social Construction of Validity." *Qualitative Inquiry*.

Kwak, James. 2013. "Cultural Capture and the Financial Crisis." in *Preventing Regulatory Capture: Special Interest Influence and How to Limit it*.

Lakoff, George. 2004. *Don't Think Of An Elephant!: Know Your Values and Frame the Debate*.

Lakoff, George. 1995. "Metaphor, Morality, and Politics, Or, Why Conservatives Have Left Liberals In The Dust." *SOCIAL RESEARCH*.

de Larosière, Jaques. 2009. *Causes of the Financial Crisis*.

Launsø, Laila., Olaf. Rieper, and Leif Olsen. 2011. *Forskning Om Og Med Mennesker - Forskningstyper Og Forskningsmetoder i Samfundsforskning*.

Løcke, Lars Ole. 2000. "Dansk Drømmeøkonomi." *Politiken Sektion 3 (ErhvervMagasin)*, side 7.

Løcke, Lars Ole. 2003. "OECD Advarer Mod Skattelettelser." *Politiken Sektion 1*, side 15.

Lor, Peter. 2011. "Methodology in Comparative Studies." *International and Comparative Librarianship*.

Lübcke, Poul. 1994. *Den Store Danske Encyklopædi*.

- MacMullen, Ramsay. 2003. "Feelings in History, Ancient and Modern." *Journal of Roman Archaeology* 18:489–94.
- Marker, Lasse; Praefke, Kenneth. 2012. *Krisen. Artikler Fra RÆSON 2008-2012*. Ræsons forlag.
- Maslow, A. H. 1943. "A Theory of Human Motivation." *Psychological Review*.
- Mikkelsen, Glen. 2007. "Årsstatus: Humlebien Flyver Med Kurs Mod Storm." *Information*, side 12-13.
- Mikkelsen, Ole. 2006. "Boligprisernes Himmelflugt Bekymrer Finansvaghund." *Berlingske Tidende Sektion 3 (Business)*, side 3.
- Mills, Donald L. and W. Richard Scott. 1983. "Organizations: Rational, Natural and Open Systems." *Canadian Journal of Sociology / Cahiers Canadiens de Sociologie*.
- Minsky, Hyman P. 1977. "A Theory of Systemic Fragility." *Conference on Financial Crises*.
- Minsky, Hyman P. 1995. "Financial Factors in the Economics of Capitalism." *Journal of Financial Services Research*.
- Minsky, Hyman P. 1986. "Stabilizing an Unstable Economy." *Journal of Economic Behavior & Organization*.
- Mukunda, Gautam. 2014. "The Price of Wall Street's Power: How the Financial Sector's Outsize Influence Is Undermining Business." *Harvard Business Review*.
- Munch, Jakob R. et al. 2001. *Dansk Økonomi, Forår 2001*.
- Natanson, Maurice, Jean-Paul Sartre, and Hazel E. Barnes. 1958. "Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology." *Philosophy and Phenomenological Research*.
- Ney, Steven. 2014. "The Governance of Social Innovation: Connecting Meso and Macro Levels of Analysis." in *The Science of Stories: Applications of the Narrative Policy Framework in Public Policy Analysis*.
- North, Douglas C. 2005. *Institutions and the Performance of Economies over Time*. edited by C. Menard and M. M. Shirley. Dordrecht: Handbook of New Institutional Economics.
- O'Connell, Bill. 2007. "Review of Breaking Murphy's Law: How Optimists Get What They Want from Life and Pessimists Can Too." *British Journal of Guidance & Counselling*.
- Pace-Schott, Edward F. 2013. "Dreaming as a Story-Telling Instinct." *Frontiers in Psychology*.
- Paredes, Raymond A. 1976. "Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture. . John G. Cawelti." *Nineteenth-Century Fiction*.
- Peterson, C. and M. E. Seligman. 1984. "Causal Explanations as a Risk Factor for Depression: Theory and Evidence." *Psychological Review*.
- Pierce, Jonathan J., Aaron Smith-Walter, and Holly L. Peterson. 2014. "Research Design and the Narrative Policy Framework." in *The Science of Stories: Applications of the Narrative Policy Framework in Public Policy Analysis*.

- Pindyck, Robert S. and Daniel L. Rubinfeld. 2015. *Microeconomics*.
- Propp, V., A. Liberman, and R. Martin. 1984. *Theory and History of Folklore*.
- Raafat, Ramsey M., Nick Chater, and Chris Frith. 2009. "Herding in Humans." *Trends in Cognitive Sciences* 13(10):420–28.
- Radaelli, Claudio M. 2012. "Europeanization: The Challenge of Establishing Causality." in *Research Design in European Studies: Establishing Causality in Europeanization*.
- Radaelli, Claudio M., Claire A. Dunlop, and Oliver Fritsch. 2013. "Narrating Impact Assessment in the European Union." *European Political Science*.
- Rangvid, Jesper. 2013. *Den Finansielle Krise i Danmark. Årsager, Konsekvenser Og Læring*.
- Redaktionen. 2004. "(Ledende Artikel: Lad Nye Boliglån Være i Fred." *Berlingske Tidende Sektion 2 (2 Sektion, MAGASIN)*, side 12.
- Redaktionen. 2006. "Ledende Artikel: Boblende." *Politiken Sektion 2*, side 6.
- Redaktionen. 2007. "Ledende Artikel: Boligfest Eller -Fiasko?" *Jyllands-Posten Sektion 1 (Debat)*, side 8.
- Riegler, A. 2012. "Constructivism." in *Paradigms in Theory Construction*.
- Ritzaus. 2006. "Danskernes Privatøkonomi Strutter Af Sundhed." *Fyens Stiftstidende Erhverv*.
- Ritzaus. 2003. "Økonomer Tivler På Dansk Boligkrak." *Ritzaus Bureau*.
- Ritzaus. 2000. "Statsminister Poul Nyrup Rasmussens Nytårstale 2000." *Ritzaus Bureau*.
- Ritzaus. 2001. "Vi Har Råd Til de Høje Boligpriser." *Ritzaus Bureau*.
- Schank, Roger C. and Robert P. Abelson. 1977. "Scripts." in *Scripts, plans, goals, and understanding: An inquiry into human knowledge structures*.
- Schultz, M. 1990. *Kultur i Organisationer*. Handelshøjskolens Forlag.
- Shanahan, Elizabeth A., Michael D. Jones, Mark K. Mcbeth, and Ross R. Lane. 2013. "An Angel on the Wind: How Heroic Policy Narratives Shape Policy Realities." *Policy Studies Journal*.
- Shanahan, Elizabeth A., Mark K. Mcbeth, and Paul L. Hathaway. 2011. "Narrative Policy Framework: The Influence of Media Policy Narratives on Public Opinion." *Politics and Policy*.
- Shanahan, Elizabeth A., Mark K. McBeth, and Michael D. Jones. 2014. "Denouement?" in *The Science of Stories: Applications of the Narrative Policy Framework in Public Policy Analysis*.
- Shaughnessy, John J., Eugene B. Zechmeister, and Jeanna S. Zechmeister. 2012. *Research Methods in Psychology*.

- Shiller, Robert J. 2003. "From Efficient Markets Theory to Behavioral Finance." *Journal of Economic Perspectives*.
- Shiller, Robert J. 2015. *Irrational Exuberance Revisited*.
- Shiller, Robert J. 2017. "Narrative Economics." *American Economic Review*.
- Sindbæk, Hanne, Mikael Baden, and Tage Otkjær. 2005. "Det Rige Danmark: Rige Som Aldrig Før." *Berlingske Nyhedsmagasin (Økonomi Og Finans)*, side 16.
- Skovgaard, Lars Erik. 2003. "Gevinst: Boligejere Kan Tjene På Rentestigning." *Berlingske Tidende. Sektion 3 (Business)*, side 3.
- Skovgaard, Lars Erik. 2007. "Nationalbanken: Boligmarkedet Holder Sig Oppe." *Berlingske Tidende Sektion 3 (3 Sektion, Business)*, side 12.
- Steensgaard, Pernille. 2001. "Hummersnød." *Weekendavisen , Sektion 1*, side 2.
- Stiglitz, Joseph E. 1981. "The Allocation Role of the Stock Market: Pareto Optimality and Competition." *The Journal of Finance*.
- Sweeny, Kate, Patrick J. Carroll, and James A. Shepperd. 2006. "Is Optimism Always Best?" *Current Directions in Psychological Science*.
- Thaler, Richard H. 1987. "Anomalies: The January Effect." *Journal of Economic Perspectives*.
- Thaler, Richard H. and William T. Ziemba. 1988. "Anomalies: Parimutuel Betting Markets: Racetracks and Lotteries." *Journal of Economic Perspectives*.
- Thestrup Andersen, Flemming. 2005. "Danske Bank: Vi Ser Ingen Boble På Boligmarkedet –." *Direkt-Dk*.
- Thompson, M., R. Ellis, and A. Wildavsky. 1990. *Cultural Theory*.
- Tobias, Ronald B. 1993. *20 Master Plots: And How to Build Them*. Third. Writer's Digest Books.
- Wrocs, Carsten, Michael F. Scheier, Charles S. Carver, and Richard Schulz. 2003. "The Importance of Goal Disengagement in Adaptive Self-Regulation: When Giving Up Is Beneficial." *Self and Identity*.
- Zesler, Miriam. 2007. "Boligmarkedet: Rapport: Dansk Boligmarked Blandt Verdens Mest Vakkelforne,." *Politiken Sektion 1 (Økonomi)*, side 9.

Del 9 - Bilag

9.1 Bilag 1

Søgeord/sætninger	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Total
Boligboble	0	0	2	4	4	94	181	115	307	707
Optimisme og eufori før finanskrise	0	0	0	0	0	0	0	4	11	15
Optimisme boligmarkedet	20	19	35	33	78	131	232	559	619	1726
Banker om boligmarkedet	105	130	128	221	275	754	1399	3363	4848	11223
Medier om boligmarkedet	20	34	29	23	36	103	124	318	507	1194
Politikere om boligmarkedet	56	164	95	95	120	404	309	448	817	2508
Nationalbanken om boligmarkedet	25	24	26	58	59	183	378	505	783	2041
Finanstilsynet om boligmarkedet	0	2	4	7	8	36	64	42	145	308
Økonomer om dansk boligøkonomi	0	1	8	20	6	10	5	21	27	98
Ekspertter om boligmarkedet	29	58	55	87	48	273	259	660	751	2220
Fortællinger om boligmarkedet	2	4	3	4	3	11	8	33	30	98

Oversigten viser, hvad forskellige danske medier har bragt af historier om ovenstående søgeord og sætninger op til finanskrisen. Oversigten strækker sig over tid, centrale ord og aktører. Via kategoriseringen ses det, at fortællingerne fra de udvalgte aktører ændrer sig over tid både i forhold til, hvor meget enkelte søgeord går igen i flere forskellige medier, men også at nogle fortællinger stiger kraftigt i antal op til krisens udbrud, hvilket indikerer en større opmærksomhed blandt de danske medier på netop disse søgeord og sætninger fra specifikke aktører.